

«Η συγκρότηση του δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Νομό Χανίων & Ενδεικτική πρόταση ανάδειξης σε μελέτη περίπτωσης»

Καλλιόπη Ράπτη

«Η συγκρότηση του δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Νομό Χανίων & Ενδεικτική πρόταση ανάδειξης σε μελέτη περίπτωσης»

Καλλιόπη Ράπτη

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά την επιβλέπουσά μου, καθηγήτρια κ. Αμαλία Κωτσάκη για την βοήθεια και την καθοδήγησή της. Επίσης την ευχαριστώ για την συνεχή ενθάρρυνση και εμπιστοσύνη που μου δείχνει από τις αρχές των προπτυχιακών μου σπουδών και πλέον στις μεταπτυχιακές μου σπουδές.

Εν συνεχεία θα ήθελα να ευχαριστήσω για την βοήθεια του στην συγκέντρωση υλικού για το δίκτυο τον κ. Μάρκο Μαλανδράκη εκ μέρους του Δήμου Πλατανιά και τον κ. Sean Johnstone εκ μέρους της Cretan Commemoration Committee. Για την συγκέντρωση υλικού που αφορά στη μελέτη περίπτωσης ευχαριστώ τον κ. Μιχαήλ Μάρακα. Για τις συμβουλές της κατά τη δημιουργία του ηλεκτρονικού χάρτη, ευχαριστώ την καθηγήτριά μου κ. Δέσποινα Διμέλλη.

Τέλος, ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου, γιατί η υποστήριξη και η αγάπη τους είναι απερίγραπτη. Στην Κωνσταντίνα, τον Δημήτρη, τη Χριστίνα, την Ηλιάννα και τον Γιώργο.

Πίνακας περιεχομένων

Αντί προλόγου	7
Σκοπός της εργασίας	10
Αντικείμενο της έρευνας	10
Βιβλιογραφική ανασκόπηση	10
Μέθοδος	11
1. Μέθοδος συλλογής στοιχείων	11
2. Ερμηνευτική μέθοδος	11
2.α Υπόθεση εργασίας	11
2.β Συγκρότηση εργασίας	16
Κεφάλαιο Α' – Οι μνημειακοί χώροι και οι ιστορικοί τόποι του Β' Παγκοσμίου	
Πολέμου στο Ν. Χανίων	18
Εισαγωγικά ιστορικά	19
Συγκεντρωτικός κατάλογος μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων	24
Παράρτημα – Μνημειακοί χώροι και ιστορικοί τόποι κατά κατηγορία	27
I. Οικισμοί	28
Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων	29
Οικισμοί «Μάλεμε» και Ταυρωνίτης», Δήμος Πλατανιά	31
Οικισμός «Φλώρια», Δήμος Καντάνου - Σελίνου	33
Οικισμός «Κάνδανος», Δήμος Καντάνου - Σελίνου	34
Οικισμός «Κουστογέρακο», Δήμος Καντάνου - Σελίνου	36
Οικισμοί «Λιβαδάς» και «Μονή», Δήμος Καντάνου - Σελίνου	37
Οικισμός «Κακόπετρος», Δήμος Πλατανιά	38
Οικισμός «Κοντομαρί», Δήμος Πλατανιά	39
Οικισμός «Σκινές», Δήμος Πλατανιά	40
II. Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων	41
Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων	42
Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων	43
Πεδία Μαχών Στύλου και Μπαμπαλή, Δήμος Αποκορώνου	44
Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου	45
Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου - Σελίνου	46
Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας - Μεσαυλιών, Δήμος Πλατανιά	47
Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων	48
Πεδίο Μάχης Άστρικα, Δήμος Πλατανιά	49
Πεδίο Μάχης Κουλκουθιανών, Δήμος Πλατανιά	50
Πεδίο Μάχης στη Γέφυρα του Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά	51

Πίνακας περιεχομένων

<u>Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων,</u>	
<u>Δήμος Σφακίων</u>	52
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Πατελάρι», Δήμος Πλατανιά</u>	54
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Κυρτωμάδο», Δήμος Χανίων</u>	55
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Αλικιανό», Δήμος Πλατανιά</u>	56
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Στέρνες», Δήμος Χανίων</u>	57
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Περιβόλια», Δήμος Χανίων</u>	58
<u>Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά</u>	59
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Καλλικράτη», Δήμος Σφακίων</u>	60
<u>Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Μαλάθυρο», Δήμος Κισσάμου</u>	61
III. Στρατιωτικές εγκαταστάσεις	62
<u>Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά</u>	63
<u>Αγροτικές Φυλακές Αγυιάς (τέως Στρατιωτικές)– Τόπος εκτέλεσης και κράτησης</u> <u>αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων</u>	64
<u>Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων,</u> <u>Δήμος Χανίων</u>	65
<u>Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου</u>	66
<u>Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου</u>	67
<u>Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων</u>	68
<u>Στρατηγικό ύψωμα 107 και οχυρό - καταφύγιο, Δήμος Πλατανιά</u>	69
<u>Γερμανικό πυροβολείο στο Ακρωτήρι Σπάθα, Δήμος Πλατανιά</u>	70
<u>Γερμανικό πυροβολείο στην Αρχαία Απτέρα, Δήμος Χανίων</u>	71
<u>Οικία Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα, Δήμος Χανίων</u>	72
<u>Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά</u>	73
<u>Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα, Δήμος Καντάνου Σελίνου</u>	74
IV. Τόποι Μνήμης	75
<u>Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά</u>	76
<u>Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων</u>	77
<u>Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων</u>	78
<u>Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων</u>	79
V. Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές	80
<u>Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων</u>	81
<u>Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά</u>	82
<u>Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων</u>	83
<u>Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου, Δήμος Σφακίων</u>	84

Πίνακας περιεχομένων

<u>Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερύσου, Δήμος Χανίων</u>	85
<u>Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών, Δήμος Χανίων</u>	86
<u>Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη, Δήμος Αποκορώνου</u>	87
<u>Αεροπορική συλλογή Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά</u>	88
<u>Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Δήμος Χανίων</u>	89
<u>Λοιπά σημεία ενδιαφέροντος</u>	90
<u>Κεφάλαιο Β' – Η πρόταση για την συγκρότηση δικτύου των μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων</u>	93
<u>Ζητήματα ένταξης και συγκρότηση του προτεινόμενου δικτύου και των επιμέρους δικτύων</u>	94
<u>Ηλεκτρονικός χάρτης</u>	100
<u>Η ευρωπαϊκή εμπειρία</u>	104
<u>Κεφάλαιο Γ' – Ενδεικτική πρόταση ανάδειξης σε μελέτη περίπτωσης –</u>	
<u>Το οχυρό - καταφύγιο στο Ύψωμα 107</u>	107
<u>Η επιλογή σημείου ενδιαφέροντος - Τοποθεσία</u>	108
<u>Ιστορική τεκμηρίωση</u>	111
<u>Μελέτη αποτύπωσης</u>	113
<u>Δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στην περιοχή</u>	123
<u>Πρόταση για την εξωτερική διαμόρφωση και τη δημιουργία εκθεσιακού χώρου</u>	125
<u>Αντί επιλόγου</u>	131
<u>Βιβλιογραφία</u>	133
<u>Πηγές εικονογράφησης</u>	137

Αντί προλόγου

Η Μάχη της Κρήτης εκτυλίχθηκε στο διάστημα 20 Μαΐου – 1 Ιουνίου 1941, με έδρα τον Ν. Χανίων, ανάμεσα στις Γερμανικές και τις Βρετανοελληνικές Δυνάμεις. Σύμφωνα με μεγάλο αριθμό ιστορικών¹ η Μάχη της Κρήτης συνέβαλε δραστικά στην εξέλιξη όχι μόνον του Ελληνογερμανικού πολέμου, αλλά και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εν γένει. Η Κρήτη διέθετε ανέκαθεν στρατηγική αξία λόγω της θέσης της στη Μεσόγειο και αποτελούσε κατ' επέκτασιν μian εν δυνάμει ιδανική βάση αεροναυτικών επιχειρήσεων². Συνεπώς, παρά την διεθνή διάσταση του πολέμου, ο ίδιος ο Αδόλφος Χίτλερ επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην Κρήτη, καθώς γνώριζε την στρατηγική της αξία και επιθυμούσε διακαώς την κατάληψή της. Οργανώθηκε έτσι η επιχείρηση «Ερμής», η οποία αφορούσε στην από αέρος απόβαση γερμανικών δυνάμεων στη δυτική Κρήτη, και συγκεκριμένα στο Μάλεμε, και από το σημείο αυτό την επιδρομή στρατευμάτων νότια και ανατολικά με στόχο την κατάληψη του συνόλου της νήσου. Ως έκβαση της Μάχης της Κρήτης δεν κρίνεται μόνον η νίκη των Γερμανών αλλά και το αντίκτυπο της αριθμητικά. Συγκεκριμένα, οι Γερμανοί μέτρησαν 3.986 νεκρούς και 2.594 αγνοούμενους, μεταξύ 20ης Μαΐου και 1ης Ιουνίου, και μάλιστα από το επίλεκτο τάγμα των αλεξιπτωτιστών. Σε υλικό επίπεδο, 220 αεροσκάφη καταστράφηκαν ολοσχερώς και 150 υπέστησαν σοβαρές ζημιές³. Σύμφωνα με τη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, 426 Έλληνες σκοτώθηκαν στην Κρήτη, ενώ απροσδιόριστος ήταν ο αριθμός τραυματιών. Κάποιες άλλες πηγές, κάνουν λόγο για 5.256 αιχμαλώτους. Είναι εμφανές πως δεν υπήρξε ισοζύγιο ανάμεσα σε γερμανικές και ελληνικές απώλειες, και δεδομένου ότι η χρονική τοποθέτηση μετρά ήδη μια διετία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι απώλειες αυτές για τους Γερμανούς υπήρξαν καταστροφικές και οδήγησαν στην άμεση αποδυνάμωσή τους, επηρεάζοντας δραστικά την έκβαση του πολέμου.

Έπειτα από μια σειρά σφοδρών συγκρούσεων, η Κρήτη βρέθηκε υπό γερμανική κατοχή, όπου και παρέμεινε έως και τον Ιούλιο 1945⁴. Ήδη από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής, οι Κρητικοί άρχισαν να οργανώνονται με στόχο την αντιστασιακή δράση και τελικά των διωγμό των κατακτητών. Η σύσταση οργανώσεων όπως η Α.Ε.Α.Κ. και η Π.Ο.Ε.Ν.⁵ συνέβαλε στην λήξη του κατοχικού καθεστώτος, καθώς όχι μόνον επέφερε απώλειες, υλικές και ανθρώπινες, στα γερμανικά στρατεύματα, αλλά διαδραμάτισε και εμψυχωτικό ρόλο για τον λαό που υπέμεινε τις εκδικητικές διαθέσεις των Γερμανών μετά την Μάχη της Κρήτης.

¹ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.220

__Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021, σελ.122_ __Κωτσάκη, Αμαλία, *Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014, σελ.158

__Βλοντάκης, Σταύρος Γ., *Η οχυρά θέσις της Κρήτης*, εκδ. Αντιγόνη, β' βελτιωμένη έκδοση, Θεσσαλονίκη, 2021, σελ.21

__Η μάχη της Κρήτης, όπως σημειώνει ο Τσώρτσιλ, υπήρξε γεγονός μοναδικό στο είδος του. Τίποτα ανάλογο δεν είχε γίνει μέχρι τότε.

² Στο μέσον της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου, αποτελεί σταυροδρόμι τόσο στον άξονα βορρά – νότου όσο και στον άξονα ανατολής – δύσης.

³ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.221

⁴ «9 ολόκληρους μήνες απ' την απελευθέρωση της Αθήνας, ο τελευταίος πλήρης σχηματισμός της Wehrmacht στον κόσμο παραδίδει οπλισμό και αναχωρεί από την Κρήτη με αγγλικά πλοία.» Σύμφωνα με <https://www.cretanmagazine.gr/giati-i-nazi-pareminan-stin-kriti-akoma-8-mines-meta-tin-apeleftherosi/>

⁵ Α.Ε.Α.Κ. – Ανώτατη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης

Π.Ο.Ε.Ν. – Παγκρήτια Οργάνωση Ελεύθερων Νέων

Η Μάχη της Κρήτης και κατόπιν η δράση της Αντίστασης κατά την περίοδο της Κατοχής άφησαν αμφότερες το στίγμα τους στην ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και στην συλλογική μνήμη. Αρκετές δεκαετίες αργότερα, η συμβολή της Κρήτης στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο έχει αναγνωρισθεί διεθνώς, καθιστώντας την πλέον αναγνωρίσιμη όχι μόνον για τον Μινωικό Πολιτισμό και το φυσικό της τοπίο. Ποιά είναι λοιπόν τα αποτυπώματα εκείνης της χρονικής περιόδου στον Ν. Χανίων; Βάσει της ιστορικής τεκμηρίωσης για την περίοδο 1941-1945 αναμένεται να εντοπισθεί ένα κτηριακό απόθεμα το οποίο αναλαμβάνει χωρικότητες όπως η μνήμη και η λήθη, και σε ευρύτερο φάσμα ένα σύνολο τόπων όπου έλαβαν χώρα σειρά γεγονότων και οι οποίοι σήμερα σηματοδοτούνται με στοιχειώδη μνημειακά αντικείμενα⁶ ή άλλοτε δεν σηματοδοτούνται καθόλου και απαιτούν προσωπικό ερευνητικό ενδιαφέρον για να εντοπισθούν. Τα παραπάνω συγκροτούν άτυπα ένα «δίκτυο μνήμης». Μια απόπειρα αφήγησης γεγονότων και καταστάσεων που έχουν παρέλθει και η διατήρησή τους στη συλλογική μνήμη αποδυναμώνεται με τον χρόνο.

⁶Επιγραφές, επιτύμβιες στήλες, ανδριάντες, κ.ο.κ.

Σκοπός της εργασίας

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση, η καταγραφή και η τεκμηρίωση μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων του Ν. Χανίων, συνδεδεμένων με τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τη Μάχη της Κρήτης και την Αντίσταση, και κατόπιν η οργάνωση και κατηγοριοποίησή τους με στόχο τη συγκρότηση δικτύου και συνακόλουθα θεματικής πολιτιστικής διαδρομής. Η παρούσα έρευνα πραγματοποιείται πιλοτικά με τον Ν. Χανίων ως μελέτη περίπτωσης, με απώτερο σκοπό την επέκτασή της σε όλη την Κρήτη.

Αντικείμενο της έρευνας

Αντικείμενο της έρευνας αποτελούν 56 μνημειακοί χώροι και ιστορικοί τόποι, ταυτισμένοι με την συμμετοχή του Ν. Χανίων στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρόκειται για οικισμούς, πεδία μαχών και τόπους εκτελέσεων, στρατιωτικές εγκαταστάσεις (πυροβολεία, στρατώνες, φυλακές, κ.ο.κ.), τόπους μνήμης (νεκροταφεία, κ.ο.κ.) και μουσειακές συλλογές. Η εργασία ολοκληρώνεται με την πρόταση ανάδειξης του οχυρού – καταφυγίου στο Ύψωμα 107 του Δήμου Πλατανιά, ως πρότυπη μελέτη περίπτωσης για την ανάδειξη των υπολοίπων σημείων ενδιαφέροντος του δικτύου.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Ο αριθμός δημοσιευμάτων για την συμμετοχή της Κρήτης στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τη Μάχη της Κρήτης και την Αντίσταση είναι μεγάλος, αλλά δεν αφορά χωρικά χαρακτηριστικά των μνημειακών και των ιστορικών τόπων, ούτε έχουν στόχο την συγκρότησή τους και την δημιουργία δικτύου. Η παρούσα εργασία καλείται να συμβάλει κατά έναν τρόπο στην κάλυψη του εν λόγω ερευνητικού κενού.

1. Μέθοδος συλλογής στοιχείων

Για τη συλλογή ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε:

- Αρχαιολογική έρευνα (Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Αρχείο της ΕΡΤ – Οπτικοακουστικό υλικό)
- Έρευνα πεδίου (εντοπισμός λιγότερο γνωστών μνημειακών τόπων και φωτογραφήσεις τεκμηρίωσης)
- Βιβλιογραφική έρευνα
- Διαδικτυακή έρευνα
- Έρευνα στον Τύπο
- Συνεντεύξεις

2. Ερμηνευτική μέθοδος

2.α Υπόθεση εργασίας

Η ανάγκη σύστασης του αναφερόμενου δικτύου προκύπτει κυρίως από θέματα πολιτιστικής διαχείρισης. Ένα υψίστης σημασίας κεφάλαιο στην ιστορία του τόπου όπως είναι ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος χρήζει ανάδειξης για ποικίλους λόγους. Αρχικά, η «μνήμη για τους Γερμανούς» όπως την επονομάζει στο έργο της η Μαρία Θανοπούλου⁷, οι αναμνήσεις δηλαδή που αφορούν στους Γερμανούς κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο αποτελούν αντικείμενο μελέτης παγκοσμίως ως το μέγιστο παράδειγμα προς αποφυγήν για τις ανθρώπινες και κοινωνικές συμπεριφορές. Πρόκειται για μια μελανή σελίδα της ιστορίας, η οποία όμως θα πρέπει να αναδεικνύεται ανά τους αιώνες ως μέσο συμφιλίωσης των εθνών. Η ανάδειξη αυτή έχει πραγματοποιηθεί τόσο στον ελλαδικό χώρο (π.χ. Καλάβρυτα) όσο και διεθνώς (π.χ. στρατόπεδα συγκέντρωσης). Παράλληλα, η συγκρότηση δικτύου ιστορικών τόπων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση της νεότερης ιστορίας. Είναι κοινός τόπος ότι τα μνημεία της νεότερης ιστορίας βρίσκονται σε μειονεκτική θέση σε ζητήματα διαχείρισης μνημείων, σε αντίθεση με την αρχαιότητα και το Βυζάντιο, των οποίων η προβολή και πολιτιστική διαχείριση των μνημείων είναι εξαιρετικά προηγμένη. Το γεγονός ότι τα μνημεία αυτά αποτελούν τεκμήριο της σύγχρονης ιστορίας ενός τόπου και υποστηρίζονται σχεδόν πάντα από την άυλη παράδοση και το «storytelling» τα καθιστά εξόχως ενδιαφέροντα.

⁷Θανοπούλου, Μαρία, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου – Διερεύνηση της Συλλογικής Μνήμης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, μτφρ Σοφία Θανοπούλου, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 2000,σελ. 261

Στο ερώτημα γιατί δεν είναι επαρκής η καταγραφή, η τεκμηρίωση και η ανάδειξη των μεμονωμένων μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων, αλλά συνιστάται η συγκρότηση δικτύου, η απάντηση έγκειται για ακόμη μια φορά σε ζητήματα πολιτιστικής διαχείρισης και πως αυτά καθορίζονται από τους μεγαλύτερους φορείς διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τις τελευταίες δεκαετίες, πολλά ευρωπαϊκά ινστιτούτα όπως η UNESCO, το ICOMOS και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο⁸ έχουν εκφράσει την ανάγκη για την σύσταση δικτύων και θεματικών διαδρομών τα οποία θα συμπεριλαμβάνουν αντίστοιχα μνημεία, αλλά θα τα τοποθετούν σε ένα χωρικό και χρονικό πλαίσιο και θα τα αναδεικνύουν συνδυαστικά με άλλα μνημεία, με το αστικό και το φυσικό περιβάλλον και όχι μεμονωμένα. Με τον τρόπο αυτόν, ο ενδιαφερόμενος αποκτά σφαιρική γνώση για ένα θέμα ιστορικού κυρίως περιεχομένου, ενώ παράλληλα διαμορφώνονται νέες προοπτικές στον τομέα του τουρισμού. Η πρώτη εφαρμογή αυτής της θεωρίας ήταν η «Διακήρυξη του Santiago de Compostela» στις 23 Οκτωβρίου 1987 η οποία μεταξύ άλλων ανέφερε:

«Η ανθρώπινη διάσταση της κοινωνίας, τα ιδανικά της ελευθερίας και της δικαιοσύνης και η πεποίθηση για την πρόοδο είναι οι αρχές που, ανά την ιστορία, σφυρηλάτησαν τους διαφορετικούς πολιτισμούς που συνθέτουν την ευρωπαϊκή ταυτότητα.

Η πολιτιστική ταυτότητα υπήρξε και εξακολουθεί να υφίσταται χάρη στην ύπαρξη ενός ευρωπαϊκού χώρου, ο οποίος μεταφέρει τη συλλογική μνήμη και χαρακτηρίζεται από διασταυρούμενα μονοπάτια τα οποία υπερνικούν τις αποστάσεις, τα εμπόδια και τα όρια της γλώσσας.

Σήμερα, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο προτείνει την ανάδειξη ενός εξ αυτών των μονοπατιών, αυτού που οδηγούσε στο ναό του Santiago de Compostella. Η διαδρομή αυτή, εξαιρετικά συμβολική στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενότητας, θα αποτελέσει παράδειγμα για αντίστοιχα μελλοντικά προγράμματα...»⁹

Έκτοτε ακολούθησε η σύσταση δεκάδων πολιτιστικών διαδρομών με κοινό παρονομαστή την ένταξη σε μια θεματική ενότητα. Πέραν του ζητήματος ανάδειξης και των προοπτικών που παρέχουν οι διαδρομές αυτές στο τουριστικό γίγνεσθαι, δεν πρέπει να αμελείται και η συνεισφορά τους στην μαζική προσπάθεια για την προστασία των μνημείων. Η ένταξη ιστορικών τόπων και μνημειακών χώρων σε εθνικώς ή διεθνώς αναγνωρισμένα δίκτυα συνεισφέρει σημαντικά στην προσπάθεια διασφάλισης της προστασίας τους.

Τέλος, αξίζει να αναφερθούν τα κοινωνικά και οικονομικά οφέλη των θεματικών πολιτιστικών διαδρομών, καθώς στην πληθώρα τους αυτά απαντώνται στην ύπαιθρο και όχι στα αστικά κέντρα των ευρωπαϊκών κρατών, με αποτέλεσμα να συμβάλουν στην αναζωογόνηση απομακρυσμένων και υποβαθμισμένων περιοχών.

⁸https://www.researchgate.net/publication/307789011_Cultural_Routes_and_Networks_of_Knowledge_the_Identity_and_Promotion_of_Cultural_Heritage_The_Case_Study_of_Piedmont

⁹Ελεύθερη μετάφραση από την «Διακήρυξη του Santiago de Compostela».

Με δεδομένο το ιστορικό υπόβαθρο, η σύσταση του δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων θεωρείται εύλογη. Είναι ευρέως γνωστό πως τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στον Ν. Χανίων υποστηρίζονται επαρκέστατα εδώ και πολλές δεκαετίες από το «storytelling». Αφηγήσεις και μύθοι, μυθιστορήματα, ντοκιμαντέρ, ταινίες και τραγούδια, στην ελληνική αλλά και σε άλλες γλώσσες, δημιουργούν ένα εκτεταμένο σύνολο «storytelling». Με δεδομένο ότι τα αναφερόμενα γεγονότα αφορούσαν Κρητικούς, Γερμανούς και Συμμάχους, αιτιολογείται και η διασπορά αυτού του «storytelling». Ανάμεσα σε άλλα εντοπίζονται τα εξής:

i. Ντοκιμαντέρ:

- *Η Μάχη της Κρήτης*, σειρά 3 ντοκιμαντέρ του Viasat History, 2020, <https://www.viasathistory.eu/?s=battle+of+crete>
- *Η μάχη της Κρήτης*, δραματοποιημένο ντοκιμαντέρ του Πολεμικού Μουσείου Αθηνών, 2016, <https://www.youtube.com/watch?v=TSZcWb1Jpbw>
- *Η Μάχη της Κρήτης - Ιστορικό αφιέρωμα*, ντοκιμαντέρ από την εκπομπή «Μηχανή του χρόνου» στον τηλεοπτικό σταθμό Alpha, 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=H-twQiGkl3o>
- *Ο Ερμής κράτησε την αναπνοή του*, ντοκιμαντέρ του COSMOTE TV, σκην. Βικτώρια Βελλοπούλου, 2022, <https://www.youtube.com/watch?v=kQ1c1Qcjin0>
- *Κρουσώνας – Στα χνάρια του Καπετάν Σατανά*, ντοκιμαντέρ της Cyclos Film, 2021, <https://www.filmfestival.gr/el/movie-tdf/movie/13533>
- *Η γυναίκα στη Μάχη της Κρήτης*, ντοκιμαντέρ από το Αρχείο της ΕΡΤ, σκην. Μάχη Λιδωρικιώτη, 1991, <https://www.ertnews.gr/anadromes/ert-archeio-i-gynaika-sti-machi-tis-kritis-video>
- *Αλγισμόνητα*, σκην. Barbara Englert και Leonie Englert, 2016, <https://tomov.gr/2018/09/07/antistasi-ton-gynaikon-stin-kriti>
- *Το χρονικό της Εθνικής Αντίστασης*, ντοκιμαντέρ από το Αρχείο της ΕΡΤ, 1987, <https://archive.ert.gr/8116>

ii. Κινηματογραφικές ταινίες και Τηλεοπτικές σειρές:

- *Στη Μάχη της Κρήτης*, ελληνική κινηματογραφική ταινία, σκην. Βασίλης Γεωργιάδης, 1970
- *The 11th Day: Crete 1941*, αμερικανική ταινία – ντοκιμαντέρ, σκην. Χρήστος Έππερσον, 2005
- *Ill Met by Moonlight*, αμερικανική κινηματογραφική ταινία, σκην. Michael Powell και Emeric Pressburger, 1957
- *In Which We Serve*, βρετανική κινηματογραφική ταινία, σκην. Noël Coward και David Lean, 1942
- *The Naked Brigade*, ελληνοαμερικανική κινηματογραφική ταινία, σκην. Maury Dexter, 1965
- *Return from Crete*, νεοζηλανδική ταινία μικρού μήκους, 1941
- *WW2: Battle of Crete*, τηλεοπτική σειρά μικρού μήκους, σκην. Ian Cross, 2020

iii. Μυθιστορήματα:

- Moss, Stanley W., *Ill Met by Moonlight: The Abduction of General Kreipe*, εκδ. George G. Harrap and Co., Φιλαδέλφεια, 1950
- Μαυρομμάτη, Κατερίνα, *Η ενοχή των αθώων*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 2014
- Johnston, Paul, *Το στίγμα της προδοσίας*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2014
- Δεύτεος, Θεόδωρος Ι., *Ο αλεξιπτωτιστής ήταν δικός μας*, εκδ. Υδροπλάνο, Αθήνα 2020
- Fleming, Leah, *Το κορίτσι κάτω από την ελιά*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2013
- Μπαϊλα, Τέσου, *Το μυστικό ήταν η ζάχαρη*, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα, 2013
- Duke, Phillip, *The Village*, εκδ. Top Hat Books, 2019
- McDonald, C.A., *The Lost Battle-Crete 1941*, εκδ. Pan MacMillan, 1993
- Beavor, Antony, *Crete 1941: The Battle and the Resistance*, εκδ. Penguin Books, 2014
- Palenski, Ron, *Men of Valour: New Zealand and the Battle for Crete*, εκδ. Hodder Moa, 2013

iv. Ποίηση / Μουσική:

- Σιγανός, Μανώλης Π., *Απροσκύνητοι*, Αθήνα, 1947
- *Η Κρήτη Αρκάδι γίνεται*, ποίημα του Χριστόφορου Σταυρουλάκη, δεν είναι γνωστό αν έχει εκδοθεί σε κάποια συλλογή, Πηγή:
<http://www.elxefs.com/index.php/el/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BB%CE%B5%CE%BA%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82/372-kritiki-logotexnia-kai-poihsh>
- *Στον Άδη τρεις και κάθονται*, δεν εντοπίστηκε ο δημιουργός και δεν είναι γνωστό αν έχει εκδοθεί σε κάποια συλλογή, Πηγή: Ο.Π.
- *Θούριος*, ποιήμα για την Μάχη της Κρήτης του Γεωργίου Γεωρβασάκη, έως τον θάνατό του δεν είχε εκδοθεί σε κάποια συλλογή
- *Κρητών Έπος – Μάχη Κρήτης και Αντίσταση*, μουσικός δίσκος επιμέλειας Χριστόδουλου Χάλαρη για τα 80 έτη της Μάχης της Κρήτης, με ερμηνείες γνωστών καλλιτεχνών, 1996
- *Χίτλερ να μην το καυχηθείς*, ριζίτικο τραγούδι, ερμ. Βασίλης Σκουλάς, https://www.youtube.com/watch?v=bl3_iWxltYQ&ab_channel=RethymnoGuide
- *The Battle of Crete*, αγγλόφωνο τραγούδι, ερμ. Los Plantronics, 2011, <https://open.spotify.com/track/3IL3VBV9s9GopILGiiQKpP>

v. Μύθοι / Αφηγήσεις κατοίκων:

- *Η απαγωγή του Στρατηγού Χάνριχ Κράιπε τον Απρίλιο του 1944*, https://www.youtube.com/watch?v=wx3NhM6KmNs&ab_channel=%CE%95%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%99%CE%9F-%CE%95%CE%9B%CE%9B%CE%97%CE%9D%CE%9F%CE%AA%CE%A3%CE%A4%CE%9F%CE%A1%CE%95%CE%99%CE%9D
- *Οι αντάρτες κατεβαίνουν από τα βουνά μετά από 34 χρόνια*, Αρχείο της ΕΡΤ, 2015, https://www.youtube.com/watch?v=PBwUvoOUUYI&ab_channel=%CE%95%CE%A1%CE%A4%CE%91.%CE%95
- *Η ζωή του Ανδρέα Αρχοντάκη ή «Φιντέλ Κάστρο» της Κρήτης*, <https://agonaskritis.gr/%CE%B1%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%AD%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CF%89%CE%AC%CE%BD%CE%BD%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CF%8C/?fbclid=IwAR3DkXBcRur2lh6WbeRDi5AMQj0pY2YmXlluHIW5DC6e03HjY03oHsUw>
- *Εγκλήματα πολέμου στην Κάνδανο και στον Κακόπετρο – Η γυναίκα που έκανε το τραπέζι στους Ναζί που δολοφόνησαν τους 4 γιούς της*, Μηχανή του χρόνου, 2012, https://www.youtube.com/watch?v=pqk1XhFtTeY&ab_channel=ChaniaCreteByNikos
- *Ο θρύλος του 17χρονου Hans-Joachim von Blücher*, <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/mia-sygklonistiki-istoria-hamon-ki-ena-poiima-me-aformi-ta-75-hronia-apo-ti>

Την ίδια στιγμή, μια σύντομη αναδρομή στον τοπικό Τύπο αρκεί για να αντιληφθεί κανείς την αξία των δραματικών γεγονότων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην συλλογική μνήμη. Αυτό διαφαίνεται από τις επιμνημόσυνες δεήσεις, τις τελετές απότισης φόρου τιμής στα θύματα του πολέμου και τα θεματικά πολιτιστικά δρώμενα που διοργανώνονται ετησίως και μάλιστα διάσπαρτα εντός του έτους. Πρόκειται για μια συλλογική έκφραση ευγνωμοσύνης, στην οποία συχνά συμμετέχουν ή τιμώνται βετεράνοι του πολέμου και οι απόγονοί τους και παρίστανται σημαντικά πρόσωπα του πολιτικού γίνεσθαι, τόσο από την Ελλάδα όσο και από το εξωτερικό¹⁰.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό πως για την συγκρότηση δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στον Ν. Χανίων, υπάρχει ήδη ένα εκτενές υπόβαθρο, το οποίο θα το υποστηρίξει. Παράλληλα, διαφαίνεται η διεθνής διάσταση του ζητήματος, καθώς η παρούσα θεματολογία έχει εμπνεύσει καλλιτέχνες, συγγραφείς και δημιουργούς ανά τον κόσμο και διατηρείται στη συλλογική μνήμη όλων των εθνών που συμμετείχαν λιγότερο ή περισσότερο σε αυτά. Παρατηρώντας δε τις χρονολογίες έκδοσης και παραγωγής των ανωτέρω πολιτιστικών προϊόντων, φαίνεται η αυξανόμενη τάση ανάδειξης των κεφαλαίων αυτής της συγκριτικά πρόσφατης ιστορίας. Με τη γενιά του πολέμου να έχει σχεδόν εκλείψει, οι προσεγγίσεις βαθμιαία υπολείπονται του συναισθηματικού φόρτου και οδηγούν σε περισσότερο ιστορικές και επιστημονικές αναλύσεις.

¹⁰Τα ετήσια μνημόσυνα δεν πραγματοποιούνται μόνον στους νομούς της Κρήτης, αλλά και σε όλη την Ελλάδα από κρητικούς συλλόγους, ενδεχομένως και στο εξωτερικό, ενώ συχνά συμμετέχουν σε αυτά πολιτικά πρόσωπα ή συγγενείς αγωνιστών των συμμαχικών δυνάμεων, όπως για παράδειγμα Νεοζηλανδοί πολίτες.

2.β Συγκρότηση εργασίας

Η εργασία συγκροτείται σε τρία επιμέρους κεφάλαια ως εξής:

Κεφάλαιο Α' – Οι μνημειακοί χώροι και οι ιστορικοί τόποι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων:

Έχοντας στόχο τη δημιουργία ενιαίου δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων στο Ν. Χανίων το οποίο θα αφορά σε ενιαία χρονική περίοδο, προτείνεται η κατηγοριοποίησή τους να ακολουθήσει την τυπολογία. Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι μνημειακοί χώροι και οι ιστορικοί τόποι κατανέμονται τυπολογικά σε πέντε κατηγορίες ως εξής:

- i. Οικισμοί, ταυτισμένοι με γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, της Μάχης της Κρήτης και της Αντίστασης
- ii. Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων
- iii. Στρατιωτικές εγκαταστάσεις
- iv. Τόποι μνήμης
- v. Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές

οι οποίες θα συγκροτήσουν και τις αντίστοιχες υποενότητες του πρώτου κεφαλαίου. Συγκεκριμένα, το ερευνητικό υλικό συνθέτουν 56 σημεία ενδιαφέροντος εκ των οποίων 11 οικισμοί, 11 πεδία μαχών και 8 τόποι εκτελέσεων, 13 στρατιωτικές εγκαταστάσεις, 3 τόποι μνήμης και ένα σύνολο ναυαγίων και 9 μουσεία και ιδιωτικές συλλογές. Κάθε σημείο των ανωτέρω πέντε κατηγοριών αποκτά τη δική του καρτέλα με ένα σύντομο ιστορικό, την υφιστάμενη κατάσταση, την θέση του στο Ν. Χανίων, ενδεικτική βιβλιογραφία και φωτογραφική τεκμηρίωση. Επισημαίνεται πως ο κατάλογος σημείων ενδιαφέροντος συνεχώς εμπλουτίζεται και σε περίπτωση πραγματοποίησης της πρότασης, τίθεται ως προϋπόθεση η συνεργασία με τους τοπικούς φορείς για την οριστικοποίησή του και την σαφή τεκμηρίωση των σημείων του.

Κεφάλαιο Β' – Η πρόταση για την συγκρότηση δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων:

Στο κεφάλαιο αυτό διερευνούνται ζητήματα συμπερίληψης στο δίκτυο και σε επιμέρους υποδίκτυα, συντάσσεται η προτεινόμενη διαδρομή, η οποία αναδεικνύεται μέσω της δημιουργίας ενός ηλεκτρονικού χάρτη και τέλος, γίνεται συνοπτική αναφορά στην ευρωπαϊκή εμπειρία σε πολιτιστικές θεματικές διαδρομές.

Τα 56 σημεία ενδιαφέροντος δύνανται να συγκροτήσουν ένα ενιαίο δίκτυο (Δ). Σε μια προσπάθεια συγκρότησης επιμέρους δικτύων, θα μπορούσε να ακολουθηθεί η ανωτέρω τυπολογική κατηγοριοποίηση και να συσταθούν 5 επιμέρους δίκτυα ως εξής:

- i. Δ1.1 – Δίκτυο οικισμών
- ii. Δ1.2 – Δίκτυο πεδίων μαχών και τόπων εκτελέσεων
- iii. Δ1.3 – Δίκτυο στρατιωτικών εγκαταστάσεων
- iv. Δ1.4 – Δίκτυο τόπων μνήμης
- v. Δ1.5 – Δίκτυο μουσείων και ιδιωτικών συλλογών

Παράλληλα, υπάρχει η δυνατότητα κατηγοριοποίησης των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων ως προς την ελκυστικότητα, αλλά και σε συνδυασμό με λοιπά σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων. Ως παράγοντες επιμέρους κατηγοριοποίησης των σημείων προτείνονται οι εξής:

- i. Ύπαρξη σημαντικού καταλοίπου
- ii. Προσβασιμότητα
- iii. Γειτνίαση με περιοχές ιδιαίτερου φυσικού κάλλους
- iv. Αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον
- v. Γειτνίαση με αρχαιολογικό χώρο
- vi. Υποστήριξη από «storytelling»

Με την διερεύνηση των παραγόντων αυτών προκύπτουν τρία ακόμη υποδίκτυα ως εξής:

- i. Δ2.1 – Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μεγαλύτερη ελκυστικότητα και τις μεγαλύτερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων
- ii. Δ2.2 - Τα σημεία ενδιαφέροντος με ενδιάμεση ελκυστικότητα και δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων
- iii. Δ2.3 - Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μικρότερη ελκυστικότητα και τις μικρότερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων

Κεφάλαιο Γ' – Ενδεικτική πρόταση ανάδειξης σε μελέτη περίπτωσης – Το οχυρό – καταφύγιο στο Ύψωμα 107:

Το οχυρό - καταφύγιο στο Ύψωμα 107 στον Δήμο Πλατανιά επιλέγεται ως μελέτη περίπτωσης για την ανάδειξη των σημείων του δικτύου. Το κεφάλαιο αυτό αποτελείται από τις εξής ενότητες:

- i. Επιλογή σημείου ενδιαφέροντος – Τοποθεσία
- ii. Ιστορική τεκμηρίωση
- iii. Μελέτη αποτύπωσης
- iv. Δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στην περιοχή
- v. Πρόταση για την εξωτερική διαμόρφωση και τη δημιουργία εκθεσιακού χώρου

Κεφάλαιο Α' – Μνημειακοί χώροι και ιστορικοί τόποι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων

Η Μάχη της Κρήτης

Κατά την έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, ήδη από την 28^η Οκτωβρίου 1940, η Κρήτη, με επίκεντρο δράσεων τα Χανιά, οργανώνεται άμεσα σε στρατιωτικό επίπεδο, με ενίσχυση των υπάρχοντων ταγμάτων, τόσο σε εξοπλισμό όσο και σε ανθρώπινο δυναμικό, μέσω των επιστρατεύσεων. Τα παραπάνω πραγματοποιούνται ευθύς εξ αρχής με ευθύνη των Βρετανικών δυνάμεων, οι οποίες επιθυμούσαν να προστατεύσουν την κυριαρχία τους στην νοτιοανατολική Μεσόγειο ¹¹. Η συνύπαρξη με τις Βρετανικές δυνάμεις και η επιρροή τους στην Κρήτη γίνεται επισήμως ορατή στις 25 Απριλίου 1941, όταν και θα αποβιβαστούν στη νήσο 5.000 άντρες, κυρίως μέλη της 5^{ης} Νεοζηλανδικής Ταξιαρχίας ¹². Εντός των επόμενων πέντε ημερών αποχωρούν από την Ελλάδα ένα σύνολο 45.000 αντρών, με προορισμό την Κρήτη και την Αίγυπτο. Από αυτούς παραμένουν στο νησί οι 25.000, αλλά στην πληθώρα τους είναι άοπλοι και χωρίς τα στοιχειώδη ατομικά είδη ¹³.

Στο μεταξύ ήταν πλέον εμφανές πως η ηπειρωτική Ελλάδα δεν μπορούσε να συνεχίσει να βρίσκεται στο επίκεντρο του Ελληνογερμανικού πολέμου και έτσι η Κυβέρνηση μετά του Βασιλέως μεταβαίνει στην Κρήτη στις 23 Απριλίου για να πραγματοποιήσει αυτοψία στους αμυντικούς μηχανισμούς και παράλληλα να ξεκινήσει μια σειρά διπλωματικών διαδικασιών με τους Βρετανούς για την ενίσχυση του νησιού στο ενδεχόμενο μάχης, το οποίο πλησίαζε ολοένα και περισσότερο ¹⁴. Ακολούθησαν προετοιμασίες, οι οποίες διήρκησαν επίσημα ως τα μέσα Μαΐου και δεν είχαν το προγραμματισμένο αποτέλεσμα, καθώς οι προμήθειες και ο εξοπλισμός που κατέφθασε στην Κρήτη υπολογίσθηκαν περί το μισό όσων είχαν συμφωνηθεί ¹⁵. Πλέον αναφερόμαστε σε ένα σύνολο Βρετανοελληνικών δυνάμεων οι οποίες διατάσσονταν βάσει σπουδαιότητας ως εξής ¹⁶:

- Στρατηγείο Δυνάμεων Κρήτης (Υποστράτηγος Φρέυνμπεργκ¹⁷), οικισμός Άγιος Ματθαίος Χανίων
- Τομέας Μάλεμε – Αγυιάς (Ταξίαρχος Πάττικ)
- Τομέας Χανίων – Σούδας (Συγκρότημα ΜΝΒΔΟ ¹⁸ – Υποστράτηγος Ουέστων)
- Τομέας Ρεθύμνου – Γεωργιουπόλεως (Ταξίαρχος Βάζεϋ ¹⁹)
- Τομέας Ηρακλείου (Ταξίαρχος Τσάπελ ²⁰)
- Εφεδρεία στη διάθεση του Διοικητή των Δυνάμεων Κρήτης (4^η Νεοζηλανδική Ταξιαρχία και 1^ο Τάγμα Ουαλών, με έδρα τα Χανιά)

Γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω πως η στρατηγική των γερμανικών δυνάμεων είχε προβλεφθεί σε μεγάλο βαθμό από Έλληνες και Βρετανούς, με αποτέλεσμα να συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων στη Δυτική Κρήτη. Παρά ταύτα, τα μέσα και ο εξοπλισμός δεν ήταν ανάλογα του ανθρωπίνου δυναμικού. Συντάχθηκε λοιπόν μια στρατηγική η οποία είχε ως στόχο την άμυνα της νήσου και την αποτροπή κατάληψης αεροδρομίων και λιμένων από τους Γερμανούς. Σημειώνεται δε πως στην Κρήτη δεν υπήρχαν αεροπορικές δυνάμεις ²¹.

¹¹ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.222-224

¹² Υπενθυμίζεται πως οι Βρετανικές δυνάμεις κατά τον Β'Π.Π. αποτελούνταν από στρατεύματα προερχόμενα από όλα σχεδόν τα εδάφη της Κοινοπολιτείας και όχι μόνον από το Ηνωμένο Βασίλειο. Ο.Π., σελ.225

¹³ Ο.Π.

¹⁴ Ο.Π., σελ.226

¹⁵ Ο.Π., σελ.227

¹⁶ Ο.Π., σελ.228-229

¹⁷ Διοικητής 2ας Νεοζηλανδικής Μεραρχίας

¹⁸ Mobile Naval Base Defence Organization – Οργανισμός Άμυνας Κινητών Ναυτικών Βάσεων

¹⁹ Διοικητής της 19^{ης} Αυστραλιανής Ταξιαρχίας

²⁰ Διοικητής της 14^{ης} Βρετανικής Ταξιαρχίας

²¹ Ο.Π., σελ.230

Την ίδια περίοδο, και συγκεκριμένα στις 25 Απριλίου, εκδίδεται έπειτα από τις αποφάσεις του Χίτλερ η υπ'αριθμόν 28 διαταγή γενικών κατευθύνσεων, με κωδική ονομασία «ΕΡΜΗΣ», η οποία αφορούσε στην κατάληψη της Κρήτης και τη χρησιμοποίησή της ως αεροπορική βάση ενάντια στη Βρετανία, στην Ανατολική Μεσόγειο²². Τα γεγονότα που ακολούθησαν (συγκεκριμένα στο Ν. Χανίων) μπορούν συνοπτικά να παρατεθούν ως εξής²³:

- 14 έως 19 Μαΐου, συστηματικοί βομβαρδισμοί με επίκεντρα την Σούδα, το Μάλεμε, τα αεροδρόμια Ηρακλείου και Ρεθύμνης αλλά και τις πόλεις Χανιά, Ρέθυμνο και Ηράκλειο.

- 20 Μαΐου, εντατικοί βομβαρδισμοί στην περιοχή του Μάλεμε, όπου λίγες ώρες αργότερα ακολούθησε μαζική πτώση αλεξιπτωτιστών και φονικές συγκρούσεις με το τάγμα που είχε αναλάβει τον συγκεκριμένο τομέα. Συμπλοκές έλαβαν χώρα και στο Κολυμπάρι, όπου είχε εγκατασταθεί η Σχολή Ευελπίδων, στο Καστέλι, στην Αγκυιά, κ.α.

- 21 Μαΐου, αντεπίθεση των ταγμάτων των Νεοζηλανδών κατά τη διάρκεια της νύχτας, συνέχεια προσπάθειας κατάληψης από Γερμανούς αλεξιπτωτιστές της ευρύτερης περιοχής του Ταυρωνίτη, απόβαση της 5^{ης} Ορεινής Μεραρχίας, βύθιση από τον Βρετανικό Στόλο μεγάλου αριθμού γερμανικών πλωτών που είχαν καταπλεύσει προς Πειραιά και Χαλκίδα.

- 22 Μαΐου, οι προσπάθειες αντεπίθεσης συνεχίζονται, με την Σχολή Ευελπίδων να επιχειρεί να συνδεθεί με τις Βρετανοελληνικές Δυνάμεις, προσγειώνονται στο Μάλεμε Τάγματα Μηχανικού και Μοτοσικλετιστών καθώς και εξοπλισμός.

- 23 -24 Μαΐου, η άμυνα παίρνει τη θέση της αντεπίθεσης, λόγω σημαντικών απωλειών σε ανθρώπινο δυναμικό (έχει χαθεί πλέον το 20%) αλλά και σε εδάφη, οι Ευέλπιδες εγκαθίστανται στον οικισμό Χωστή, οι Γερμανοί καταλαμβάνουν το Καστέλλι.

- 25 -27 Μαΐου, Ο Τομέας Χανίων – Σούδας έχει καταρρεύσει, το 8^ο Ελληνικό Σύνταγμα Πεζικού, το οποίο υπεράσπιζε την γραμμή Αλικιανός – Βαπτόλακος, επίσης καταρρέει και τμήμα του παραδίδεται στους Γερμανούς, οργανώνεται η Μικτή Ταξιαρχία από επιμέρους τάγματα των Βρετανικών Δυνάμεων μαζί με άλλες αναδιοργανωτικές κινήσεις, αποβιβάζονται στη Σούδα Τάγματα Καταδρομών. Οι Γερμανικές Δυνάμεις έχουν πλέον περικυκλώσει τα Χανιά, αφού μέσω του Μάλεμε επεκτάθηκαν ανατολικά και νότια της πόλης και μέσω της Σούδας στον Αποκόρωνα. Η Μικτή Ταξιαρχία, έπειτα από γερμανικές επιθέσεις, αποσυντίθεται και τμήμα της (περί τους 350 άντρες) καταφεύγει στα Σφακιά, ενώ οι υπόλοιποι σχεδόν 1.000 άντρες φονεύθηκαν ή βρέθηκαν αιχμάλωτοι. Οι Γερμανοί, πιστεύοντας πως οι Βρετανικές Δυνάμεις οργανώνονται προς το Ρέθυμνο, κατευθύνονται ανατολικά, στην πραγματικότητα όμως οι Βρετανοί κατευθύνονταν στα Σφακιά, με στόχο την εκκένωση της Νήσου.

- 28 Μαΐου – 1 Ιουνίου, Συντονίζονται οι εκκενώσεις από τις ακτές των Σφακίων και το Λουτρό, ενώ όσοι δεν κατάφεραν να διαφύγουν δόθηκε εντολή να συνθηκολογήσουν με τους Γερμανούς, με ορισμένους να καταφεύγουν σε κοντινά χωριά και να φιλοξενούνται από τους κατοίκους, ενώ αρκετοί θα καταφύγουν τους επόμενους μήνες στη Μέση Ανατολή.

²²Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.231

²³Ο.Π., σελ.234-260

Η Μάχη της Κρήτης, καθώς διαφαίνεται από την παραπάνω εξιστόρηση του σύντομου χρονικού της, επέφερε σημαντικό πλήγμα στις Γερμανικές Δυνάμεις. Τόσο σημαντικό που η έκβασή της κρίνεται μερικές δεκαετίες αργότερα ως μη αντιπροσωπευτική της συμβολής της στον αγώνα της Ελλάδας, αλλά και διεθνώς. Την ίδια στιγμή γίνεται αντιληπτή η συμβολή των Συμμαχικών Δυνάμεων και ιδιαιτέρως των Νεοζηλανδών στην άμυνα της Νήσου, γεγονός που έχει χαραχθεί στην συλλογική μνήμη των κατοίκων της Κρήτης έως σήμερα, συνοδευόμενο από ένα αίσθημα ευγνωμοσύνης²⁴.

²⁴Το ανωτέρω συμπέρασμα προκύπτει έπειτα από σειρά συζητήσεων και συνεντεύξεων με κατοίκους του Ν. Χανίων, οι οποίοι έχουν λιγότερο ή περισσότερο εντυφλήσει στην ιστορία της Μάχης της Κρήτης (π.χ. ιδιοκτήτες μουσειακών συλλογών) και πρεσβεύουν την αντίληψη πως Νεοζηλανδοί και Αυστραλοί υπήρξαν γνήσιοι σύμμαχοι των Ελλήνων. Η συγκεκριμένη αντίληψη προήλθε από τους προγόνους τους οι οποίοι ήσαν μάρτυρες των γεγονότων, αλλά φυσικά δεν μπορούν να διατυπωθούν με σαφήνεια και αντικειμενικότητα.

Η Αντίσταση

Το κίνημα της Εθνικής Αντίστασης στο Ν. Χανίων, άρχισε να εκδηλώνεται με διάφορες μορφές από τις πρώτες κιόλας ημέρες της Γερμανικής Κατοχής²⁵. Η συμμετοχή των κατοίκων και ιδίως της νεολαίας ήταν ηχηρή. Είναι γεγονός ότι η Κατοχή στην Κρήτη απέκτησε εξ αρχής μια ιδιαίτερα βίαιη διάσταση, με ομαδικές συλλήψεις και εκτελέσεις. Ο λόγος δεν ήταν μόνο το μένος των Γερμανών για τα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης, αλλά και το γεγονός ότι γνώριζαν εκ των προτέρων τις αντιστασιακές διαθέσεις των Κρητικών από τις περιόδους της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας και επιθυμούσαν να τις καταστείλουν το γρηγορότερο δυνατό²⁶.

Με το πέρας της Μάχης της Κρήτης, οι Κρητικοί επιστρέφουν στα πεδία των μαχών και συλλέγουν πολεμικό υλικό, όπως όπλα και χειροβομβίδες²⁷. Οι Γερμανοί από την πλευρά τους εφάρμοσαν αμέσως το μέτρο της αγγαρείας, ώστε οι υπόδουλοι να μην διαθέτουν χρόνο, ψυχική και σωματική διάθεση για οργάνωση σε αντιστασιακές ομάδες. Οι αγγαρείες συμπεριλάμβαναν από την οικοδόμηση στρατιωτικών εγκαταστάσεων έως και την ταφή των νεκρών μετά τις εκτελέσεις²⁸. Παρά ταύτα η θέληση για απελευθέρωση υπερίσχυσε και άρχισαν σταδιακά να συντάσσονται ομάδες και κινήματα με στόχο την αντιστασιακή δράση.

Το καλοκαίρι του 1941, με πρωτοβουλία του συνταγματάρχη Ανδρέα Παπαδάκη ιδρύεται η ΑΕΑΚ (Ανωτάτη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης) και υπογράφεται «Πρωτόκολλον τιμής και θυσίας δια την απελευθέρωσιν της Κρήτης μας»²⁹. Η οργάνωση δεν κατείχε κομματικό χαρακτήρα και ήταν ευπρόσδεκτοι σε αυτήν όλοι όσοι, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων, επιθυμούσαν την απελευθέρωση. Σε αυτήν συμμετείχαν εξέχουσες προσωπικότητες από όλους τους νομούς της Κρήτης και αυτός είναι ενδεχομένως ο λόγος για τον οποίο χαρακτηρίστηκε ως περισσότερο μιαν οργάνωση προσωπικοτήτων και όχι μια «πλατιά λαϊκή αντιστασιακή οργάνωση»³⁰. Λίγο καιρό αργότερα οι Άγγλοι θα εμπλακούν ενεργά στη δράση και την οργάνωση της ΑΕΑΚ, ενώ κατά την περίοδο Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1942, οι στοχευόμενες επιθέσεις των Γερμανών ενάντια σε κύρια στελέχη της, θα οδηγήσει τελικά στην κατάλυσή της.

Κατόπιν ιδρύεται η ΕΟΚ (Εθνική Οργάνωση Κρήτης) τον Ιούλιο του 1943 με αρχηγό τον Νικόλαο Σκουλά³¹. Και σε αυτό το κίνημα εικάζεται πως η συμμετοχή των Άγγλων ήταν ενεργή, με αποτέλεσμα να δρα αποτρεπτικά για την επέκτασή του και την εδραίωσή του στον κρητικό λαό.

Παράλληλα, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα έτσι και στην Κρήτη, υπήρξε αξιόλογη δράση των ΕΛΑΣ, ΚΚΕ, ΕΑΜ και ΕΠΟΝ. Ειδικότερα το ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ, ενδέχεται να ευθύνονται για τις περισσότερες οργανωμένες αντιστασιακές δράσεις στον Ν. Χανίων κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Σημειώνεται δε, πως αντιστασιακή διάθεση κατείχαν στην πληθώρα τους οι κάτοικοι των επαρχιακών οικισμών του νομού, ακόμη κι αν δεν ήταν ενταγμένοι σε ορισμένη οργάνωση. Όπως προαναφέρθηκε, οι απελευθερωτικές διαθέσεις χαρακτήριζαν τον κρητικό λαό από πολύ νωρίτερα και κατά την διάρκεια των προηγούμενων κατοχικών περιόδων.

²⁵Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003,σελ. 5

²⁶Ο.Π.

²⁷Ο.Π., σελ.6

²⁸Ο.Π., σελ.106-107

²⁹Ο.Π., σελ.17

³⁰Ο.Π., σελ. 18

³¹Ο.Π., σελ.120

**Συγκεντρωτικός κατάλογος μνημειακών χώρων και ιστορικών
τόπων**

Το ερευνητικό υλικό συνθέτουν 56 σημεία ενδιαφέροντος εκ των οποίων 11 οικισμοί, 11 πεδία μαχών και 8 τόποι εκτελέσεων, 13 στρατιωτικές εγκαταστάσεις, 3 τόποι μνήμης και ένα σύνολο ναυαγίων και 9 μουσεία και ιδιωτικές συλλογές. Συγκεκριμένα:

Οικισμοί και Μαρτυρικοί τόποι

1. Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων
2. Οικισμοί «Μάλεμε» και «Ταυρωνίτης», Δήμος Πλατανιά
3. Οικισμός «Φλώρια», Δήμος Καντάνου - Σελίνου
4. Οικισμός «Κάνδανος», Δήμος Καντάνου - Σελίνου
5. Οικισμός «Κουστογέρακο», Δήμος Καντάνου - Σελίνου
6. Οικισμοί «Λιβαδάς» και «Μονή», Δήμος Καντάνου - Σελίνου
7. Οικισμός «Κακόπετρος», Δήμος Πλατανιά
8. Οικισμός «Κοντομαρί», Δήμος Πλατανιά
9. Οικισμός «Σκινές», Δήμος Πλατανιά

Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων

1. Κεραμειά και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων
2. Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων
3. Πεδία Μαχών Στύλου και Μπαμπαλή, Δήμος Αποκορώνου
4. Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου
5. Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
6. Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας – Μεσαυλιών, Δήμος Πλατανιά
7. Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων
8. Πεδίο Μάχης Άστρικα, Δήμος Πλατανιά
9. Πεδίο Μάχης Κουλκουθιανών, Δήμος Πλατανιά
10. Πεδίο Μάχης στη Γέφυρα του Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
11. Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων
12. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Πατελάρι», Δήμος Πλατανιά
13. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Κυρτωμάδο», Δήμος Χανίων
14. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Αλικιανό», Δήμος Πλατανιά
15. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Στέρνες», Δήμος Χανίων
16. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Περιβόλια», Δήμος Χανίων
17. Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά
18. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Καλλικράτη», Δήμος Σφακίων
19. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Μαλάθυρο», Δήμος Κισσάμου

Στρατιωτικές εγκαταστάσεις

1. Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
2. Αγροτικές Φυλακές Αγυιάς (τέως Στρατιωτικές) – Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων
3. Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων
4. Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου
5. Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου
6. Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων
7. Στρατηγικό ύψωμα 107 και οχυρό - καταφύγιο, Δήμος Πλατανιά

9. Γερμανικό πυροβολείο στο Ακρωτήριο Σπάθα, Δήμος Πλατανιά
10. Γερμανικό πυροβολείο στην Αρχαία Απτέρα, Δήμος Χανίων
11. Οικία Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα, Δήμος Χανίων
12. Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά
13. Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα, Δήμος Καντάνου Σελίνου

Τόποι μνήμης

1. Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
2. Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων
3. Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων
4. Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων

Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές

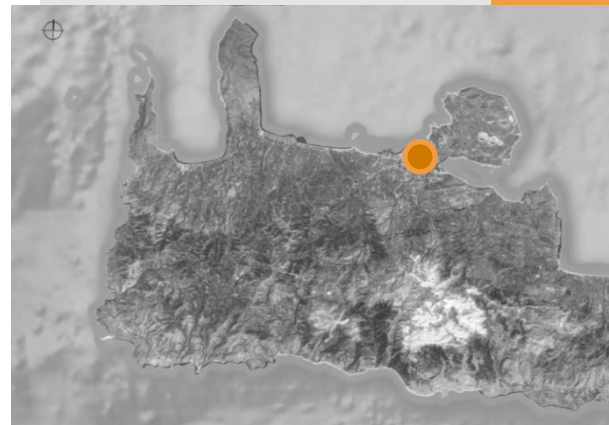
1. Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων
2. Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά
3. Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων
4. Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου, Δήμος Σφακίων
5. Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου, Δήμος Χανίων
6. Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών, Δήμος Χανίων
7. Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη, Δήμος Αποκορώνου
8. Αεροπορική συλλογή Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
9. Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Δήμος Χανίων

I. Οικισμοί

Ιστορικό: Η Παλαιά Πόλη των Χανίων υπήρξε το επίκεντρο των βομβαρδισμών του 1941, αφενός λόγω της συγκέντρωσης διοικητικών και εμπορικών δραστηριοτήτων και αφετέρου λόγω της συγκέντρωσης σημαντικής μερίδας του πληθυσμού. Οι βομβαρδισμοί διήρκεσαν 13 ημέρες (13-25 Μαΐου 1941), με επίκεντρο τη συνοικία της Σπλάντζιας και τον Λόφο Καστέλλι³². Ακόμη, στόχος των Γερμανών ήταν το συγκρότημα των επτά Νεωρίων και το κτήριο της Μεραρχίας, όπου πραγματοποιούνταν φύλαξη πολεμοφοδίων³³.

Οι μεγαλύτερες ζημιές πραγματοποιήθηκαν στις 25 Μαΐου από αεροσκάφη JU88³⁴. Αριθμητικά υπολογίζεται πως καταστράφηκαν ολοκληρωτικά 1.200 και μερικά 1.500 κατοικίες εκ των 7.000 που μετρούσε η Παλαιά Πόλη εκείνη την περίοδο³⁵.

Τα θρησκευτικά μνημεία της Παλαιάς Πόλης υπέστησαν επίσης σημαντικές φθορές από τους βομβαρδισμούς. Χωρίς να δύναται να διατυπωθεί μετά βεβαιότητας, είναι πιθανό οι Γερμανοί να στόχευαν την κατάλυσή τους, καθώς ακόμη περισσότερο εν καιρώ πολέμου ο λαός στρέφεται στη θρησκεία για να εντείνει το ηθικό του. Παράλληλα, η συνύπαρξη λατρευτικών τόπων διαφορετικών θρησκειών και δογμάτων στην εντός των τειχών πόλη των Χανίων ενδεχομένως να συνέβαλε στην στοχευόμενη καταστροφή τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο βομβαρδισμός της Αγίας Κλάρας³⁶, έναντι της Μονής του Αγίου Φραγκίσκου επί της οδού Χάληδων και ο βομβαρδισμός της Συναγωγής Μπεθ Σαλόμ³⁷. Η βεβήλωση τόπων λατρείας συνεχίστηκε και με το πέρας των βομβαρδισμών. Η Συναγωγή Ετζ Χαγίμ βεβηλώθηκε λίγες μέρες μετά τη σύλληψη της εβραϊκής κοινότητας στις 29 Μαΐου 1944 και παρέμεινε σε ερειπιώδη κατάσταση έως την αποκατάστασή της το 1999³⁸.

³²Τον Μάιο του 2021 πραγματοποιήθηκε από τον Δήμο Χανίων υπαίθρια φωτογραφική έκθεση με τίτλο «Βομβαρδισμένα Χανιά», στην οποία αντιπαρατίθεντο σημαντικά τοπόσημα της Παλαιάς Πόλης στη σημερινή τους κατάσταση και αμέσως μετά τους βομβαρδισμούς.

³³<https://www.haniotika-nea.gr/mnimes-apo-ton-vomvardismo-ton-chanion/>

³⁴Ο.Π.

³⁵Κωτσάκη, Αμαλία, Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014, σελ.110

³⁶<https://www.haniotika-nea.gr/o-naos-tou-agiou-fragkiskou-ton-fragkiskanon-monachon/>

³⁷<https://www.etz-hayyim-hania.org/el/%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7/>

³⁸Ο.Π.

Εικ.1 Οικίες και αρχοντικά του λόφου Καστελλίου μετατρέπονται σε ερείπια

Εικ.2 Το παλαιό λιμάνι μετά τους βομβαρδισμούς

Εικ.3 Η πλατεία της Σπλάντζιας μετά τους βομβαρδισμούς

Εικ.4 Πανοραμική άποψη της Παλαιάς Πόλης μετά τους βομβαρδισμούς

Υφιστάμενη κατάσταση: Τα περισσότερα κτήρια που επλήγησαν από τους βομβαρδισμούς της Παλαιάς Πόλης έχουν είτε κατεδαφισθεί είτε αποκατασταθεί. Παρά ταύτα, η συνοικία της Σπλάντζιας αποτελεί ιδανική μελέτη περίπτωσης, καθώς, το βομβαρδισμένο κτηριακό απόθεμά της δεν κατεδαφίστηκε ή αποκαταστάθηκε έως σήμερα και συνθέτει μαρτυρία αυτών των εγκλημάτων πολέμου. Παράλληλα, σε μικρότερη κλίμακα εντοπίζονται ορισμένα μεμονωμένα παραδείγματα τα οποία ενέταξαν στην μελέτη αποκατάστασής τους τύπους ή μορφές οι οποίες παραπέμπουν στους βομβαρδισμούς και τις καταστροφές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ως μαρτυρία, είτε διατήρησαν ένα τμήμα τους αναλλοίωτο. Αντίστοιχα παραδείγματα αποτελούν το Μεγάλο Αρσενάλι, με τους φεγγίτες στη στέγη στα σημεία όπου είχαν πέσει οι βόμβες ή το όμορο κτήριο της Συναγωγής Ετζ Χαγίμ, το οποίο διατηρήθηκε στην ερειπιώδη του κατάσταση και σήμερα στεγάζει χώρο εστίασης.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/search/%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%AC+%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B7+%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC/@35.5165195,24.0149406,14.17z>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Ανδριανάκης, Μιχάλης, *Η παλιά πόλη των Χανίων*, εκδ. ΑΔΑΜ, 1997

- Κλάδου – Μπλέτσα, Αιμιλία, *Τα Χανιά 100 χρόνια από την Ένωση στο 2013 – Η πόλη, τα γεγονότα, ο πολιτισμός, οι μηχανικοί, τα έργα*, εκδ. Τ.Ε.Ε., Χανιά, 2015

- Κωτσάκη, Αμαλία, *Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014

Εικ.5 Πανοραμική άποψη των βομβαρδισμένων οικιών της Σπλάντζιας (2022)

Εικ.6 Οι βομβαρδισμένες κατοικίες της Σπλάντζιας ως μαρτυρία (2022)

Εικ.7 Η συναγωγή Ετζ Χαγίμ στα χρόνια της εγκατάλειψής της

Εικ.8 Η συναγωγή Ετζ Χαγίμ μετά την αποκατάστασή της

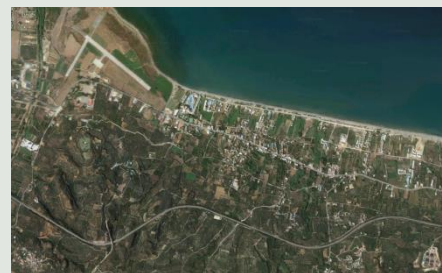
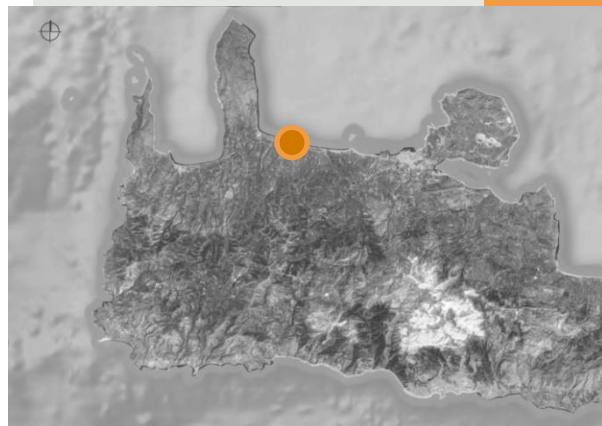
Εικ.9 Χάρτης με τα βομβαρδισμένα κτήρια της Παλαιάς Πόλης των Χανίων

Ιστορικό: Το «Μάλεμε» κατέχει εξέχουσα θέση στο χρονικό της Μάχης της Κρήτης, όχι μόνον χάριν στο αεροδρόμιο στο οποίο αποβιβάσθηκαν οι Γερμανοί, αλλά και για τις πρώτες συμπλοκές που έλαβαν χώρα στην Κρήτη κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μαζί με τον οικισμό «Ταυρωνίτη» συντάσσονται εκατέρωθεν του αεροδρομίου του Μάλεμε, με αποτέλεσμα να συνιστούν τις πρώτες πληγείσες περιοχές κατά την Μάχη της Κρήτης.

Πέραν των συμπλοκών, οι οποίες επέφεραν απώλειες και στις δυο πλευρές, οι δυο οικισμοί αποτέλεσαν με το πέρας της πρώτης κιόλας ημέρας της επιχείρησης «Ερμής» την έδρα δράσης των Γερμανών. Από εκεί θα αποσταλούν στρατεύματα προς τους Δήμους Κισσάμου, Σελίνου αλλά και προς ανατολές, με αποτέλεσμα να εξελιχθούν τα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης. Παράλληλα, παρέμεναν στο σημείο αυτό για τροφοδότηση από αέρας με πολεμοφόδια, είδη πρώτης ανάγκης και ανθρώπινο δυναμικό. Η στρατηγική σημασία της ευρύτερης περιοχής ήταν αδιαμφισβήτητη. Το σύνολο του οικισμού «Μάλεμε» υπέστη σημαντικές ζημιές από τους βομβαρδισμούς και ανοικοδομήθηκε εκτενώς με το πέρας του πολέμου³⁹.

Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα, εντοπίζεται στην περιοχή, πέραν του ιστορικού αεροδρομίου, το οποίο χρησιμοποιείται περιστασιακά από την Πολεμική Αεροπορία, το Γερμανικό νεκροταφείο, στο οποίο ενταφιάσθηκαν οι νεκροί Γερμανοί στρατιώτες που πολέμησαν στη Μάχη της Κρήτης, καθώς και μνημείο πεσόντων της RAF, πλησίον του ποταμού Ταυρωνίτη, η ιστορική γέφυρα του Ταυρωνίτη, κ.α. Παράλληλα, εντοπίζονται μνημειακά αντικείμενα (επιτύμβιες στήλες και γλυπτά), τα οποία σηματοδοτούν τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στους δυο οικισμούς.

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού Μάλεμε (2022)

Εικ.2 Αεροφωτογραφία του οικισμού Ταυρωνίτη (2022)

³⁹<http://www.maleme.info/el/istoria.html>

Θέση:

Μάλεμε:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B5+730+14/@35.5207538,23.8410141,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a08de4044f7:0x500bd2ce2bac5e0!8m2!3d35.5221101!4d23.847434>

Ταυρωνίτης:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A4%CE%B1%CF%85%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82/@35.5294859,23.8150215,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a797a9ccc b5:0x1a6c4a7cd956a921!8m2!3d35.5273477!4d23.8202913>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες τα οποία αφορούν στα ιστορικά γεγονότα της Μάχης της Κρήτης και στο χρονικό της απόβασης των Γερμανών αλεξιπτωτιστών. Ενδεικτικά:

-Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985

- Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρνωτάκης, Αθήνα, 1990

-Χατζηπατέρας, Φαφαλιού, Κώστας, Μαρία, *Μαρτυρίες – Κρήτη 1941*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1993

Εικ.3 Επιγραφή του μνημείου της RAF στον Ταυρωνίτη

Ιστορικό: Ο οικισμός «Φλώρια» είναι ιδιαίτερα γνωστός για την συμμετοχή του στα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης και για τον ηρωισμό που επέδειξαν οι κάτοικοί του. Με την απόβαση στο Μάλεμε και την επικράτησή τους στην ευρύτερη περιοχή του Ταυρωνίτη, οι Γερμανοί απέστειλαν στρατεύματα προς το νότο με στόχο να αποφευχθεί η απόβαση συμμαχικών στρατευμάτων στα Σφακιά και την Παλαιόχωρα. Κατευθυνόμενοι προς την Κάνδανο, δέχονται επιθέσεις από κατοίκους των Φλωρίων οι οποίοι είχαν μοιραστεί στους γύρω λόφους, αναγκάζοντας τους εχθρούς να καθυστερήσουν την προέλασή τους και να κατευθυνθούν προς τον οικισμό. Οι κάτοικοι κατορθώνουν να παγιδεύσουν τους Γερμανούς στο «μαγαζί του Φραγκεδάκη»⁴⁰, τοποθεσία περιβαλλόμενη από υψώματα από τα οποία τους πυροβολούσαν διακαώς.

Οι γερμανικές απώλειες, τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε οπλισμό ήταν ιδιαίτερα σημαντικές, με αποτέλεσμα την επομένη οι Γερμανοί να κάψουν τον οικισμό. Τρία έτη αργότερα, ο οικισμός θα καεί ξανά και θα εκτελεσθούν από τους Γερμανούς 12 άνθρωποι, αυτήν την φορά ως αντίποινα για την Μάχη του Ανάβου⁴¹.

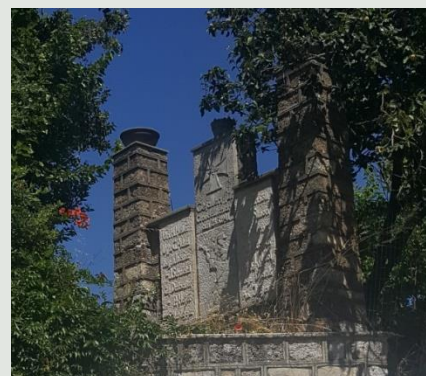
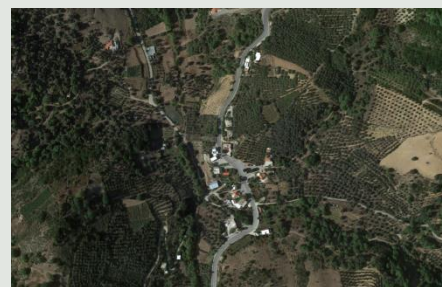
Υφιστάμενη κατάσταση: Σε κεντρικό σημείο του οικισμού απαντάται το περίφημο «Γερμανικό μνημείο για την συμφιλίωση των εθνών». Αρχικά το μνημείο στήθηκε επί τόπου μετά τις απώλειες των Γερμανών και έφερε την επιγραφή: «Αυτό το μνημείο πρέπει να γίνει ένας τόπος συμφιλίωσης και προειδοποίησης! Φροντίσετε εσείς που βρίσκεστε ακόμη στη ζωή να παραμείνει ειρήνη ανάμεσα στους ανθρώπους, ειρήνη ανάμεσα στους λαούς», στην ελληνική και στην γερμανική γλώσσα, μαζί με τα ονόματα των Γερμανών στρατιωτών που χάθηκαν. Το μνημείο υπέστη σοβαρές ζημιές μετά την απελευθέρωση από τον ντόπιο πληθυσμό και το 1991 ανακατασκευάστηκε στη Γερμανία και επανατοποθετήθηκε στην αρχική του τοποθεσία⁴². Σε κοντινό σημείο ανεγέρθη μνημείο για τους Έλληνες πεσόντες στη μάχη και τα ολοκαυτώματα των Φλωρίων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A6%CE%BB%CF%8E%CF%81%CE%B9%CE%B1+730+04/@35.3787018,23.7292447,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149ced65baf0909b:0x1445c2ad1ed2dd7a!8m2!3d35.3782823!4d23.7311695>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού (2022)

Εικ.2 Μνημείο για την συμφιλίωση των εθνών

⁴⁰Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021, σελ.17

⁴¹Ο.Π., σελ.21

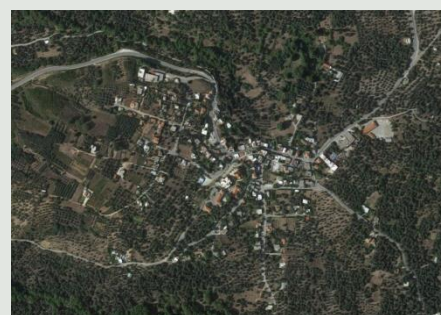
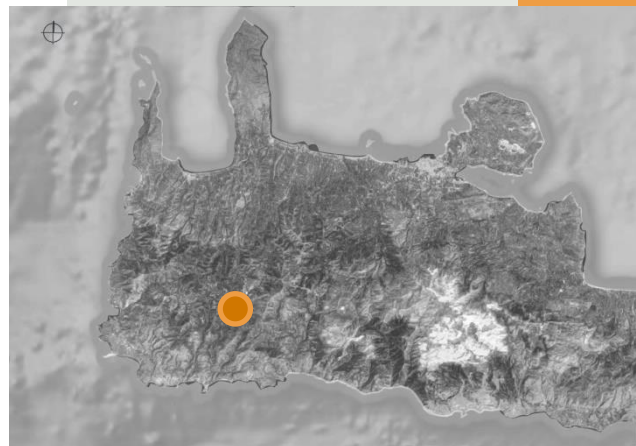
⁴²Ο.Π., σελ.19

Ιστορικό: Η καταστροφή της Κανδάνου είναι ένα εκ των σημαντικότερων εγκλημάτων πολέμου που έλαβαν χώρα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Κρήτη. Πρόκειται για την εκτέλεση των 180 κατοίκων της Κανδάνου, την σφαγή των ζώων τους και το ολοκαύτωμα των περιουσιών τους από τους Γερμανούς και τον προσωρινό διοικητή Κουρτ Στουντέντ, με στόχο τον παραδειγματισμό και κυρίως ως αντίποινα για την αντιστασιακή τους δράση⁴³.

Μετά την ολοκληρωτική αυτή καταστροφή απαγορεύθηκε στον εναπομείναντα πληθυσμό του οικισμού η επανάκτηση και επανακατοίκησή του, καθώς κηρύχθηκε «νεκρή ζώνη». Στις δυο εισόδους στην Κάνδανο, από Χανιά στον βορρά και από Παλαιόχωρα στο νότο αναρτήθηκαν δυο πινακίδες με τις εξής περιγραφές:

Η πρώτη επιγραφή αναφέρει: «Διά την κτηνώδη δολοφονίαν Γερμανών αλεξιπτωτιστών, αλпинιστών και του μηχανικού από άνδρας, γυναίκας και παιδιά και παπάδες μαζί και διότι ετόλμησαν να αντισταθούν κατά του μεγάλου Ράιχ κατεστράφη την 3-6-1941 η Κάνδανος εκ θεμελίων, διά να μην επαναοικοδομηθεί πλέον ποτέ», και η δεύτερη: «Ως αντίποινον των από οπλισμένων πολιτών ανδρών και γυναικών εκ των όπισθεν δολοφονηθέντων Γερμανών στρατιωτών κατεστράφη η Κάνδανος». Μία τρίτη πινακίδα-επιγραφή από μάρμαρο μεταφέρθηκε στην Κάνδανο το 1943, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για ένα μνημείο που οι Γερμανοί προγραμματίζαν να κατασκευάσουν. Σε αυτή την τρίτη επιγραφή αναφέρεται: «Εδώ υπήρχε η Κάνδανος - Κατεστράφη προς εξιλασμόν της δολοφονίας 25 Γερμανών στρατιωτικών»⁴⁴. Σήμερα, σε μνημείο που ανεγέρθη στην πλατεία του οικισμού τοποθετήθηκαν αντίγραφα των τριών ανωτέρω επιγραφών.

Παρά την έκβαση των μαχών στην επαρχία Σελίνου, οι απώλειες του γερμανικού στρατού ήταν ιδιαίτερα μεγάλες⁴⁵, και ίσως αυτός να ήταν και ο λόγος για το ασύχαστο μένος τους και τα ολοκαυτώματα που ακολούθησαν. Από τον αρχιστράτηγο Μέσης Ανατολής Ουίλσον είχε μάλιστα διατυπωθεί πως «Πολύ πριν αναγνωρισθούν και οργανωθούν τα διάφορα κινήματα αντιστάσεως, οι πολίτες της Καντάνου, χωρίς καμία στρατηγική βοήθεια, κατανίκησαν τους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές, οι οποίοι καταλάβανε το χωριό τους και το κατέστρεψαν για λόγους εκδικήσεως...»⁴⁶.

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού (2022)

Εικ.2 Η Κάνδανος μετά το ολοκαύτωμά της τον Ιούνιο 1941

⁴³<https://www.ertnews.gr/anadromes/ta-egklimata-ton-nazi-stin-kantano-stis-3-ioynioy-1941/>

⁴⁴ Ο.Π.

⁴⁵Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., Ιστορικοί τόποι της Κρήτης, εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα, 1990, σελ.86

⁴⁶Ο.Π., σελ.89

Υφιστάμενη κατάσταση: Ο οικισμός ανοικοδομήθηκε πλήρως με το πέρας της Κατοχής. Στην πλατεία του οικισμού εντοπίζονται δυο μνημεία, ένα για τους πεσόντες και ένα με ακριβή αντίγραφα των τριών επιγραφών που έστησαν οι Γερμανοί, με τις αυθεντικές να φυλάσσονται στο μουσείο της Κανδάνου.

Θέση:

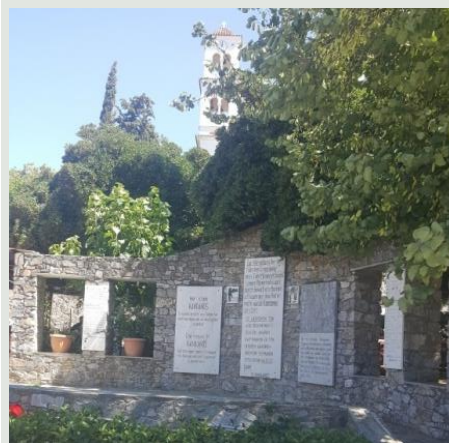
<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%AC%CE%BD%CE%B4%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%82+730+04/@35.3269661,23.7393095,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149cecde65d54f3d:0x400bd2ce2b9ba60!8m2!3d35.3274474!4d23.7415942>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

-Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015

-Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρنيωτάκης, Αθήνα, 1990, σελ.86

Εικ.3 Στρατιώτης στέκεται μπροστά από τη μια εκ των τριών επιγραφών
Εικ.4 Μνημείο με αντίγραφα των τριών επιγραφών στην πλατεία της Κανδάνου (2022)

Ιστορικό: Ο μικρός οικισμός Κουστογέρακο, όπως και αρκετοί ακόμη του Δήμου Κανδάνου – Σελίνου, προέβαλαν σημαντική αντιστασιακή δράση κατά την εξέλιξη της Μάχης της Κρήτης, αλλά και κατόπιν αυτής. Μετά την κατάκτηση του νησιού από τις γερμανικές δυνάμεις, οι κάτοικοι του χωριού επιχείρησαν να σταματήσουν την παρεμπόδιση μεταφοράς όπλων στην Αίγυπτο από τους Γερμανούς, με αποτέλεσμα τον βομβαρδισμό του χωριού. Στη συνέχεια οι Γερμανοί διέταξαν την εκτέλεση γυναικόπαιδων στην πλατεία. Η εκτέλεση διακόπηκε από τους αντάρτες. Ως έκβαση των ανωτέρω γεγονότων υπήρξε ο ολοκληρωτικός βομβαρδισμός του οικισμού, η κήρυξη του σε «νεκρή ζώνη» και η απαγόρευση παρουσίας στην ευρύτερη περιοχή, τιμωρούμενη δε με ποινή θανάτου έως το φθινόπωρο του 1944⁴⁷.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην είσοδο του χωριού έχει ανεγερθεί στήλη με τα ονόματα των πεσόντων κατοίκων.

Θέση:

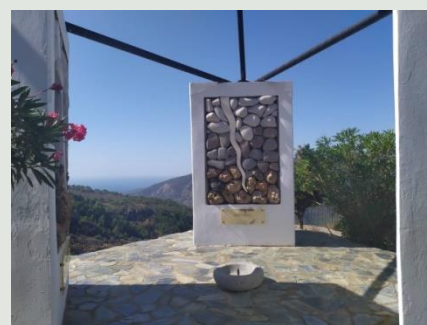
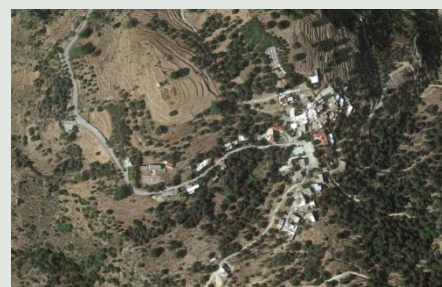
<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BF+730+09/@35.2777726,23.8331145,18z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c9474b1540dbb:0xa00bd2f74c2c7e0!8m2!3d35.2781399!4d23.8351556>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

-Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

<https://elyros.org.gr/%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BF/>

Εικ.1 Ο οικισμός το 1943, πριν την πυρπόλησή του

Εικ.2 Αεροφωτογραφία του οικισμού (2022)

Εικ.3 Μνημείο για τα ιστορικά γεγονότα στο Κουστογέρακο

⁴⁷<https://elyros.org.gr/%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BF/>

Ιστορικό: Οι δυο αυτοί οικισμοί μαζί με το Κουστογέρακο αποτελούν τον τόπο του γνωστού «ολοκαυτώματος των Τριών Χωριών». Τη νύχτα της 28^{ης} προς 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1943, γερμανικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν από την Παλαιόχωρα στη Σούγια. Εν συνεχεία περικύκλωσαν τα τρία αυτά χωριά που είναι κτισμένα κλιμακωτά στα νοτιοδυτικά των Λευκών Όρεων. Κατά το ξημέρωμα τα χωριά βομβαρδίζονται και κατόπιν οι Γερμανοί στρατιώτες τα διασχίζουν εκτελώντας αδιακρίτως τους εναπομείναντες κατοίκους. Ειδικότερα, στον οικισμό Λιβαδά δεν εντόπισαν κατοίκους καθώς αυτοί είχαν καταφύγει στα γύρω υψώματα, παρά μόνον δυο ηλικιωμένους τους οποίους εκτέλεσαν και γυναικόπαιδα τα οποία είτε εκτέλεσαν είτε συγκέντρωσαν και μετέφεραν από τη Σούγια⁴⁸ πίσω στην Παλαιόχωρα και από εκεί στις φυλακές της Αγυιάς, όπου κρατήθηκαν για καιρό υπό απάνθρωπες συνθήκες⁴⁹. Αντίστοιχα, στον οικισμό Μονή, οι κάτοικοι βρίσκονταν στις δουλειές τους στα γύρω χωράφια και με το πέρας των βομβαρδισμών μετακινήθηκαν σε παραποτάμια περιοχή με υψηλή βλάστηση. Όταν οι Γερμανοί εισήλθαν στη Μονή εντόπισαν ηλικιωμένους, άρρωστους και ανήμπορους ανθρώπους τους οποίους εκτέλεσαν εντός των οικιών τους⁵⁰.

Υφιστάμενη κατάσταση: Οι δυο αυτοί οικισμοί διατηρούν σήμερα τα ίδια χαρακτηριστικά, όντας πολύ μικροί πληθυσμιακά και με μικρό κτηριακό απόθεμα. Τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην περιοχή δεν φαίνεται να σηματοδοτούνται με ορισμένο τρόπο, με αποτέλεσμα να πρέπει κανείς να ανατρέξει στη βιβλιογραφία για να εντοπίσει το ιστορικό τους.

Θέση:

Λιβαδάς:

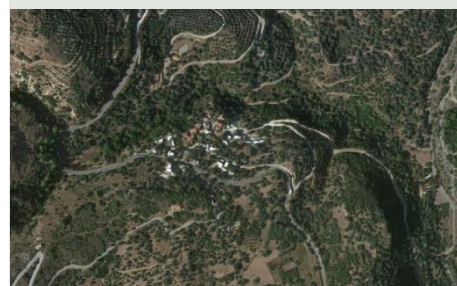
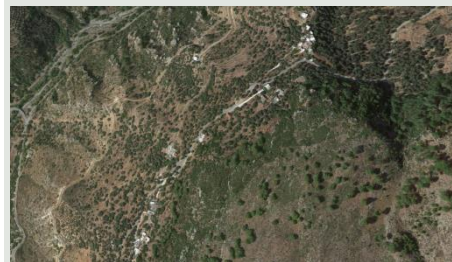
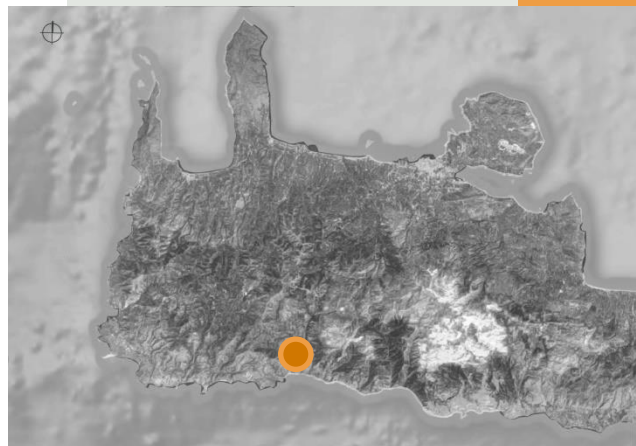
<https://www.google.com/maps/place/%CE%9B%CE%B9%CE%B2%CE%B1%CE%B4%CE%AC%CF%82+730+09/@35.2736235,23.8172343,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c9465431bf30d:0xc9cec534e2c46c97!8m2!3d35.2750774!4d23.8239895>

Μονή:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CF%8C%CE%BD%CE%B7+730+09/@35.2850538,23.8099173,18z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c947fd4a887a1:0x98775f59c14f8288!8m2!3d35.284618!4d23.8111135>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού Λιβαδά (2022)

Εικ.2 Αεροφωτογραφία του οικισμού Μονή (2022)

⁴⁸Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021, σελ.87

⁴⁹ Ο.Π., σελ.88

⁵⁰ Ο.Π., σελ.89

Ιστορικό: Ο οικισμός Κακόπετρος υπήρξε ακόμη ένας τόπος αντίστασης κατά των γερμανικών στρατευμάτων κατά τη διάρκεια της Μάχης της Κρήτης. Στις 23 Μαΐου 1941 και ενώ οι Γερμανοί κατευθύνονταν νότια με στόχο την καταστολή της απόβασης συμμαχικών δυνάμεων στην Παλαιόχωρα, οι κάτοικοι του Κακόπετρου διαμοιράζονται στα γύρω υψώματα και επιτίθενται στους εισβολείς. Οι Γερμανοί κατόπιν εισήλθαν στον οικισμό και μη βρίσκοντας άντρες δολοφονούν εν ψυχρώ πέντε γυναίκες και ένα δίχρονο αγοράκι, ενώ τραυματίζεται βαριά ακόμη μια γυναίκα⁵¹. Τα παραπάνω έλαβαν χώρα εντός μιας οικίας, καθώς τα θύματα συνδέονταν μεταξύ τους με οικογενειακούς ή φιλικούς δεσμούς. Οι εν ψυχρώ δολοφονίες στο «μαρτυρικό Κακόπετρο» συνεχίσθηκαν το 1943, αυτή τη φορά με τη μορφή «ατυχούς συμβάντος», αφού λέγεται πως μεθυσμένος Γερμανός στρατιώτης συνάντησε στον δρόμο ζευγάρι κατοίκων του οικισμού και τους δολοφόνησε⁵². Στις 28 Αυγούστου 1944, οι Γερμανοί επιτίθενται ξανά στον Κακόπετρο με πυροβόλα και χειροβομβίδες, σκοτώνοντας 23 άντρες⁵³.

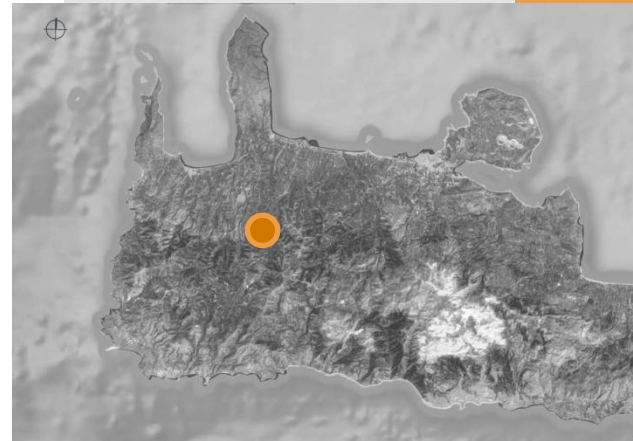
Υφιστάμενη κατάσταση: Με την ανοικοδόμηση και επανακατοίκηση του οικισμού, στήθηκε σε κεντρικό του σημείο μαρμάρινη στήλη με τα ονόματα των πεσόντων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82+730+02/@35.4171492,23.7551192,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149cf2c38ebf05b5:0x500bd2ce2bb2ae0!8m2!3d35.4161979!4d23.757071>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του οικισμού Κακοπέτρου (2022)
Εικ.2 Μνημείο για τους πεσόντες και δολοφονηθέντες κατοίκους του Κακοπέτρου καθ'όλη τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

⁵¹<https://www.dmko.gr/martyrikes-polis-2/martyrikes-polis/kakopetros/>

⁵² Ο.Π.

⁵³ Ο.Π.

Ιστορικό: Η επονομαζόμενη «Σφαγή στο Κοντομαρί» είναι ευρύτερα γνωστή, αφενός για την βαρβαρότητα που επέδειξαν οι κατακτητές και αφετέρου διότι το χρονικό της αποτυπώθηκε από τον Γερμανό φωτογράφο των αλεξιπτωτιστών Βάιξλερ, με αποτέλεσμα οι δραματικές εικόνες να έχουν μεταφερθεί ακέραιες στο σήμερα. Τις φωτογραφίες του γερμανικού αρχείου δημοσίευσε ο Βάσος Μαθιόπουλος. Τα ξημερώματα της 2^{ης} Ιουνίου 1941, υπό τις διαταγές του λοχαγού Τρέμπες συλλαμβάνονται 23 άνδρες του χωριού και μεταφέρονται σε κοντινό σημείο όπου εκτελούνται μπροστά στα μάτια γυναικόπαιδων. Η θηριωδία συνεχίστηκε με την διαταγή του λοχαγού να μην ταφούν τα θύματα. Με την αποχώρηση των στρατευμάτων οι γυναίκες και οι λίγοι άνδρες που δεν είχαν συλληφθεί επέστρεψαν στην τοποθεσία, περιποιήθηκαν και ενταφίασαν τα θύματα⁵⁴.

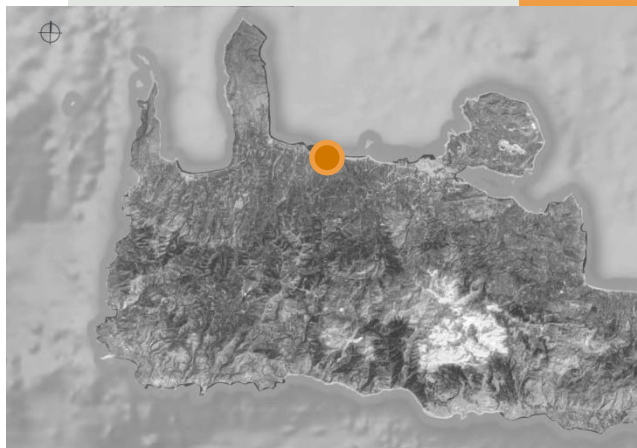
Υφιστάμενη κατάσταση: Πέραν του πλούσιου φωτογραφικού υλικού από τα γεγονότα στο Κοντομαρί, εντοπίζεται και ένα μνημείο – κενοτάφιο με την επιγραφή: «*εδώ τιμούνται καρδιές που ορθώσανε μορφές αθάνατες ψυχές παλληκαρήσιες τα στήθια τους λεωνταρίσιες, 1941*» .

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%AF+730+14/@35.507688,23.851954,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a1fad716d3d:0xa7a116eb403e7959!8m2!3d35.5071585!4d23.8566916>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό, αλλά πλούσιο φωτογραφικό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Φωτογραφικό υλικό από την Σφαγή στο Κοντομαρί
Εικ.2 Μνημείο για την Σφαγή στο Κοντομαρί

⁵⁴Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.17-19

Ιστορικό: Τον Αύγουστο του 1941, ο οικισμός Σκινές στην κοιλάδα του ποταμού Κερίτη δέχθηκε επιθέσεις εκδίκησης από τους Γερμανούς, μαζί με άλλους οικισμούς της Κυδωνίας. Η εισβολή στον οικισμό διαδέχθηκε την σφαγή λίγες ημέρες πριν όλων των σκύλων του, αφενός ως προειδοποίηση για ό,τι έπεται και αφετέρου για να καταστήσουν την επίθεση αθόρυβη και οι κάτοικοι να μην προλάβουν να ειδοποιηθούν από τους φύλακές τους⁵⁵. Ακολούθησαν δραματικά γεγονότα, με τους κατοίκους του Σκινέ να δολοφονούνται ακόμη και μες στα σπίτια τους, ενώ άλλο να οδηγούνται στη γέφυρα του Κερίτη προς εκτέλεση. Η επιδρομή συμπεριελάμβανε και τον εμπρησμό των κατοικιών. Όσοι τόλμησαν να αντισταθούν και να πολεμήσουν ενάντια στους Γερμανούς υπέστησαν βασανιστήρια⁵⁶ είτε επί τόπου προς παραδειγματισμό, είτε στις φυλακές της Αγυιάς.

Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα στον οικισμό απαντάται μνημείο για τους πεσόντες.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A3%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%AD%CF%82+730+05/@35.4348712,23.9014942,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c88cd740c56bd:0x600b562f0a627!8m2!3d35.4314753!4d23.9118068>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981
- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015

Εικ.1 Ερείπιο στον οικισμό Σκινέ
Εικ.2 Μνημείο για τους πεσόντες της 1ης Αυγούστου 1941

⁵⁵Μαλεφάκης, Ευτ., Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.47

⁵⁶Ο.Π., σελ.48-49

II. Πεδία μαχών και τόποι εκτελέσεων

Ιστορικό: Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1944, το μεγαλύτερο μέρος των γερμανικών στρατευμάτων είχε αποχωρήσει από την Ελλάδα. Στην Κρήτη, παρά την επικράτηση του αγγλικού στρατού⁵⁷, ορισμένοι Γερμανοί στρατιώτες θα επιδιώξουν για τελευταία φορά την καταστολή της δράσης του ΕΛΑΣ, το οποίο έδρευε στα Κεραμειά. Στις 12 Νοεμβρίου 1944 λαμβάνει χώρα μια σημαντική μάχη η οποία εκτείνεται στην ευρύτερη περιοχή Κάμποι – Μαλάξα – Παναγιά και επιφέρει πολλαπλά θύματα σε αμφότερες πλευρές. Η μάχη θεωρείται από μερικούς ερευνητές ως η μεγαλύτερη της Εθνικής Αντίστασης στην Κρήτη⁵⁸. Ο Μιχάλης Κατσανεβάκης σε άρθρο του αναφέρεται εκτενώς στο ιστορικό της μάχης και σημειώνει μεταξύ άλλων την ύπαρξη 9 νεκρών από πλευράς του ΕΛΑΣ και 20 τραυματιών αντίστοιχα.

Υφιστάμενη κατάσταση: Τα γεγονότα της μάχης τιμώνται ευλαβικά από τους κατοίκους του οικισμού Παναγιά, καθώς ο συγκεκριμένος οικισμός φαίνεται να εδραιώθηκε στη συλλογική μνήμη ως 'κύριο πεδίο' της μάχης. Σε κεντρικό του σημείο έχει τοποθετηθεί χαρακτηριστικό γλυπτό μνημείο, το οποίο απεικονίζει τέσσερις άνδρες να χορεύουν και να υψώνουν τα τουφέκια τους πάνω από το νεκρό σώμα ενός Γερμανού στρατιώτη.

Θέση:

https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1+731+00/@35.4460234,24.0103995,15z/data=!4m13!1m7!3m6!1s0x149c8746834e1caf:0xa82a1c6b2aad256e!2zzprOtc-BzrHOvM61zrnPjs69LCDOlc67zrXPhc64zq3Pgc65zr_PgiDOks61zr3Ouc62zq3Ou86_z4lgNzMxIDAw!3b1!8m2!3d35.4716108!4d24.0326394!3m4!1s0x149c86e505a07ac5:0x7bad07a3266a2176!8m2!3d35.4435095!4d24.0136939

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

Εικ.1 Μνημείο για την Μάχη της Παναγιάς

⁵⁷<http://kokkinosfakelos.blogspot.com/2014/03/1944.html>

⁵⁸Ο.Π.

Ιστορικό: Η Μάχη του Γαλατά υπήρξε μια από τις μεγαλύτερες μάχες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Κρήτη, κυρίως από πλευράς απωλειών για τα γερμανικά στρατεύματα. Υπήρξε όμως και καταστροφική για τον οικισμό γιατί παράλληλα με τις επιθέσεις που διήρκησαν έξι ημέρες (20-26 Μαΐου 1941), ο οικισμός βομβαρδιζόταν αδιάκοπα.

Υφιστάμενη κατάσταση: Όπως και σε ορισμένες ακόμη μάχες ή εκτελέσεις, έτσι και στην προκειμένη, έχει δημοσιευθεί πλούσιο φωτογραφικό υλικό από το χρονικό της μάχης και κυρίως από το πέρας της και την εγκατάσταση των Γερμανών στην περιοχή. Στην πλατεία 1941 σε κεντρικό σημείο του οικισμού, μπορεί κανείς να συναντήσει το Μουσείο του Γαλατά, με αρκετά ευρήματα που αφορούν στη Μάχη της Κρήτης, αλλά και ένα μνημείο προς τιμήν των πεσόντων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%AC%CF%82+731+00/@35.5036945,23.9455519,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c7d57dcd196d5:0x38cd7acac17b7968!8m2!3d35.498456!4d23.9630835>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015

Εικ.1 Γερμανικοί τάφοι των στρατιωτών που χάθηκαν στην Μάχη του Γαλατά

Εικ.2 Μνημείο της Μάχης του Γαλατά στην ομώνυμη πλατεία

Ιστορικό: Στον Στύλο Αποκορώνου πραγματοποιήθηκε μια εκ των τελευταίων συγκρούσεων κατά τη Μάχη της Κρήτης (28 Μαΐου 1941), ανάμεσα σε Γερμανούς στρατιώτες του 85^{ου} Ορεινού Τάγματος και άνδρες της 5^{ης} Νεοζηλανδικής Ταξιαρχίας⁵⁹. Μετά από μερικές ώρες οι συμμαχικές δυνάμεις αποφάσισαν να συμπυχθούν προς το Νιό Χωριό και τους Αγίους Πάντες, όπου και ακολούθησε η Μάχη Μπαμπαλή⁶⁰. Οι Μάχες Στύλου και Μπαμπαλή είχαν ως αποτέλεσμα την σημαντική καθυστέρηση των γερμανικών στρατευμάτων και την διάσωση με τον τρόπο αυτόν χιλιάδων στρατιωτών των Συμμάχων⁶¹.

Υφιστάμενη κατάσταση: Οι δυο αυτές τοποθεσίες δεν φαίνεται να σηματοδοτούνται με κάποιον τρόπο.

Τοποθεσία:

Στύλος:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A3%CF%84%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CF%82+730+03/@35.4336106,24.1196544,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c80342030f6c9:0x3258572d254b689d!8m2!3d35.4329397!4d24.1242691>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό, ενώ δεν έχει βρεθεί βιβλιογραφία.

⁵⁹<https://apokoronas.gov.gr/index.php/armeni/78-sample-data-articles/former-communities/1009-stylos>

⁶⁰Ο.Π.

⁶¹<https://www.haniotika-nea.gr/tin-machi-tis-kritis-timise-o-apokoronas/>

Ιστορικό: Η Μάχη του Βαφέ στις 8 Δεκεμβρίου 1944 ήταν ενδεχομένως η τελευταία μεγάλη σύγκρουση ανάμεσα σε Κρητικούς και Συμμάχους και στους Γερμανούς κατακτητές, πριν την αποχώρηση των τελευταίων από τη νήσο. Οι Γερμανοί προς το τέλος του 1944 είχαν συγκεντρώσει σχεδόν όλες τις εναπομείνουσες δυνάμεις τους στον Ν. Χανίων⁶². Η μάχη στην περιοχή Βαφέ – Αλικάμπου στον Αποκόρωνα υπήρξε σφοδρή και κατέληξε νικηφόρα για τους Κρητικούς και τους Συμμάχους. Στόχος των Γερμανών ήταν η κατάληψη του αγγλικού φυλακίου στον οικισμό Βαφέ⁶³.

Υφιστάμενη κατάσταση: Η τοποθεσία δεν φαίνεται να σηματοδοτείται με κάποιον τρόπο.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%92%CE%B1%CF%86%CE%AD%CF%82+730+07/@35.3610643,24.165359,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b7dc4025b1805:0x62604146d961742c!8m2!3d35.3610371!4d24.1740445>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

-Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

⁶²<https://agonaskritis.gr/1944-%CE%B7-%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%BC%CE%AC%CF%87%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B2%CE%B1%CF%86%CE%AD/>

⁶³Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003,σελ. 312

Ιστορικό: Η μάχη στον Άναβο Σελίνου στις 4 Αυγούστου 1944 αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αντιστασιακής δράσης στο νομό, τους τελευταίους μήνες της Κατοχής. Οι αντάρτες του ΕΛΑΣ, οργάνωσαν και έστησαν ενέδρα στους Γερμανούς που μετέφεραν πολεμοφόδια στην Παλαιόχωρα, στην τοποθεσία Άναβος, ανάμεσα στα Φλώρια και την Κάνδανο. Από υψώματα οι αντάρτες πυροβολούσαν αδιάκοπα την διερχόμενη φάλαγγα με αποτέλεσμα οι περικυκλωμένοι Γερμανοί να αναγκασθούν να παραδοθούν⁶⁴. Η συμπλοκή οδήγησε στον θάνατο μερικών Γερμανών στρατιωτών, στην αιχμαλώτιση Γερμανών και Ιταλών στρατιωτών, στην καταστροφή των οχημάτων τους, ενώ από πλευράς ανταρτών δεν υπήρξε ούτε μια απώλεια⁶⁵. Ως αντίποινα, λίγες μέρες αργότερα, στις 15 Αυγούστου οι Γερμανοί κάνουν επιδρομή στην περιοχή και σκοτώνουν 12 ανθρώπους – 4 από τα Φλώρια και 8 από τα Παλαιά Ρούματα, ενώ παράλληλα καίνε και λεηλατούν την περιοχή⁶⁶.

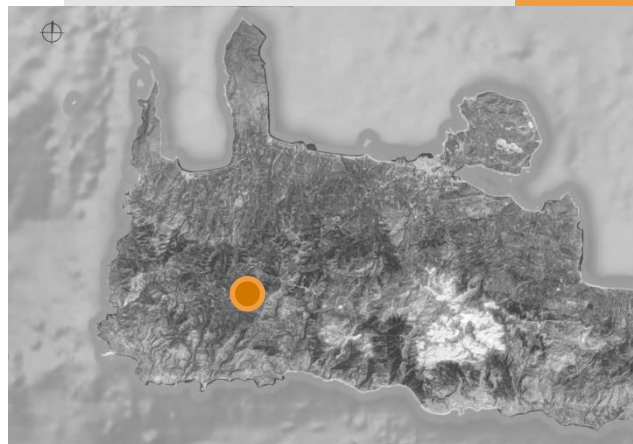
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μικρό μνημείο με μαρμάρινη επιγραφή.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/search/%CE%86%CE%BD%CE%B1%CE%B2%CE%BF%CF%82/@35.3668437,23.7227488,12.5z>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται ορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021
- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

Εικ.1 Μαρμάρινη επιγραφή από το μνημείο για την Μάχη του Ανάβου

⁶⁴Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021,σελ.101

⁶⁵Ο.Π.

⁶⁶Ο.Π., σελ.102

Ιστορικό: Στις 23 Μαΐου 1941, οι Γερμανοί κατευθύνονται νότια προς την Παλαιόχωρα. Την κάθοδό τους αυτή αντιλαμβάνονται οι κάτοικοι του οικισμού Μεσαύλια και δίχως ιδιαίτερες προετοιμασίες και χωρίς πολεμοφόδια, παρατάσσονται στη ρεματιά της Αγριμοκεφάλας για να τους αντιμετωπίσουν⁶⁷. Μόλις οι Γερμανοί έφτασαν στη Γέφυρα της Αγριμοκεφάλας, οι Μεσαυλιανοί επιτέθηκαν, ενώ άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι η μάχη κατέληξε να γίνεται σώμα με σώμα. Οι απώλειες από πλευράς Γερμανών ήταν 7 ή 8 και μόνον μια από πλευράς Κρητικών, ενώ οι τελευταίοι πήραν αιχμάλωτους, οι οποίοι οδηγήθηκαν στον Σταθμό της Χωροφυλακής και απελευθερώθηκαν με το πέρας της Κατοχής⁶⁸.

Υφιστάμενη κατάσταση: Η τοποθεσία δεν φαίνεται να σηματοδοτείται με κάποιον τρόπο.

Θέση:

Μεσαύλια:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CE%B5%CF%83%CE%B1%CF%8D%CE%BB%CE%B9%CE%B1+730+02/@35.4047943,23.7297521,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149cf2948e2b1aad:0x5f5bcd7799649678!8m2!3d35.4041029!4d23.7341493>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

⁶⁷Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021,σελ.13

⁶⁸Ο.Π., σελ.15

Ιστορικό: Ακόμη μια εκ των τελευταίων μαχών προς το τέλος της Κατοχής αποτελεί και η σύγκρουση στο φαράγγι του Θερίσου. Στις 12 Νοεμβρίου 1944 οι Γερμανοί επιτίθενται στην ευρύτερη περιοχή Κάμπων και Κλεφτοπεράματος, με στόχο την κατάλυση του 14^{ου} Συντάγματος Ε.Λ.Α.Σ.⁶⁹ Η μάχη στη συνέχεια εκτυλίσσεται εντός του φαραγγιού Περιβολιών – Θερίσου με σφοδρή αντίσταση των κατοίκων του Θερίσου.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στον κεντρικό δρόμο του οικισμού εντοπίζεται μνημείο με επιγραφή σε φυσικό βράχο, με τα ονόματα των πεσόντων Θερίσου (1944-1945).

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A6%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%B3%CE%B3%CE%B9+%CE%98%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BF%CF%85/@35.4471119,23.9954908,15z/data=!4m5!3m4!1s0x149c865743d97933:0x41a43e5583aee2f1!8m2!3d35.4460194!4d23.9965208>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο υλικό στη λαογραφία. Ενδεικτικά:

- Γιαννικάκης, Νίκος, *Το Θέρισο*, λαογραφική συλλογή

Εικ.1 Μνημείο πεσόντων Θερίσου (1944-1945)

⁶⁹Γιαννικάκης, Νίκος, *Το Θέρισο*, λαογραφική συλλογή

Ιστορικό: Στον Άστρικα Χανίων θεωρείται πως δόθηκε η τελευταία μάχη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα ⁷⁰. Συγκεκριμένα, μόλις 40 ημέρες πριν την υπογραφή από τους Γερμανούς της επίσημης παράδοσής τους, στον μικρό αυτόν οικισμό των Χανίων, Ιταλοί αιχμάλωτοι, Γερμανοί και Έλληνες του τότε νεοσύστατου ελληνικού στρατού επιδίδονται σε μια τελευταία σύγκρουση ⁷¹.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται σήμερα μικρό μνημείο με μαρμαρίνη επιγραφή, στον περιβάλλοντα χώρο του οποίου πραγματοποιούνται τακτικά επιμνημόσυνες δεήσεις.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%86%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CF%82+730+06/@35.4731086,23.7463326,1540m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x149cf4a50d19cfa7:0x340e1bb1959f9734!8m2!3d35.4762339!4d23.7509196!16s%2Fg%2F119tqgxsw?hl=el>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Κουλετάκης, Εμμανουήλ Ν., *Άστρικας – Άνθρωποι, Ιστορία, Αναμνήσεις*, εκδ. Οσελότος, 2019

Εικ.1 Μνημείο της Μάχης του Άστρικα

⁷⁰ Η τελευταία Μάχη. Άστρικας 29 Μαρτίου 1945, ντοκιμαντέρ του COSMOTE TV σε σκηνοθεσία του Ματθαίου Φραντζεσκάκη

⁷¹ <https://pe-kritis.gr/i-teleytaia-mahi-astrikas-1945/>

Ιστορικό: Σύμφωνα με μαρτυρίες και αφηγήσεις⁷², στα «Κουлкуουθιανά» του Δήμου Πλατανιά έλαβαν χώρα κάποια ιδιαίτερα γεγονότα κατά τις πρώτες μέρες της Μάχης της Κρήτης. Συγκεκριμένα, ο έφεδρος λοχίας Ιωάννης Λαζόπουλος, έχοντας αντιληφθεί την καθοδική πορεία των Γερμανών προς την Κάνδανο, συγκέντρωσε 50 άντρες και με τη βοήθεια των κατοίκων επιτέθηκαν στα εχθρικά στρατεύματα προκαλώντας τους σημαντικές απώλειες. Έπεσε νεκρός μαζί με εννέα ακόμη άνδρες κατά τη διάρκεια της συμπλοκής. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης περίπτωσης, έναντι των λοιπών αντιστασιακών δράσεων και μαχών που έδωσαν οι κάτοικοι του Νομού Χανίων, έγκειται στο γεγονός πως εκείνο το διάστημα ο λοχίας βρισκόταν σε αναρρωτική άδεια. Παρά ταύτα φόρεσε τη στρατιωτική στολή του και πολέμησε, με αποτέλεσμα οι Γερμανοί να αντιληφθούν το γεγονός ως οργανωμένη στρατιωτική επιχείρηση και τελικώς να απαλλαχθεί η ευρύτερη κοινότητα Βουκολιών από μετέπειτα αντίποινα των κατακτητών.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στον οικισμό των Βουκολιών, πλησίον του οικισμού Κουлкуουθιανών, εντοπίζεται σήμερα ο ανδριάντας του Ι. Λαζόπουλου, ένα ευρύτερα γνωστό μνημειακό αντικείμενο διαφορετικό από τα περισσότερα που εντοπίζονται στον Νομό Χανίων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%B8%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%AC+730+02/@35.4796159,23.8027386,753m/data=!3m2!1e3!4b1!4m6!3m5!1s0x149c8b0bff16182d:0xf736ce321fed1d84!8m2!3d35.4807268!4d23.8055436!16s%2F%2F119vzp141?hl=el>

Βιβλιογραφία: Δεν εντοπίζεται σημαντική βιβλιογραφία, αλλά αρκετό οπτικοακουστικό υλικό, καθώς και γραπτές αφηγήσεις και μαρτυρίες που αφορούν στα γεγονότα της μάχης και κυρίως στην ηρωική μορφή του Ι. Λαζόπουλου.

Εικ.1 Ανδριάντας του λοχία Ι. Λαζόπουλου

⁷²Σε επιμνημόσυνη δέηση στις 3/6/2019 σε ομιλίες τους ο γιός του Ι. Λαζόπουλου, ο διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Βουκολιών Ι. Γιακουμάκης και ο δήμαρχος Πλατανιά Ι. Μαλανδράκης αναφέρθηκαν στα ιστορικά αυτά γεγονότα. Πηγή: <https://eparxiakofos.gr/mnimi-pesonton-sta-koyloykoythiana-ka/>

Ιστορικό: Η γέφυρα του Ταυρωνίτη αποτελεί ένα σημαντικό τεχνολογικό επίτευγμα για τον Νομό Χανίων, καθώς κατασκευάστηκε από μέταλλο και ξύλο επί Κρητικής Πολιτείας το 1901 ⁷³. Η επιλογή των υλικών τεκμηριώνεται από το μεγάλο πλάτος του ποταμού που καθιστούσε σχεδόν ανεπίτευκτη τη γεφύρωση του με λίθινη κατασκευή. Μηχανικός του έργου ήταν ο Μιχάλης Σαββάκης ⁷⁴. Η γέφυρα διέθετε, ιδιαίτερα εκείνη την περίοδο, ύψιστη σημασία, καθώς συνέδεε τα Χανιά με την επαρχία της Νέας Κυδωνίας και την Κίσσαμο. Κατά την Γερμανική εισβολή, η γέφυρα αποτέλεσε τόπο συμπλοκών ανάμεσα σε Γερμανούς και Συμμάχους, ενώ τμήμα της κατέρρευσε από τους βομβαρδισμούς. Οι φθορές γίνονταν όλο και πιο εμφανείς, ώσπου αρκετά αργότερα, το 2000, έγινε πλήρης αποκατάσταση της γέφυρας, η οποία κατόπιν χαρακτηρίστηκε ως Νεώτερο Ιστορικό Μνημείο.

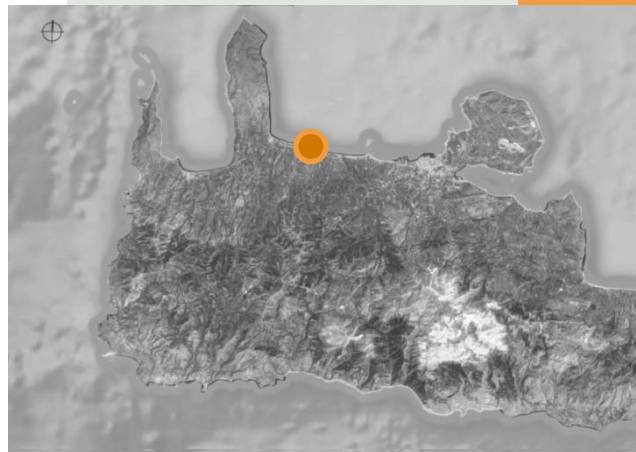
Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα, η αποκατεστημένη γέφυρα βρίσκεται σε χρήση, έχει ενταχθεί σε περιπατητικές διαδρομές και πλησίον της απαντώνται ένα παλιό πολυβολείο, ένας πύργος από γερμανικό άρμα μάχης Panzer 38T, δυο εξουδετερωμένες νάρκες MKG-MODO αμερικάνικης κατασκευής, καθώς και μία τορπίλη ⁷⁵, ως σκηνικό «ανάμνησης» των γεγονότων της Μάχης της Κρήτης. Σημειώνεται, ωστόσο, πως η γέφυρα χρήζει σταδιακά νέων επεμβάσεων, καθώς η αποκατάσταση έλαβε χώρα είκοσι τρία και πλέον έτη πριν.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%AD%CF%86%CF%85%CF%81%CE%B1+%CE%A4%CE%B1%CF%85%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%AF%CF%84%CE%B7/@35.5265879,23.8241137,267m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x149c8a70dcd56243:0xa42b19655a04e305!8m2!3d35.5263639!4d23.8250179!16s%2F%2F12hsw0xq9?hl=en>!

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται ορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985

Εικ.1 Η Γέφυρα του Ταυρωνίτη σήμερα

⁷³<http://www.libraryoac.gr/el/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%AD%CF%82/item/101-%CE%B3%CE%AD%CF%86%CF%85%CF%81%CE%B1-%CF%84%CE%B1%CF%85%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%AF%CF%84%CE%B7>

⁷⁴ Ο.Π.

⁷⁵ Ο.Π.

Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων

Ιστορικό: Τα Σφακιά διαδραμάτισαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο, καθ'όλη την διάρκεια της Μάχης της Κρήτης, αλλά και της Κατοχής που ακολούθησε. Η επαναστατική δράση, η οποία ευνοούταν από την γεωμορφολογία της περιοχής, τα αντίποινα των Γερμανών, οι μάχες και οι εκτελέσεις υπήρξαν πολλές. Ωστόσο, ιδιαίτερα η Χώρα Σφακίων παρέμεινε γνωστή για την διάσωση των συμμαχικών στρατευμάτων τις τελευταίες ημέρες της Μάχης της Κρήτης. Όπως έχει προαναφερθεί, οι Γερμανοί ήδη από τις πρώτες μέρες της απόβασής τους στο Μάλεμε κατευθύνθηκαν νότια για να αποτρέψουν την απόβαση και έπειτα την διαφυγή των Συμμάχων, τόσο από τα Σφακιά όσο και από την Παλαιόχωρα. Αυτήν ήταν άλλωστε και η αφορμή για όλες τις σφοδρές συγκρούσεις κυρίως στον Δήμο Κανδάνου – Σελίνου. Στα τέλη Μαΐου 1941, οι συμμαχικές δυνάμεις θα χρησιμοποιήσουν τα Σφακιά ως διέξοδο από τη χώρα, κατευθυνόμενοι στην Αίγυπτο. Είναι χαρακτηριστικό πως οι κάτοικοι της περιοχής βοήθησαν τους Συμμάχους να διαφύγουν, σε αρκετές περιπτώσεις με κόστος τη ζωή τους.

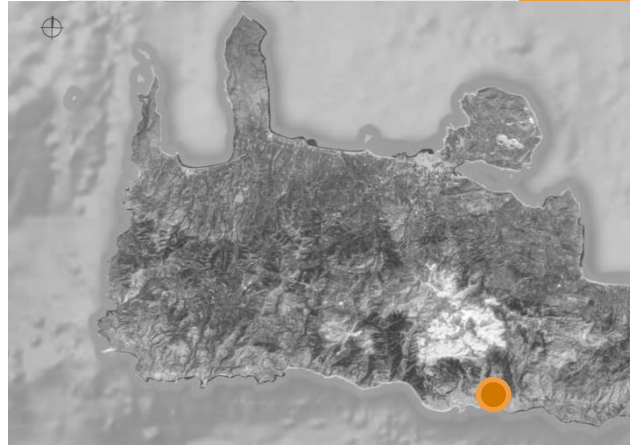
Υφιστάμενη κατάσταση: Η σημασία του τόπου για την έκβαση της Μάχης της Κρήτης σηματοδοτείται με δυο μνημεία, ένα στην παραλία του οικισμού και ένα στην είσοδο του, αμφότερα αφιερωμένα στην διάσωση των συμμαχικών στρατευμάτων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A7%CF%8E%CF%81%CE%B1+%CE%A3%CF%86%CE%B1%CE%BA%CE%AF%CF%89%CE%BD/@35.2004461,24.1372336,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b61e1e32fbad7:0x80475415dd93f56b!8m2!3d35.2015175!4d24.1380312>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985

Εικ.1 Μνημείο για την αποχώρηση των συμμαχικών στρατευμάτων από τον κόλπο της Χώρας Σφακίων από τις 28 Μαΐου έως την 1η Ιουνίου 1941

Εικ.2 Μνημείο με την επιγραφή: «Μνημείο προς τιμήν των Κρητικών πατριωτών που σφαγιάστηκαν από τους Γερμανούς για την βοήθεια που παρείχαν στους Νεοζηλανδούς στρατιώτες κατά την αποχώρησή τους από την Κρήτη»

Η 2^η Ιουνίου 1941, θα μπορούσε να ορισθεί ημέρα πένθους για την επαρχία της Κυδωνίας, καθώς την ημέρα αυτήν, οι Γερμανοί έχοντας κατακτήσει πλέον την Κρήτη επιδόθηκαν σε μαζικές εκτελέσεις στους οικισμούς Κοντομαρί, Πατελαρίου, Κυρτωμάδου, Αγυιάς και Αλικιανού. Οι απώλειες ξεπερνούν τους 100 ανθρώπους, με τους εναπομείναντες κατοίκους των οικισμών αυτών να υπομένουν ορισμένες φορές ισόβια ψυχικά τραύματα. Παρατίθενται συνοπτικά τα γεγονότα και οι «αιτίες» που κατά τους Γερμανούς οδήγησαν στις εκτελέσεις εκείνης της ημέρας, όπως περιγράφονται από τον Ευτύχιο Μαλεφάκη στο «Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα».

Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Πατελάρι», Δήμος Πλατανιά

Ιστορικό: Κατά τη διάρκεια των γεγονότων του Μαΐου 1941, ελεύθεροι σκοπευτές στο Πατελάρι Κυδωνίας σκότωσαν δυο Γερμανούς στρατιώτες. Οι Γερμανοί ανακάλυσαν τα πτώματα σε προχωρημένη σήψη μετά τη λήξη της Μάχης και ανάγκασαν κατοίκους του μικρού οικισμού να τα μεταφέρουν στην Αγυιά, όπου τα ενταφίασαν. Στις 2 Ιουνίου εισβάλλουν στο Πατελάρι με διαθέσεις εκδίκησης. Προχώρησαν σε συλλήψεις έντεκα ανδρών, τους οποίους οδήγησαν στην είσοδο του χωριού προς εκτέλεση. Δυο εξ αυτών κατόρθωσαν να διαφύγουν και τελικά εκτελέστηκαν οι υπόλοιποι εννέα ⁷⁶.

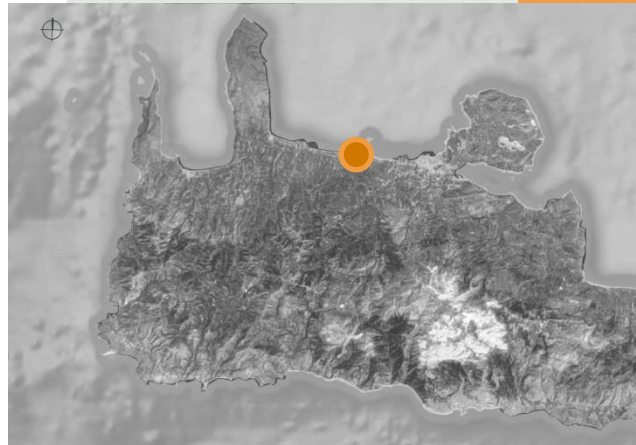
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες.

Θέση:

<https://www.google.gr/maps/place/%CE%A0%CE%B1%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%AC%CF%81%CE%B9+730+14/@35.4712,23.914871,11.25z/data=!4m6!3m5!1s0x149c884c9f207d75:0x1361054954d598c0!8m2!3d35.4893014!4d23.9071716!16s%2F%2F119x29kqw?hl=el>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Μνημείο για τους εκτελεσθέντες στο Πατελάρι

⁷⁶Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.23-24

Ιστορικό: Ήδη από τις πρώτες ημέρες της Μάχης της Κρήτης, οι Γερμανοί οδηγήθηκαν στην περιοχή κοντά στον οικισμό Κυρτωμάδο της πεδινής Κυδωνίας. Η αντίσταση που προέβαλλαν οι κάτοικοι του οικισμού των μόλις 30 οικιών ήταν ηχηρή και δυσανασχέτησε τους εισβολείς, με αποκορύφωμα τον τραυματισμό του ανθυπολοχαγού του συγκεκριμένου στρατεύματος, στη θέση «Λεπιδέ». Την επομένη, οι Γερμανοί εισβάλλουν στο χωριό, το λεηλατούν, χτυπούν και εκφοβίζουν τους κατοίκους και έπειτα τους οδηγούν όλους στην τοποθεσία «Λεπιδέ». Ακολούθησε η εκτέλεση επτά ανδρών ως αντίποινα για τον τραυματισμό του ανθυπολοχαγού, ενώ γυναίκες και παιδιά αναγκάστηκαν να παρακολουθούν το θέαμα. Ακολούθησε η εκτέλεση δεκαέξι ακόμη ανδρών, μετά την μεταφορά των γυναικών στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. Αξίζει δε να σημειωθεί πως τουλάχιστον δυο Γερμανοί στρατιώτες προσπάθησαν να βοηθήσουν τα θύματα, με αποτέλεσμα τον ξυλοδαρμό ή την εκτέλεσή τους⁷⁷.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Η θέση «Λεπιδές» δεν σηματοδοτείται με κάποιον τρόπο και δεν εντοπίζεται εύκολα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CF%85%CF%81%CF%84%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%B4%CE%BF%CF%82+730+05/@35.48207,23.9137998,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8844b889a4df:0x47922ef421ad5e69!8m2!3d35.4819971!4d23.9223149>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Επιμνημόσυνη δέηση στο μνημείο εκτελεσθέντων στον Κυρτωμάδο

⁷⁷Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.11-14

Ιστορικό: Την ίδια μέρα, ναζιστικά στρατεύματα λεηλάτησαν τον οικισμό Αλικιανό, τρομοκρατώντας τους κατοίκους και αρπάζοντας πολύτιμα αντικείμενα από τις κατοικίες τους. Στη συνέχεια συνέλαβαν ορισμένους εκ των κατοίκων και τους συγκέντρωσαν στην εκκλησία του Τιμίου Σταυρού. Ακολούθησαν σκληρές υπέρμετρης βίας, με την απογύμνωση των θυμάτων, την περίσφιξή τους με σχοινιά και τελικά τον εξαναγκασμό τους να διανοίξουν τους ίδιους τους τάφους. Έπεσαν νεκροί 42 άντρες⁷⁸.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Σε καλή κατάσταση βρίσκεται και η εκκλησία του Τιμίου Σταυρού.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%91%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CF%8C%CF%82+730+05/@35.4541238,23.9081411,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c88dc2f74c553:0x500bd2ce2ba1db0!8m2!3d35.4542693!4d23.9115673>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Εκκλησία Τιμίου Σταυρού,
Αλικιανός
Εικ.2 Μνημείο εκτελεσθέντων στον
Αλικιανό

⁷⁸Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.29-31

Ιστορικό: Την 5^η Ιουνίου 1941, οι Γερμανοί ανηφόρησαν προς το Ακρωτήριο. Μόλις έφτασαν στον οικισμό Στέρνες, άρχισαν να εισβάλλουν στις οικίες και να συλλαμβάνουν τους άνδρες, ενώ απαγόρευσαν στα γυναικόπαιδα να κυκλοφορούν έξω ή να θρηνούν. Τους συγκέντρωσαν στην πλατεία του χωριού, τους παρέταξαν σε τριάδες και κατόπιν επέλεξαν τυχαία τις δυο τριάδες προς εκτέλεση. Σε αυτούς πρόσθεσαν τέσσερις ακόμη που είχαν συλλάβει έξω από τον οικισμό. Μετά την εκτέλεση λέγεται πως ο ιερέας του χωριού μαζί με τους χωροφύλακες τους ενταφίασαν, μάλλον σε ομαδικό τάφο, έξω από το νεκροταφείο του οικισμού ⁷⁹.

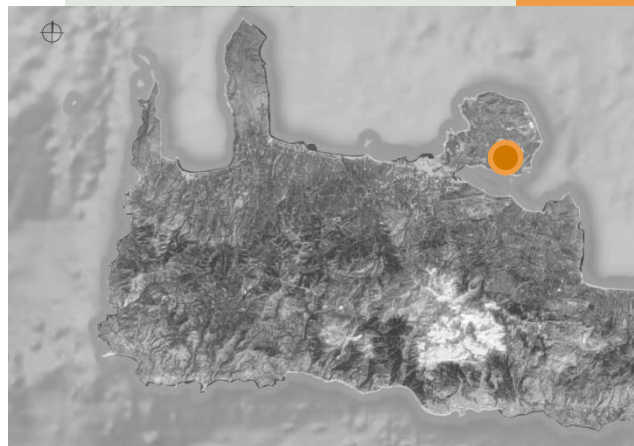
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A3%CF%84%CE%AD%CF%81%CE%BD%CE%B5%CF%82/@35.5107835,24.1276681,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b8082200095a7:0x59aedf627bd8e23c!8m2!3d35.5108564!4d24.1453609>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Μνημείο εκτελεσθέντων στις Στέρνες

⁷⁹Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.33-35

Ιστορικό: Με πρόφαση τον θάνατο τριών αλεξιπτωτιστών κατά τη διάρκεια συμπλοκής των πρώτων ημερών της επίθεσης, οι Γερμανοί εισέβαλαν στα Περιβόλια, συνέλαβαν κατοίκους και τους συγκέντρωσαν στην πλατεία του χωριού. Εκεί εκτελέστηκαν 33 άνδρες, οι οποίοι με την αποχώρηση των Γερμανών, μεταφέρθηκαν από τις γυναίκες στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Εκεί έγινε γνωστό πως ένας άνδρας επιβίωσε και αποζητούσε γιατρό για την περιποίηση των τραυμάτων του. Ωστόσο, κάποιος ενημέρωσε τους Γερμανούς για το περιστατικό και αυτοί απέστειλαν δυο μοτοσικλετιστές πίσω στα Περιβόλια, όπου και θανάτωσαν τον επιζών της εκτέλεσης στο προαύλιο της εκκλησίας⁸⁰.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής είναι επίσης επισκέψιμη, στο κοιμητήριο του οικισμού.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%B2%CF%8C%CE%BB%CE%B9%CE%B1+731+00/@35.4831654,23.9828619,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c879a3ad25dfb:0x9f3b3d540f9842d2!8m2!3d35.4855191!4d23.9915981>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Ναός Αγίας Παρασκευής και κοιμητήριο στα Περιβόλια
Εικ.2 Μνημείο εκτελεσθέντων στα Περιβόλια

⁸⁰Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.37-39

Ιστορικό: Όπως έγινε αντιληπτό, η επαναστατική δράση στην Κυδωνία ήταν έντονη και προκαλούσε διαρκώς την αντίδραση των κατακτητών. Τον Αύγουστο του 1941, οι Γερμανοί, αφού σκότωσαν όλους τους σκύλους του οικισμού Σκηνέ ως προειδοποίηση, προχώρησαν στην επαρχία της Κυδωνίας και πήραν αιχμάλωτους διαδοχικά από τους οικισμούς Φουρνέ, Αλικιανό, Σκηνέ, Βατόλακκο, Κουφό, Ορθουνί, Καράνου, Πρασσέ, Νέα Ρούματα, κ.α. Άλλοι δολοφονήθηκαν επί τόπου κοντά στις οικίες τους και άλλοι οδηγήθηκαν τμηματικά στη γέφυρα του Κερίτη. Μεταξύ των θυμάτων υπήρξαν παιδιά, γυναίκες, ηλικιωμένοι και ανάπηροι. Όσοι εκτελούνταν στον Κερίτη έμεναν άταφοι. Την επομένη τα θύματα αριθμούσαν τα 118 και οι 100 περίπου άνδρες που δεν εκτελέστηκαν αναγκάστηκαν από τους Γερμανούς να σκάψουν μαζικούς τάφους και να εναποθέσουν τα πτώματα εκεί⁸¹.

Υφιστάμενη κατάσταση: Η γέφυρα του Κερίτη κατέρρευσε στις 25 Φεβρουαρίου 2019 έπειτα από έντονη νεροποντή και πρόκειται να αποκατασταθεί.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%AD%CF%86%CF%85%CF%81%CE%B1+%CE%9A%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%84%CE%B7/@35.4556352,23.9173472,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c88e8c9c79acb:0x2256bfea129f385d!8m2!3d35.4556309!4d23.9195359>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Η γέφυρα του Κερίτη πριν την κατάρρευσή της

⁸¹Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.46-51

Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Καλλικράτη», Δήμος Σφακίων

Ιστορικό: Με την δράση της Αντίστασης να εντείνεται και τις γερμανικές δυνάμεις να αποδυναμώνονται στο σύνολό τους, οι Γερμανοί κατακτητές προσπαθούσαν με κάθε ευκαιρία να καταπνίξουν κινήματα και να προβούν σε πράξεις παραδειγματισμού. Τον Οκτώβριο του 1943 πληροφορούνται πως ο οικισμός Καλλικράτης υπέθαλπε Κρητικούς αντάρτες και Άγγλους σαμποτέρ. Στις 6 Οκτωβρίου οι Γερμανοί στρατοπέδεψαν στον Καλλικράτη. Αρχικά, ζητήθηκε από τους κατοίκους να παραδώσουν τα όπλα τους και να συνεχίσουν ειρηνικά τις εργασίες τους. Ωστόσο, οι επόμενες μέρες κατέληξαν τραγικές για τον μικρό οικισμό, καθώς οι Γερμανοί με την πρώτη ευκαιρία εκτελούσαν αθώο πληθυσμό και γυναίκες, έκαιγαν τα σπίτια και στη συνέχεια συγκέντρωσαν άντρες σε ένα ερειπωμένο σπίτι στην θέση «Πιπιλίδα», όπου τους εκτέλεσαν και απαγόρευαν την ταφή τους⁸².

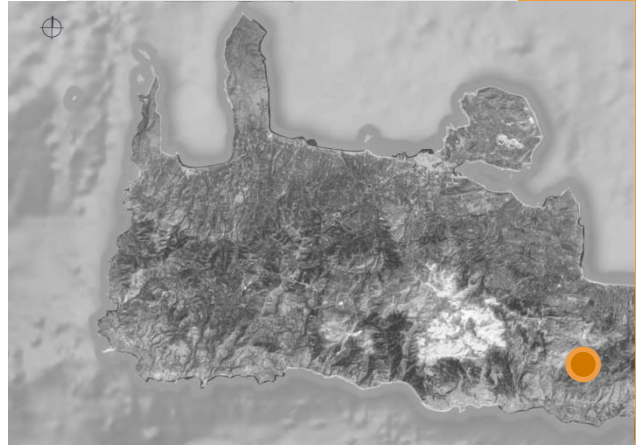
Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Η θέση «Πιπιλίδα» δεν σηματοδοτείται με κάποιον τρόπο και δεν εντοπίζεται εύκολα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%B7%CF%82+730+11/@35.2480599,24.2516694,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b6491826dd4f1:0xa00bd2f74c2e4e0!8m2!3d35.2479312!4d24.2561574>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Μνημείο πεσόντων στον Καλλικράτη

⁸²Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.65-67

Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Μαλάθυρο», Δήμος Κισσάμου

Ιστορικό: Οδεύοντας προς το τέλος του πολέμου, τον Αύγουστο του 1944, οι Γερμανοί επιδίδονταν σε σπασμωδικές βίαιες πράξεις, ενδεχομένως σε μια απέλπιδα προσπάθεια εδραίωσης της κυριαρχίας τους. Θύμα της αυτής κατάστασης υπήρξε και ο οικισμός Μαλάθυρος Κισσάμου. Ως αντίποινα για την φιλοξενία Άγγλων στρατιωτών, οι Γερμανοί εισέβαλαν στον οικισμό. Συνέλαβαν όλους τους κατοίκους και τους οδήγησαν είτε στο Δημοτικό Σχολείο του χωριού, είτε στη θέση «Πατητήρια». Εκεί τους ανέκριναν για την τοποθεσία των Άγγλων συμμάχων και κατόπιν τους χτυπούσαν. Το απόγευμα οδήγησαν 60 άνδρες στη θέση «Φαράγγι», όπου τους εκτέλεσαν⁸³.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στην τοποθεσία εντοπίζεται μνημείο για τους εκτελεσθέντες. Οι θέσεις «Πατητήρια» και «Φαράγγι» δεν σηματοδοτούνται με κάποιον τρόπο και δεν εντοπίζονται εύκολα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%B8%CF%85%CF%81%CE%BF%CF%82+734+00/@35.4301906,23.7149852,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149cf2fe203189db:0x7cf2281cfd12dcec!8m2!3d35.4290125!4d23.7228003>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Μνημείο πεσόντων στη Μαλάθυρο

⁸³Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981, σελ.71-74

III. Στρατιωτικές εγκαταστάσεις

Ιστορικό: Το αεροδρόμιο του Μάλεμε κατασκευάστηκε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, κατόπιν προτροπής των Βρετανικών Δυνάμεων, με την παραχώρηση οικοπέδων από τους κατοίκους⁸⁴. Αποτελεί δίχως αμφιβολία έναν εκ των σπουδαιότερων τόπων μνήμης για την Μάχη της Κρήτης, καθώς ήταν ο πρώτος τόπος που κατέλαβαν οι Γερμανοί αλεξιπτωτιστές στη διάρκεια της επιχείρησης «Ερμής» και στην συνέχεια κατευθύνθηκαν ανατολικά και νότια ολοκληρώνοντας λίγο αργότερα την κατάληψη της νήσου.

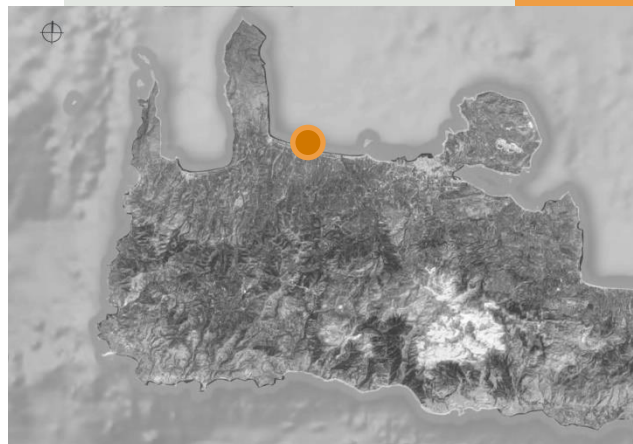
Υφιστάμενη κατάσταση: Το αεροδρόμιο χρησιμοποιείται περιστασιακά από την Πολεμική Αεροπορία και διατηρείται σε σχετικά καλή κατάσταση, ενώ κατά καιρούς συντάσσονται προτάσεις για την καλύτερη διαχείριση και ανάδειξή του, όπως η δυνατότητα χρήσης τμήματός του για αεραθλητικές δραστηριότητες και η σύσταση αεροπορικού μουσείου.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CF%8C+%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%91%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%B4%CF%81%CF%8C%CE%BC%CE%B9%CE%BF+%CE%9C%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B5+%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD/@35.5291113,23.8298627,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a745945f03f:0xa0b9417de3ec5e6b!8m2!3d35.529107!4d23.8320514>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985

Εικ.1 Φωτογραφία από την απόβαση των Γερμανών στο Μάλεμε

Εικ.2 Αεροφωτογραφία της περιοχής (2022)

⁸⁴<http://www.maleme.info/el/istoria.html>

Αγροτικές Φυλακές Αγκυιάς (τέως Στρατιωτικές)– Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων

Ιστορικό: Από την πρώτη κιόλας μέρα της κατάκτησης της νήσου, οι Γερμανοί καταλαμβάνουν τις φυλακές της Αγκυιάς. Από εκεί επιτίθενται κατά του Γαλατά και άλλων κοντινών περιοχών για να εδραιώσουν την κυριαρχία τους. Παράλληλα, χρησιμοποιούν τις φυλακές ως τόπο συγκέντρωσης αιχμαλώτων και τόπο βασανιστηρίων και εκτελέσεων. Αμέσως μετά, στην είσοδο των μέχρι τότε Αγροτικών Φυλακών, τέθηκε η γερμανική πινακίδα: “KRIEGSWEHRMA-CHT GEFANGNIS – Στρατιωτικές Πολεμικές Φυλακές”⁸⁵. Οι συνθήκες διαβίωσης στις φυλακές ήταν ιδιαίτερα δυσχερείς. Παράλληλα, γίνονται έργα ενίσχυσης της οχύρωσης των φυλακών, με την υπερύψωση του περιβάλλοντα τοίχου, την προσθήκη συρματοπλεγμάτων, φωλιών πολυβόλων, κ.ο.κ., αλλά και η οικοδόμηση μιας ολόκληρης νέας πτέρυγας⁸⁶. Τα δυο σημαντικότερα σημεία των φυλακών, τα οποία σήμερα διαθέτουν μόνον μνημειακό χαρακτήρα, είναι το οικόπεδο «Γολγοθάς», όπου λάμβαναν χώρα οι εκτελέσεις και τα 12 «κελιά των μελλοθάντων», όπου περνούσαν οι αγωνιστές τις τελευταίες τους μέρες και υπέμειναν τα βασανιστήρια των Γερμανών⁸⁷.

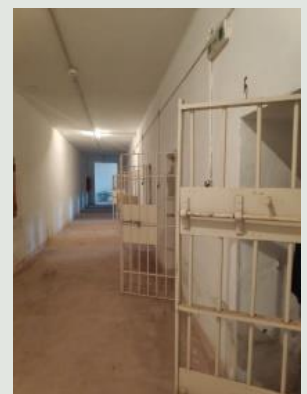
Υφιστάμενη κατάσταση: Οι φυλακές της Αγκυιάς λειτουργούν ακόμη, ως αγροτικό κατάστημα κράτησης. Για τα 12 «κελιά των μελλοθάντων» υπάρχει η πρόθεση δημιουργίας ψηφιακού μουσείου, όπως έχει πραγματοποιηθεί και σε άλλα αντίστοιχα μνημεία στην Ευρώπη, τα οποία χαρακτηρίζονται ως δύσκολα επισκέψιμα λόγω χρήσης ή τοποθεσίας. Στο σημείο εκτέλεσης έχει μεταφερθεί ο «Ιστορικός στύλος της Αγκυιάς», ο περίφημος κορμός επί του οποίου οι Γερμανοί έδεναν τους αιχμαλώτους που προόριζαν κάθε μέρα για εκτέλεση, σε ύψος 1.30 μ. περίπου⁸⁸.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%91%CE%B3%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE+%CE%A6%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AE+%CE%91%CE%B3%CF%85%CE%B9%CE%AC%CF%82/@35.4780646,23.9422913,15.5z/data=!4m9!1m2!2m1!1zz4bPhc67zrHOus61z4lgzrHOs8-FzrnOsc-C!3m5!1s0x149c872cde6ce89b:0xfbab151c9d4815bf!8m2!3d35.48363!4d23.958662!15sChvPhs-FzrvOsc66zrXPgiDOsc6zz4XOuc6xz4KSAQZwcmIzb27gAQA>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981

Εικ.1 Αγροτικό κατάστημα κράτησης Αγκυιάς
Εικ.2 Τοποθεσία «Γολγοθάς»
Εικ.3 Τα «κελιά των μελλοθάντων»

⁸⁵<https://www.haniotika-nea.gr/121455-topos-thusias-kai-marturiou/>

⁸⁶Ο.Π.

⁸⁷https://www.pentapostagma.gr/politismos/istoria/7025536_fylakes-agias-hanion-se-psifiako-moyseio-ta-12-kelia-ton-mellothanaton

⁸⁸<https://www.haniotika-nea.gr/121455-topos-thusias-kai-marturiou/>

Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων

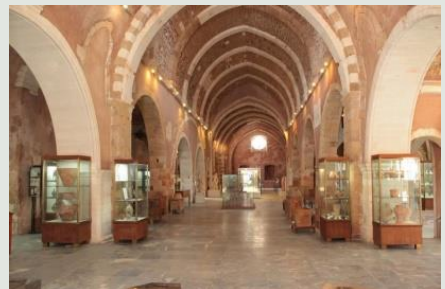
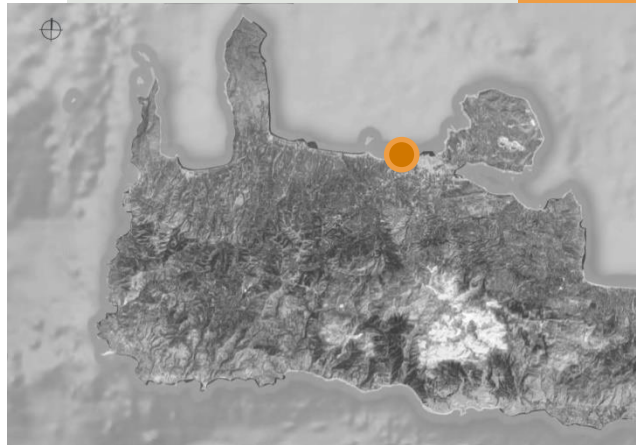
Ιστορικό: Η Μονή του Αγίου Φραγκίσκου επί της οδού Χάληδων, από την κατασκευή της τον 14^ο αιώνα έως σήμερα, έχει μεταβάλει πολλές φορές τη χρήση της. Συγκεκριμένα, με την οθωμανική κατάκτηση μετατράπηκε σε Τέμενος, αργότερα σε κινηματογράφο, κέντρο διασκέδασης, κ.ο.κ. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής λειτούργησε ως τόπος αιχμαλωσίας Ρώσων κρατούμενων, ενώ με το πέρας της και για περίπου 20 έτη παρέμεινε αποθήκη φύλαξης πολεμικού και στρατιωτικού υλικού ⁸⁹. Τα στρατιωτικά οχήματα εισέρχονταν εντός της μονής μέσω μιας μεγάλης σιδερένιας πόρτας και πραγματοποιούσαν την φορτοεκφόρτωση ⁹⁰. Το 1963 σταματάει να λειτουργεί ως αποθήκη και μεταφέρεται εκεί το Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων.

Υφιστάμενη κατάσταση: Από το 2020 ο χώρος σταμάτησε να λειτουργεί ως Αρχαιολογικό Μουσείο της πόλης των Χανίων καθώς δεν ανταποκρινόταν στις σύγχρονες μουσειογραφικές απαιτήσεις. Εκ τότε παραμένει κλειστό για το κοινό. Δεν υπάρχουν εμφανή στοιχεία που να μαρτυρούν την χρήση του κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/Catholicon+of+the+Venetian+Monastery+of+St.+Francis>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες.

Εικ.1 Η Μονή Αγίου Φραγκίσκου σήμερα

Εικ.2 Στο εσωτερικό της Μονής λειτούργούσε μέχρι πρότινος το Αρχαιολογικό Μουσείο

⁸⁹<https://www.haniotika-nea.gr/o-naos-tou-agiou-fragkiskou-ton-fragkiskanon-monachon/>

⁹⁰Ο.Π.

Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου

Ιστορικό: Μια εκ των γαλαριών που κατασκευάστηκαν από τους Ναζί στον Ν. Χανίων είναι και αυτή στο Κόκκινο Χωριό Αποκορώνου, και συγκεκριμένα στον λόφο της Δραπανοκεφάλας, επιτρέποντας την οπτική επαφή με το λιμάνι της Σούδας. Στον λόφο κατασκευάστηκαν και αρκετά πολυβολεία, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν εκτενώς και στην επίθεση στον οικισμό Παναγιά.

Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα, κοντά στο Ναό του Αγίου Γεωργίου, οι εγκαταστάσεις των Γερμανών είναι επισκέψιμες. Συγκεκριμένα, εντοπίζεται η λαξευμένη στον βράχο γαλαρία, η οποία συντίθεται από ένα σύνολο διακλαδώσεων όπου χωροθετούνταν διάφορες χρήσεις (κοιτώνες, αποθήκες, κ.ο.κ.). Στο σημείο αυτό υπάρχει και μια επιτύμβια στήλη εις μνήμην των Ελλήνων πεσόντων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CF%8C%CE%BA%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%BF+%CE%A7%CF%89%CF%81%CE%B9%CF%8C+730+08/@35.4551572,24.2248172,16.75z/data=!4m5!3m4!1s0x149b81e4b8a7325b:0x533ccdf326339461!8m2!3d35.4539174!4d24.2266089>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες.

Εικ.1 Η Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο Χωριό

Εικ.2 Λαξευμένες διακλαδώσεις για τις επιμέρους χρήσεις

Εικ.3 Μνημείο πεσόντων στο Κόκκινο Χωριό

Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου

Ιστορικό: Η Ανώτατη Επιτροπή Αγώνος Κρήτης (Α.Ε.Α.Κ.) – πρόδρομος της Εθνικής Οργάνωσης Κρήτης (Ε.Ο.Κ.), συστάθηκε τον Ιούνιο του 1941 ως η πρώτη ένοπλη αντιστασιακή οργάνωση στην Κρήτη, μετά την κατάληψή της από τις Δυνάμεις του Άξονα ⁹¹. Η Επιτροπή κατασκευάζει το στρατηγείο της στον οικισμό Ασή Γωνιά Αποκορώνου. Ο μικρός αυτός οικισμός διαθέτει φυσικό οχυρωματικό χαρακτήρα, λόγω της γεωμορφολογίας της ευρύτερης περιοχής και του υψομέτρου (περί τα 585 μ.) ⁹².

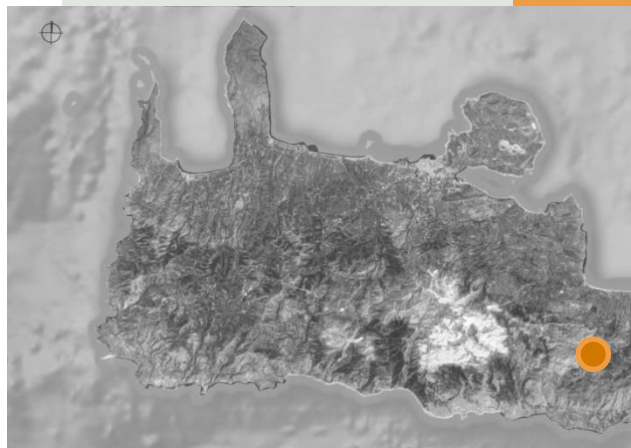
Υφιστάμενη κατάσταση: Το κτήριο υπάρχει ακόμη και στον χώρο του πραγματοποιούνται τακτικά εκδηλώσεις μνήμης.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%91%CF%83%CE%AE+%CE%93%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%AC+740+55/@35.2739052,24.2765769,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b7b2bb1753ca3:0x400bd2ce2b9c670!8m2!3d35.2739645!4d24.2830515>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003

⁹¹Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003, σελ. 17

⁹²<https://apokoronas.scanmy.net/category/villages/asi-gonia/?lang=el>

Ιστορικό: Το φρούριο κατασκευάστηκε στα ανοιχτά του κόλπου της Σούδας το 1872 από τους Τούρκους. Μετά την απελευθέρωση λειτούργησε για μεγάλο χρονικό διάστημα ως πολιτικές φυλακές. Κατά την γερμανική κατοχή λειτούργησε ως γερμανικός στρατώνας⁹³. Από το 1948 άρχισε να λειτουργεί ξανά ως φυλακή και τελικά έπαψε να χρησιμοποιείται οριστικά το 1974.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στον χώρο πραγματοποιούνται σποραδικά πολιτιστικές εκδηλώσεις, ενώ υπάρχει ενδιαφέρον για την αξιοποίησή του.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/Izzeddin+Fortress/@35.4693515,24.1479897,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b8003ff412413:0xe57da2c48e88a85!8m2!3d35.4693472!4d24.1501784>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Καρποδίνη – Δημητριάδη, Ε., *Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και Μνήμες*, εκδ. ΑΔΑΜ, Αθήνα, 1995

Εικ.1 Πανοραμική άποψη του φρουρίου

⁹³<https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=itzedin>

Στρατηγικό ύψωμα 107 και οχυρό καταφύγιο, Δήμος Πλατανιά

Ιστορικό: Το Ύψωμα 107 κοντά στη Βλαχερνίτισσα έχει χαρακτηριστεί ως η «Κερκόπορτα» της Μάχης της Κρήτης. Την υπεράσπισή του είχαν αναλάβει ο 1ος λόχος των Νεοζηλανδών δυνάμεων, υπό τον διοικητή Λέσλι Άντριου⁹⁴. Ορισμένοι ιστορικοί αναφέρονται σε λανθασμένο χειρισμό και άλλοι σε δυσχερή επικοινωνία μεταξύ των λόχων, ωστόσο ό,τι κι αν τελικά συνέβη οδήγησε στην κατάρρευση των αμυντικών μηχανισμών στις περιοχές του Μάλεμε και του Ταυρωνίτη και κατ' επέκτασιν συνέβαλε στην αρνητική έκβαση της Μάχης της Κρήτης. Στην τοποθεσία έχει κατασκευαστεί οχυρό – καταφύγιο (bunker), κατά πάσα πιθανότητα από τους Γερμανούς με το πέρας της κατάληψης της περιοχής.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στη θέση του Υψώματος 107 σήμερα απαντάται το οχυρό – καταφύγιο (bunker), το οποίο βρίσκεται σε κατάσταση κατάρρευσης και χρήζει άμεσης αποκατάστασης της στατικής του επάρκειας.

Θέση:

https://www.google.com/maps/place/Hill+107/@35.5181157,23.8300732,524m/data=!3m1!1e3!4m9!1m2!2m1!1zz4XPiM-JzrzOsSAxMDc!3m5!1s0x149c8bc17fc8534f:0xa6c77c69915eed8e!8m2!3d35.5181341!4d23.8331233!16s%2Fg%2F11s3329k_w?hl=el

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται ορισμένη βιβλιογραφία, διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του Συμμαχικού Επιτελείου

⁹⁴<https://www.mixanitouxronou.gr/ayti-einai-i-quot-kerkoporta-quot-poy-kathorise-tin-machi-tis-kritis-to-moiriao-lathos-toy-neozilandoy-dioikiti-sto-maleme-na-egkataleipsei-to-ypsoma-107-eno-oi-germanoi-apodekatizontan/>

Γερμανικό πυροβολείο στο Ακρωτήριο Σπάθα, Δήμος Πλατανιά

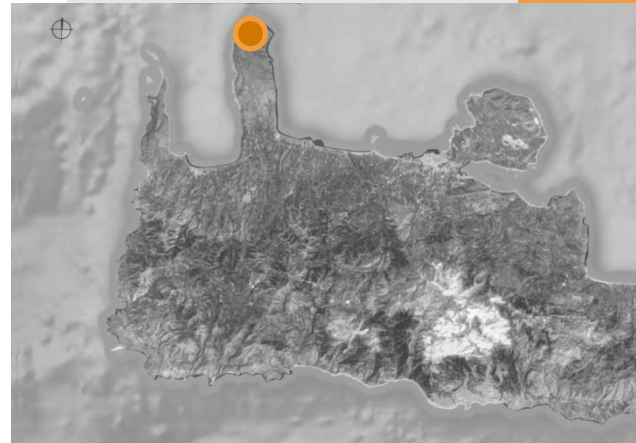
Ιστορικό: Το Ακρωτήριο Σπάθα αποτελεί το βορειότερο σημείο της Κρήτης. Όπως ήταν αναμενόμενο, οι Γερμανοί επιδίωξαν την οικοδόμηση φυλακίων και πυροβολείων στο άκρο του, με στόχο την πλήρη εποπτεία της θαλάσσιας περιοχής βόρεια του Νομού Χανίων και νότια των Κυθήρων.

Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα, εντοπίζονται ακόμη κάποιες μονόχωρες λίθινες κατασκευές, πρώην πυροβολεία και φυλάκια καθώς και ίχνη από κανόνια και βαρύ στρατιωτικό εξοπλισμό. Παρόλα αυτά η περιοχή χαρακτηρίζεται ως αρκετά δύσβατη, με αποτέλεσμα να δυσχεραίνει την πρόσβαση στο άκρο του ακρωτηρίου, όπου και εντοπίζονται τα κατάλοιπα των στρατιωτικών εγκαταστάσεων.

Θέση:

https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%B2%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF/@35.631143,23.8010281,19883m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x149c5d6d33fd5ce1:0x2e209216e326dbb9!8m2!3d35.68748!4d23.736818!16s%2F%2F11b76vlp_?hl=el

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες.

Εικ.1 Γερμανικό πυροβολείο στο Ακρωτήριο Σπάθα
Εικ.2 Βάση από κανόνι

Ιστορικό: Για το παρόν σημείο ενδιαφέροντος δεν έχουν εντοπισθεί ιστορικά στοιχεία, ωστόσο όπως και στην περίπτωση της Παλιόχωρας που θα αναλυθεί παρακάτω, φαίνεται πως οι Γερμανοί αξιοποιούσαν υφιστάμενες οχυρωματικές κατασκευές ακόμη και σε ιστορικούς και αρχαιολογικούς χώρους για αμυντική χρήση.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στο νοτιοδυτικό τμήμα του αρχαιολογικού χώρου της Απτέρας εντοπίζονται ερείπια από γερμανικό πυροβολείο⁹⁵.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B1%CE%B9%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82+%CE%A7%CF%8E%CF%81%CE%BF%CF%82+%CE%91%CF%80%CF%84%CE%AD%CF%81%CE%B1%CF%82/@35.462108,24.1444738,1409m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x149c8001b0b50647:0xd17d4a0c7795f786!8m2!3d35.4628227!4d24.1420668!16s%2Fg%2F11fxzqyffq?hl=en>

Βιβλιογραφία: Δεν εντοπίζεται βιβλιογραφία.

Εικ.1 Γερμανικό πολυβολείο στην Αρχαία Απτέρα

⁹⁵<https://eparxiakofos.gr/stin-archea-aptera-metaxi-ton-archeon-ktismaton-ki-ena-neotero-tou-v-pagkosmiou-polemou/>

Ιστορικό: Η οικία του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα αποτέλεσε την κύρια κατοικία των υιών του, από τον θάνατό του το 1936 έως την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Κατά την διάρκεια των βομβαρδισμών του 1941 η έπαυλη βομβαρδίζεται και κατόπιν επισκευάζεται και χρησιμοποιείται από τους Γερμανούς ως στρατηγείο και κατοικία του εκάστοτε Διοικητή του Φρουρίου Κρήτης ⁹⁶. Την περίοδο της Κατοχής η οικία υπέστη σημαντικές φθορές, βανδαλισμούς και κλοπές αντικειμένων μεγάλης αξίας ⁹⁷.

Υφιστάμενη κατάσταση: Σήμερα, η οικία Βενιζέλου λειτουργεί ως Μουσείο για τη ζωή και το έργο του Ελευθερίου Βενιζέλου. Η χρήση του οικήματος κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν αναδεικνύεται σχεδόν καθόλου, παρά μόνον μέσα από ορισμένα εκθέματα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9F%CE%B9%CE%BA%CE%AF%CE%B1+-+%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%95%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85+%CE%92%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%B6%CE%AD%CE%BB%CE%BF%CF%85/@35.4931465,24.0127628,25327m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x149c7dda9959ba8f:0x723190f971ea0df2!8m2!3d35.5182998!4d24.0385724!16s%2Fm%2F040726z?hl=el>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται Δεν εντοπίζεται σημαντική βιβλιογραφία ή διαδικτυακό υλικό, ωστόσο πληροφορίες μπορούν να αντληθούν από το αρχείο του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος».

Εικ.1 Πρόσοψη της Οικίας Ελευθερίου Βενιζέλου σήμερα
Εικ.2 Ο χώρος του γραφείου της οικίας

⁹⁶<https://www.venizelos-foundation.gr/el/mouseia/oikia-mouseio-venizelou/to-spiti-tis-halepas/>

⁹⁷Ο.Π.

Ιστορικό: Στον οικισμό Κολυμβάρι, στον λόφο προς τα Γριμπιλιανά, εντοπίζονται τουλάχιστον τρία γερμανικά πολυβολεία, τα οποία κατασκεύασαν οι Γερμανοί με το πέρας της Μάχης της Κρήτης⁹⁸. Πρόκειται για σπηλιές στον βράχο από όπου οι Γερμανοί ενίσχυαν την αντιαεροπορική τους δράση και είχαν πλήρη επίβλεψη της ευρύτερης περιοχής του Μάλεμε⁹⁹. Υπό την πρόθεσή τους αυτή, η τοποθεσία κρίνεται ως κατάλληλη. Κάθε είσοδος του πολυβολείου έχει σχεδόν σχήμα ορθογώνιο με άνοιγμα 3-4 μέτρα και ύψος περίπου 2,50 μέτρα, μετά την είσοδο είναι λίγο φαρδύτερο, και ψηλότερο για να χωρά το πυροβόλο και να κάνει την ανάσχεση στις βολές, ενώ στη συνέχεια υπάρχει διάδρομος μήκους περίπου 20-25 μέτρων πλάτους 4-5- μέτρων και ύψους 3-4 μέτρων¹⁰⁰.

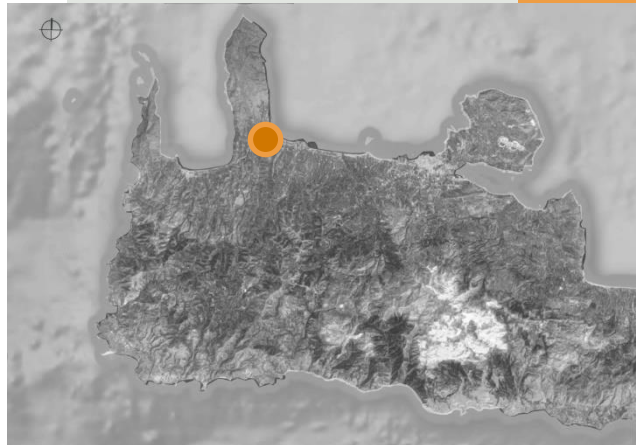
Αξίζει να σημειωθεί πως πέραν της γερμανικής δράσης στην περιοχή, οι προσφάτως αποφοιτήσαντες Ευέλπιδες, λίγες μόλις ημέρες πριν την έναρξη της Μάχης της Κρήτης αναχώρησαν αυτοβούλως για τα Χανιά και στρατοπέδευαν στο Κολυμβάρι ώστε να βρίσκονται κοντά στο επίκεντρο της επερχόμενης μάχης.

Υφιστάμενη κατάσταση: Η πρόσβαση σήμερα είναι σχεδόν αδύνατη καθ' όσον το μονοπάτι έχει αποκοπεί, οι τριγύρω ιδιοκτησίες είναι περιφραγμένες, ενώ ένα υψηλό χωμάτινο πρανές εμποδίζει την είσοδο από το δρόμο του χωριού¹⁰¹. Το μνημείο για τους πεσόντες Ευέλπιδες είναι επισκέψιμο.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9A%CE%BF%CE%BB%CF%85%CE%BC%CE%B2%CE%AC%CF%81%CE%B9/@35.5394359,23.7795272,15z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c5fe24ea5a93d:0x400bd2ce2b9ba90!8m2!3d35.5374671!4d23.7813889>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένο διαδικτυακό υλικό.

Εικ.1 Ναζιστικά πυροβολεία στο Κολυμβάρι

Εικ.2 Μνημείο πεσόντων Ευελπίδων στο Κολυμβάρι

⁹⁸<http://defenceline.gr/index.php/diaphora/item/4564-pyrovoleia>

⁹⁹Ο.Π.

¹⁰⁰Ο.Π.

¹⁰¹<http://defenceline.gr/index.php/diaphora/item/4564-pyrovoleia>

Ιστορικό: Οι Γερμανοί, όπως έχει αναφερθεί πολλαπλώς, βρίσκονταν υπό τον διαρκή φόβο απόβασης συμμαχικών δυνάμεων στην Παλαιόχωρα¹⁰². Για να κατευνάσουν τον φόβο τους αυτόν άρχισαν να κατασκευάζουν σειρά οχυρωματικών έργων στην ευρύτερη περιοχή της Παλαιόχωρας. Στις αρχές του 1942 ξεκινούν να κατασκευάζουν οχυρώσεις στις θέσεις Φορτέτζα, Κερατιδές, Χώνες, Τηγάνι, Παχειά Άμμος και αλλού, καθιστώντας σταδιακά την περιοχή ένα απόρθητο φρούριο¹⁰³. Το σπουδαιότερο ήταν η Φορτέτζα, ενετικό φρούριο που είχε χρησιμοποιηθεί και από τους Τούρκους, και στη μέση του οποίου οι Γερμανοί τοποθέτησαν ραντάρ ύψους 40μ., το οποίο περιστρεφόταν διαρκώς και ανίχνευε τυχόν αεροπορική δραστηριότητα¹⁰⁴. Πέραν του φρουρίου, οι Γερμανοί φρόντισαν να εξοπλίσουν και τις υπόλοιπες θέσεις και να διαμορφώσουν κάθε μια από αυτές με πολυβολεία και στοές για τη διαμονή και την φύλαξη των πολεμοφοδίων¹⁰⁵. Στη θέση Βίγλα, στο υψηλότερο από τα βουνά βόρεια της Παλαιόχωρας είχαν εγκαταστήσει μεγάλο προβολέα, ο οποίος κατά βάση διευκόλυνε τα γερμανικά αεροσκάφη που κατευθύνονταν προς την Αφρική¹⁰⁶.

Υφιστάμενη κατάσταση: Δεδομένου ότι πρόκειται για ένα σύνολο οχυρώσεων και όχι για μεμονωμένη τοποθεσία, τα οχυρωματικά έργα στο νότιο τμήμα του Δήμου Κανδάνου – Σελίνου, είναι εν μέρει επισκέψιμα, ορισμένα σε δύσβατες περιοχές και άλλα δυσεύρετα¹⁰⁷.

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία και διαδικτυακό υλικό. Ενδεικτικά:

- Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021

¹⁰²Στην Παλαιόχωρα υπήρχε ελαιουργείο στο οποίο οι Γερμανοί συγκέντρωναν αιχμαλώτους και πραγματοποιούσαν εκτελέσεις.

¹⁰³Λαμπουσάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουσάκη, Χανιά 2021,σελ.49

¹⁰⁴Ο.Π.

¹⁰⁵Ο.Π.,σελ.50

¹⁰⁶Ο.Π.

¹⁰⁷Στους χάρτες των δικτύων το σύνολο των οχυρωματικών έργων θα συμβολιστεί συμβατικά ως ενιαίο σημείο στην Παλαιόχωρα. Παρά ταύτα εντοπίζονται διάσπαρτα στην ευρύτερη περιοχή της, καθώς και στην διαδρομή προς την Κάνδανο.

IV. Τόποι Μνήμης

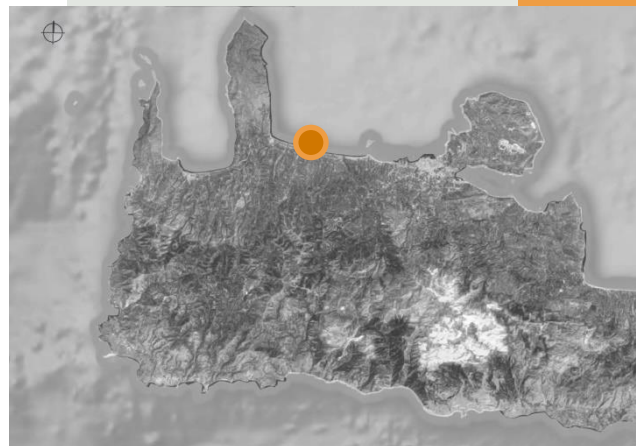
Ιστορικό: Το Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε (Deutschen Soldatenfriedhof in Maleme), μαζί με το Γερμανικό στρατιωτικό νεκροταφείο Διονύσου – Ραπεντόζης στην Αττική, αποτελούν τα δυο νεκροταφεία της ελληνικής επικράτειας στα οποία ενταφιάστηκαν οι πάνω από 15.000 Γερμανοί στρατιώτες που έχασαν την ζωή τους σε ελληνικά εδάφη, κατά τη διάρκεια του Ελληνογερμανικού πολέμου¹⁰⁸. Το Νεκροταφείο ιδρύθηκε το 1974 από τον πρώην Γερμανό διοικητή Gericke. Στο χώρο αυτό έχουν ταφεί 4.465 Γερμανοί στρατιώτες από όλη την Κρήτη, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν αλεξιπτωτιστές που σκοτώθηκαν κατά την εισβολή στην Κρήτη¹⁰⁹.

Υφιστάμενη κατάσταση: Ο χώρος βρίσκεται σήμερα σε αρκετά καλή κατάσταση και έχει μεγάλη επισκεψιμότητα. Η φροντίδα του κοιμητηρίου γίνεται από τον Σύνδεσμο Φροντίδας Γερμανικών Τάφων Πολέμου (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e.V.), έναν ιδιωτικό σύλλογο με έδρα το Κάσσελ, με εντολή της Γερμανικής Κυβέρνησης. Ο σύλλογος έχει αναλάβει τη φροντίδα παρόμοιων νεκροταφείων σε όλο τον κόσμο¹¹⁰.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%9D%CE%B5%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%9C%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B5/@35.5225582,23.8266702,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8a725d980721:0x9a89dc7c9c03ca49!8m2!3d35.5225539!4d23.8311549>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται διαδικτυακό υλικό και πλούσιο φωτογραφικό υλικό.

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του Γερμανικού νεκροταφείου Μάλεμε (2022)

Εικ.2 Άποψη του Γερμανικού νεκροταφείου

¹⁰⁸<http://www.maleme.info/el/sightseeing/germaniko-nekrotafeio.html>

¹⁰⁹Ο.Π.

¹¹⁰Ο.Π.

Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων

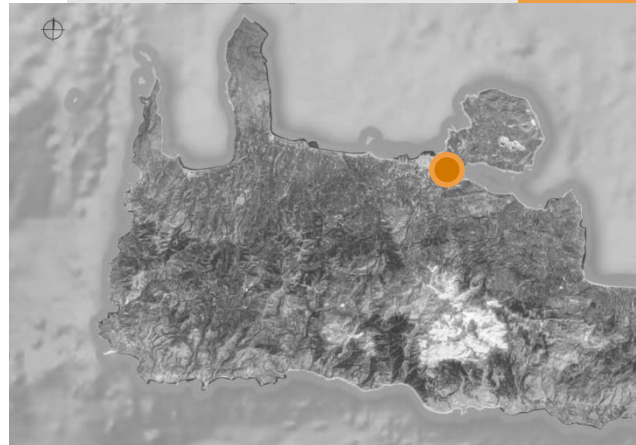
Ιστορικό: Με το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, κατασκευάζεται από την Κοινοπολιτειακή Επιτροπή νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας για την ταφή όλων των στρατιωτών της Κοινοπολιτείας που πολέμησαν στην Κρήτη. Αρχιτέκτων του μνημείου ήταν ο Louis de Soissons. Οι ενταφιασμοί στο κοιμητήριο είναι : Ηνωμένο Βασίλειο 862 άτομα, Καναδάς 5 άτομα, Αυστραλία 197 άτομα, Νέα Ζηλανδία 446 άτομα, Νότια Αφρική 9, Ινδία 1, Λοιποί 7, Σύνολο 1527¹¹¹.

Υφιστάμενη κατάσταση: Ο χώρος βρίσκεται σήμερα σε αρκετά καλή κατάσταση και έχει μεγάλη επισκεψιμότητα. Την συντήρησή του έχει αναλάβει η Κοινοπολιτειακή Επιτροπή, ενώ παράλληλα οργανώνονται ετήσιες εκδηλώσεις εις μνήμην των θυμάτων.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9D%CE%B5%CE%BA%CF%81%CE%BF%CF%84%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%A3%CF%85%CE%BC%CE%BC%CE%AC%CF%87%CF%89%CE%BD/@35.5001989,24.0588766,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c7e1270348dad:0x77e195f32b59bc34!8m2!3d35.5001946!4d24.0610653>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται διαδικτυακό υλικό και πλούσιο φωτογραφικό υλικό.

Εικ.1 Αεροφωτογραφία του Συμμαχικού νεκροταφείου Βλητέ (2022)

Εικ.2 Πανοραμική άποψη του Συμμαχικού νεκροταφείου

¹¹¹<https://www.chania.gr/archive/souda/www.souda.gr/visitor/cemetery-for-allies/cemetery-for-allies.html>

Ιστορικό: Η έκβαση της Μάχης της Κρήτης μπορεί να ήταν υπέρ των Γερμανών, παρά ταύτα ήταν μια νίκη πολύνεκρη. Υπολογίζεται πως χάθηκαν περί τους 18.500 Γερμανοί στρατιώτες έναντι λίγων αναλογικά αντιπάλων¹¹². Με το πέρας της Μάχης, οι Γερμανοί θα στήσουν λίγο έξω από τα Χανιά, στην περιοχή του Κάτω Γαλατά, ένα μνημείο, συμβολικό της από αέρας επίθεσης και κατάκτησης της νήσου. Πρόκειται για ένα βάθρο ύψους 7 μέτρων, στην κορυφή του οποίου τοποθετήθηκε ένα αετός σε στάση επίθεσης¹¹³. Στο πέτρινο βάθρο επικολλήθηκε μαρμάρινη πλάκα με την επιγραφή: «Σε σας, νεκροί, ανήκει το ευχαριστώ, γιατί μακριά της πατρίδας, πιστοί στον όρκο σας προς την σημαίαν, δώσατε τη ζωή σας για τη μεγάλη Γερμανία»¹¹⁴.

Το μνημείο δεν κατεδαφίστηκε με την πάροδο του πολέμου, καθώς οι κάτοικοι των Χανίων πάντα το ερμήνευαν και ως ανάμνηση των ηρωισμών και της αντίστασης. Ανά τις δεκαετίες αποτέλεσε θέμα συζήτησης ως προς την αξιοποίηση και ανάδειξή του. Στις αρχές της νέας χιλιετίας γινόταν λόγος για φθορά του μεταλλικού σκελετού του αετού από τις καιρικές συνθήκες. Λίγο καιρό αργότερα ο αετός απομακρύνεται από το βάθρο.

Υφιστάμενη κατάσταση: Στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο του τμήματος του μνημείου που διατηρείται, έχουν οικοδομηθεί κτήρια, τα οποία του στερούν σημαντικά την αίσθηση ανάδειξης που το διακατείχε, και το καθιστούν πλέον σχεδόν μη αντιληπτό. Παράλληλα, η βάση του μνημείου έχει υποστεί σημαντική ανθρωπογενή φθορά, κυρίως από τοιχογραφήματα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%A0%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF/@35.5062218,23.9913397,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c7d7a41a03cb7:0x1267fb577c43f6a9!8m2!3d35.5062175!4d23.9935284>

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται εκτενής βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρنيωτάκης, Αθήνα, 1990

Εικ.1 Το ναζιστικό ηρώο λίγο μετά την ανέγερσή του

Εικ. 2 Η βάση του μνημείου σήμερα

¹¹²Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρنيωτάκης, Αθήνα, 1990, σελ.33

¹¹³Το γερμανικό πουλί ήταν αντίγραφο εμβλήματος των αλεξιπτωτιστών που απονεμόταν στους στρατιώτες της Luftwaffe μετά την ολοκλήρωση της εκπαίδευσης τους στα άλματα (<https://agonaskritis.gr>)

¹¹⁴Χαρωνίτη, Δρουδάκη, Ο.Π.

Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων

Ιστορικό: Όπως γίνεται αντιληπτό, τόσο από την άμεση επαφή του Ν. Χανίων με τη θάλασσα όσο και από το ίδιο το σχέδιο «Ερμής», με τις από αέρας και κατόπιν από θάλασσας αποβάσεις του, η βύθιση πλοίων και η πτώση αεροσκαφών, κυρίως εντός του κόλπου της Σούδας, ήταν αναμενόμενες. Έτσι, διαμορφώθηκε σταδιακά ένα σύνολο ναυαγίων, τα οποία ανακαλύφθηκαν και συνεχίζουν να ανακαλύπτονται από ερευνητές, ντόπιους δύτες ή επισκέπτες που επιδίδονται στις καταδύσεις. Το βάθος εντοπισμού τους κυμαίνεται από 8 έως και 120 μέτρα ¹¹⁵. Ενδεικτικά παρατίθενται ορισμένα εκ των ναυαγίων αυτών ¹¹⁶:

- Ναυάγιο του Pier Luigi, ανοιχτά του ναύσταθμου της Σούδας
- Ναυάγιο συμμαχικών μεταγωγικών πλοίων στον κόλπο της Σούδας
- Ναυάγιο Ελληνικού φορτηγού ατμόπλοιο ΚΥΡΙΑΚΗ στον κόλπο της Σούδας
- Ναυάγιο Αυστραλιανού αποβατικού A6 ή A20 στον Μπάλο
- Ναυάγιο αποβατικού TLC A6 στα Φαλάσαρνα
- Αεροναυάγιο Γερμανικού καταδιωκτικού Bf109 στο Καλάμι της Σούδας
- Αεροναυάγιο πολεμικού αεροσκάφους Arado Ar 196
- Αεροναυάγιο Γερμανικού πολεμικού αεροσκάφους στο Γεράνι

Υφιστάμενη κατάσταση: Τα περισσότερα εκ των ναυαγίων έχουν αποδοθεί έπειτα από εισήγηση της Εφορίας Ενάλιων Αρχαιοτήτων για καταδύσεις αναψυχής.

Βιβλιογραφία: Εντοπίζεται περιορισμένη βιβλιογραφία, αρχειακό και διαδικτυακό υλικό και φωτογραφίες. Ενδεικτικά:

- Bendon, Michael James, *The forgotten Flotilla*, εκδ. Ligare Book Printers, Σύδνεϋ, 2014

Εικ.1 Ναυάγιο μεταγωγικών πλοίων στον κόλπο της Σούδας
Εικ.2 Αεροναυάγιο του πολεμικού αεροσκάφους Arado Ar 196

¹¹⁵<https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/chania/apeleytheronontai-exi-naya-gia-ploi-on-kai-aeropla-non-gia-organomenes-katadyseis-sta-kania/>

¹¹⁶Εκτενής καταγραφή των ναυαγίων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Κρήτη έχει πραγματοποιηθεί από τον Άγγλο αρχαιολόγο Michael James Bendon στο έργο του «*The forgotten Flotilla*».

V. Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές

Ιστορικό: Το Ναυτικό Μουσείο Κρήτης εντοπίζεται στην είσοδο του φρουρίου Φιρκά στο παλαιό λιμάνι των Χανίων. Εγκαινιάσθηκε την 27^η Μαΐου 1973, στην 32^η επέτειο της Μάχης της Κρήτης, από τον Αντιναύαρχο Αρ. Γιαννόπουλο Π.Ν.¹¹⁷ Μεταξύ των θεματικών ενοτήτων του, το Μουσείο διαθέτει πληθώρα εκθεμάτων που αφορούν στη Μάχη της Κρήτης και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αξιόλογη είναι η συλλογή αντικειμένων από το σύνολο των συμμαχικών δυνάμεων που πολέμησαν στην Κρήτη.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9D%CE%B1%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%9A%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%82/@35.5181593,24.0138002,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c7dbc4a4179cf:0xda13e2e6cf2aa1b!8m2!3d35.518155!4d24.0159889>

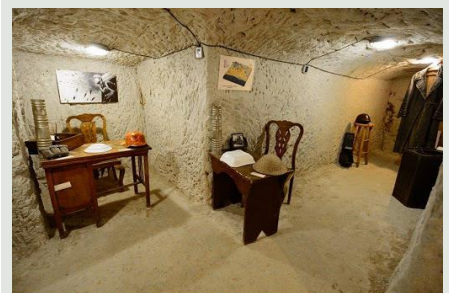
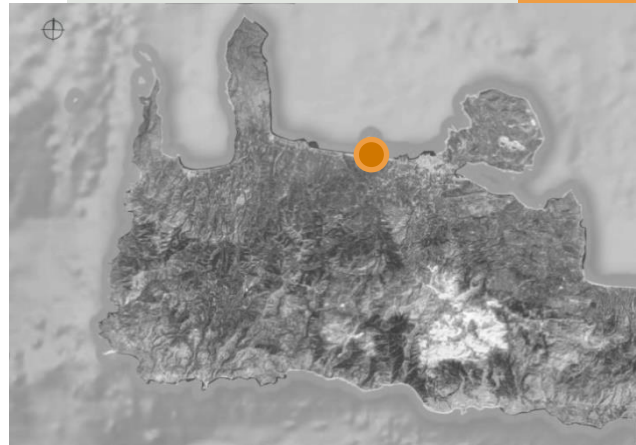
Εικ.1 Το Ναυτικό Μουσείο Κρήτης
Εικ.2 Έκθεση αφιερωμένη στη Μάχη της Κρήτης

¹¹⁷ <http://mar-mus-crete.gr/to-moyseio/genika-kai-idrysi/>

Ιστορικό: Οι στοές του Άνω Πλατανιά κατασκευάστηκαν από τους Κρητικούς καταναγκαστικά για λογαριασμό των Γερμανών, με τους δεύτερους να τις χρησιμοποιούν για την φύλαξη και διακίνηση πολεμοφοδίων στο διάστημα 1942-1945 ¹¹⁸. Με προσπάθειες των κατοίκων ξεκίνησε το 2010 η προσπάθεια ανάδειξης των χώρων αυτών και μετατροπής τους σε πολεμικό μουσείο. Το μουσείο-καταφύγιο έχει μήκος 200 μέτρα με 13 θαλάμους που έχουν διατηρηθεί στην αρχική τους μορφή. Στον χώρο εντοπίζονται εκθέματα από τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, δωρεές από το εξωτερικό, ιστορικές φωτογραφίες και αντικείμενα της περιόδου της Μάχης της Κρήτης ¹¹⁹. Σε κάποια σημεία των τοιχωμάτων υπάρχουν γραμμένα ονόματα Γερμανών στρατιωτικών που υπηρέτησαν στην περιοχή, γερμανικοί σταυροί και η σβάστικα, ενώ στον εξωτερικό χώρο υπάρχει οπλισμός εκείνης της εποχής, όπως βλήματα αντιαεροπορικών, νάρκες θαλάσσης, τορπιλοσωλήνες και άλλα ¹²⁰.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%93%CE%B5%CF%81%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82+%CE%A3%CF%84%CE%BF%CE%AD%CF%82+%CE%A0%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC/@35.5143204,23.9098729,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c8829ff88aa95:0xbcd720c4c639fa83!8m2!3d35.5143044!4d23.9120718>

Εικ.1 Το Μουσείο – Καταφύγιο στον Άνω Πλατανιά
Εικ.2 Τμήμα των υπόγειων στοών

¹¹⁸<https://www.archaiologia.gr/blog/2018/05/22>

¹¹⁹Ο.Π.

¹²⁰Ο.Π.

Ιστορικό: Το Μουσείο του Γαλατά αποτελεί την ιδιωτική συλλογή του Στέλιου Τριπαλιτάκη. Εντοπίζεται στην πλατεία της Μάχης του 1941 στον Γαλατά μαζί με το ομώνυμο μνημείο. Τα αντικείμενα του μουσείου καλύπτουν όλες της περιόδους της νεώτερης ιστορίας της Ελλάδας από το 1669 έως το 1945 και αρκετά εξ αυτών υπάγονται στην Μάχη της Κρήτης και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ¹²¹.

Θέση:

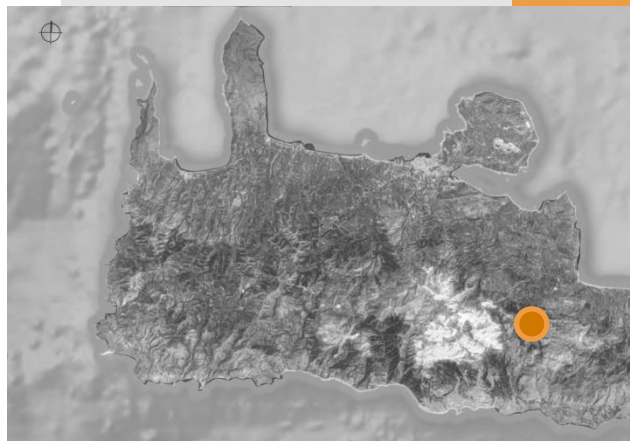
https://www.google.com/maps/place/Museum+Battle+of+Galatas/@35.49935,23.9614494,17.79z/data=!4m9!1m2!2m1!1zzrzOv8-Fz4POtc65zr8gzcPOsc67zrHPHM6x!3m5!1s0x149c873506b99f17:0x15695834603388d3!8m2!3d35.4990813!4d23.9634398!15sChvOvM6_z4XPg861zrnOvyDOs86xzrvOsc-EzrGSAQZtdXNldW3gAQA

Εικ.1 Μουσείο Γαλατά

¹²¹<https://kriti360.gr/ston-galata-ena-polemiko-mousio-sta-kania-ftiagmeno-apo-meraki-ke-tin-orexi-tou-idioktiti-tou-pics/>

Ιστορικό: Το Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου αφορά στην ιδιωτική συλλογή του Γεωργίου Χατζηδάκη, με αντικείμενα από την Κρητική Επανάσταση και τους δυο Παγκοσμίους Πολέμους, με μεγάλο μέρος της να αποτελούν τα εκθέματα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της Μάχης της Κρήτης (πάνω από 2.000 αντικείμενα της περιόδου 1940-1944). Πέραν των συνήθων εκθεμάτων, όπως όπλα ή στολές, η συλλογή περιλαμβάνει και μια σειρά σπανιστέρων αντικειμένων όπως προπαγανδιστικά φυλλάδια, αυθεντικές σημαίες των Ναζί, είδη προσωπικής υγιεινής και προσωπικά αντικείμενα στρατιωτών και μια μαρμάρινη πλάκα με έμβλημα των Ναϊτών Ιπποτών, που επίσης χρησιμοποιούταν από τους Ναζί ως έμβλημα.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%91%CF%83%CE%BA%CF%8D%CF%86%CE%BF%CF%85/@35.2956198,24.1838776,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149b7d2bf87c444f:0x4d206d395e6977fa!8m2!3d35.2956154!4d24.1860663>

Εικ.1 Συλλογή βλημάτων στην αυλή του μουσείου

Εικ.2 Ο Ανδρέας Χατζηδάκης με την συλλογή του πατέρα του

Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θέρισου, Δήμος Χανίων

Ιστορικό: Το Μουσείο Εθνικής Αντίστασης στο Θέρισο εγκαινιάστηκε το 2003 και εκθέτει αντικείμενα συσχετισμένα με την αντιστασιακή δράση στην Κρήτη στο διάστημα 1941-1945. Στους χώρους του μουσείου φιλοξενούνται όπλα και κειμήλια αγωνιστών, το τυπογραφείο και η γραφομηχανή της Εθνικής Αντίστασης, πολεμικά αντικείμενα της κατοχικής περιόδου (κράνη, ξιφολόγχες, κάλυκες, σφαίρες, χειροβομβίδες κλπ.), το αρχείο της Γερμανικής Γκεστάπο στα Χανιά, πρωτότυπο αντιστασιακό υλικό, χάρτες με τις κυριότερες μάχες που δόθηκαν στην Κρήτη την περίοδο της Γερμανικής κατοχής και πολλές φωτογραφίες πρωτεργατών – αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης ενάντια στους Γερμανούς κατακτητές¹²².

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%B5%CE%B8%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82+%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%AF%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82+1941-1945/@35.4052434,23.9794226,17z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x149c85c4a25d34bf:0x2aa41af3f3427807!8m2!3d35.4052391!4d23.9839073>

Εικ.1 Μουσείο Εθνικής Αντίστασης
Θέρισου

¹²² <https://www.archaiologia.gr/blog/photo>

Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών, Δήμος Χανίων

Ιστορικό: Το μουσείο αποτελεί την ιδιωτική πολεμική συλλογή του Κώστα Μαυριγιαννάκη. Εντοπίζεται στον οικισμό Αχλάδες και στεγάζεται σε ένα εν λειτουργία καφενείο. Η συλλογή αφορά κατά κύριο λόγο σε όπλα και εξοπλισμό πολέμου από το 1856 και έπειτα, με ορισμένα εξ αυτών να άνηκαν σε ελληνικά, γερμανικά και συμμαχικά στρατεύματα κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%91%CF%87%CE%BB%CE%B1%CE%B4%CE%B5%CF%82+731+00/@35.4442168,24.0259413,411m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x149c86dbfe8c37e3:0xcdfc0a2647e4e15d!8m2!3d35.4413435!4d24.0298964!16s%2Fg%2F119tcv4q?hl=el>

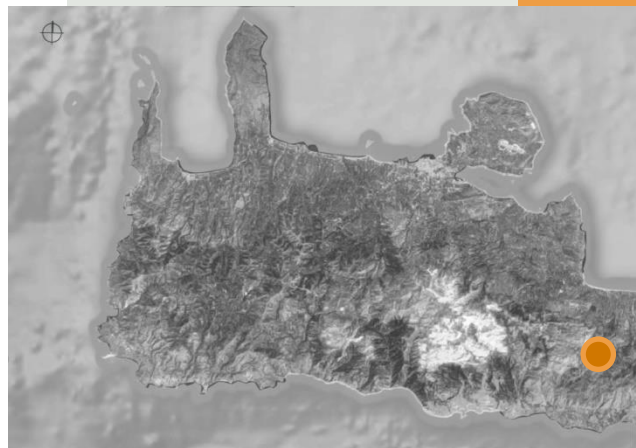
Εικ.1 Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών

Εικ.2 Εσωτερική άποψη του καφενείου - μουσείου

Ιστορικό: Το μουσείο εντοπίζεται στην Ασή Γωνιά Αποκορώνου και είναι αφιερωμένο στον βοσκό, συγγραφέα και ήρωα πολέμου Γεώργιο Ψυχουντάκη, γνωστό και ως «μαντατοφόρο της Αντίστασης». Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ο ίδιος κρατούσε ακριβές ημερολόγιο παρουσιάζοντας όσο το δυνατόν πιο αντικειμενικά τα γεγονότα της περιόδου και περιγράφοντας τη ζωή του ως αγγελιαφόρος των αντιστασιακών ομάδων. Διένυε μεγάλες αποστάσεις και έθετε σε κίνδυνο τη ζωή του για τον σκοπό της απελευθέρωσης, ενώ παράλληλα επιδιόταν στη μετάφραση των ομηρικών επών στην κρητική διάλεκτο. Με το πέρας του πολέμου παρουσίασε το πόνημα του στον Άγγλο Πάτρικ Λη Φέρμορ, ο οποίος κατόπιν εξέδωσε τις αναμνήσεις αυτές του Γεωργίου Ψυχουντάκη στο μπεστ σέλερ με τίτλο “The Cretan Runner”¹²³. Στο μουσείο μπορεί κανείς να δει μεταξύ άλλων και αντίτυπα του βιβλίου από τις κατά καιρούς επανεκδόσεις, στρατιωτικό εξοπλισμό, φωτογραφικό υλικό καθώς και μια συλλογή επαίνων του Γεωργίου Ψυχουντάκη για την συμβολή του στην αντιστασιακή δράση.

Θέση:

https://www.google.com/maps/place/The+Cretan+Runner+Museum/@35.2753142,24.1497165,24154m/data=!3m1!1e3!4m10!1m2!2m1!1zzrzOv8-Fz4POtc65zr8gz4jPhc-Hzr Phc69z4TOsc66zrc!3m6!1s0x149b7b2bafcbcbfd:0x83fe8d691954da72!8m2!3d35.2753142!4d24.2897922!15sCiPOvM6_z4XPg861zrnOvyDPiM-Fz4fOv8-Fzr3PhM6xzrrOt5IBDmhpc3RvcnlfbXVzZXVt4AEA!16s%2Fg%2F11f30b_qgk?hl=el

Εικ.1 Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη

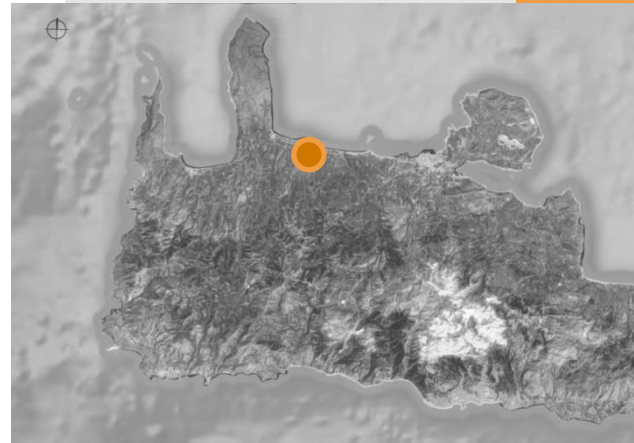
Εικ.2 Εξώφυλλο της ελληνικής έκδοσης του βιβλίου «Ο Κρητικός Μαντατοφόρος»

¹²³<https://maleviziotis.gr/2022/11/10/>

Ιστορικό: Εντός του ιστορικού αεροδρομίου του Μάλεμε εντοπίζεται μικρό κτίσμα το οποίο στεγάζει την Αεροπορική συλλογή. Συγκεκριμένα, πρόκειται για τρεις αίθουσες με θεματικές ενότητες τα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης υπό την οπτική των Γερμανών, βιώματα Συμμάχων και αίθουσα προβολής ιστορικών φιλμ και ντοκιμαντέρ¹²⁴. Την επιμέλεια της μουσειακής συλλογής έχει η Πολεμική Αεροπορία.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%A0%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CF%8C+%CE%A3%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%89%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%91%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%B4%CF%81%CF%8C%CE%BC%CE%B9%CE%BF+%CE%9C%CE%AC%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B5+%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD/@35.5290763,23.8297668,1789m/data=!3m1!1e3!4m6!3m5!1s0x149c8a745945f03f:0xa0b9417de3ec5e6b!8m2!3d35.529107!4d23.8320514!16s%2Fm%2F05p1ry3?hl=el>

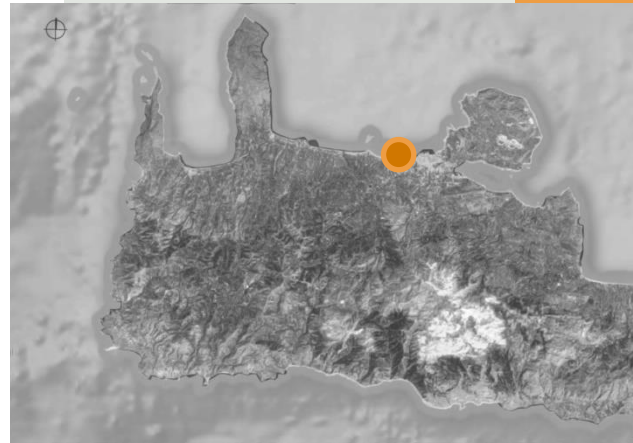
Εικ.1 Το κτήριο που στεγάζει την Αεροπορική Συλλογή στο Αεροδρόμιο του Μάλεμε

¹²⁴<https://www.haf.gr/structure/ata/115pm/istorikos-choros-mnimis-maleme-machi-tis-kritis-1941/>

Ιστορικό: Το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης στεγάζεται σε νεοκλασικό κτήριο στην οδό Ιωάννου Σφακιανάκη στο κέντρο των Χανίων και έχει ως στόχο την συγκέντρωση, διάσωση και ταξινόμηση του αρχειακού υλικού του Νομού Χανίων. Αν και η επίσκεψη στον χώρο προϋποθέτει ερευνητικό ενδιαφέρον, το παρόν σημείο ενδιαφέροντος δεν γίνεται να μην συμπεριληφθεί στο δίκτυο. Ο λόγος είναι η ύπαρξη ενός εκτενέστατου αρχείου της περιόδου της Κατοχής, το οποίο συμπεριλαμβάνει μεταξύ άλλων σειρά διοικητικών εγγράφων τα οποία αναδεικνύουν την οργάνωση εμπορικών και λοιπών δραστηριοτήτων στα Χανιά της Κατοχής.

Θέση:

<https://www.google.com/maps/place/%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C+%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF+%CE%9A%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%82/@35.5101833,24.0222252,753m/data=!3m2!1e3!4b1!4m6!3m5!1s0x149c7d961367e983:0x4b3fed4222e2274c!8m2!3d35.510179!4d24.0267099!16s%2Fg%2F1q5bm7w03?hl=el>

Εικ.1 Το νεοκλασικό κτήριο που στεγάζει το Ιστορικό Αρχείο Κρήτης

Λοιπά σημεία ενδιαφέροντος

Πέραν των 56 σημείων ενδιαφέροντος που παρουσιάσθηκαν παραπάνω, έχουν καταγραφεί ακόμη 32. Τα σημεία αυτά ενδέχεται επίσης να ενταχθούν στο ενιαίο δίκτυο μνημειακών χώρων και ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων, και στα επιμέρους δίκτυα που το απαρτίζουν. Πρόκειται για 3 πεδία μάχων, 8 τόπους εκτέλεσης, 18 στρατιωτικές εγκαταστάσεις και τόπους στρατιωτικών επιχειρήσεων και 3 ιδιωτικές συλλογές. Συγκεκριμένα:

Πεδία μάχων και τόποι εκτέλεσης:

1. Πεδίο Μάχης στην Τσακίστρα και στους Κάμπους Κεραμειών, Δήμος Χανίων
2. Πεδίο Μάχης στις Βουκολιές, , Δήμος Πλατανιά
3. Πεδίο Μάχης στον Κάστελλο, Δήμος Αποκορώνου
4. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Δαράτσο», Δήμος Χανίων
5. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Μόδι», Δήμος Πλατανιά
6. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Κολυμβάρι», Δήμος Πλατανιά
7. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Πλατανιά», Δήμος Πλατανιά
8. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Δραπανιά», Δήμος Κισσάμου
9. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Βατόλακκο», Δήμος Πλατανιά
10. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Μεσκλά», Δήμος Πλατανιά
11. Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Χρυσαιγή», Δήμος Πλατανιά

Στρατιωτικές εγκαταστάσεις και τόποι στρατιωτικών επιχειρήσεων:

1. Θέση Φώκες στα Λευκά Όρη, τόπος εξόντωσης γερμανικής εφοδιοπομπής και απελευθέρωση οροπεδίου Ομαλού
2. Στρατώνες – «Παράγκες» στη Δρακώνα, Δήμος Χανίων
3. Συμμαχικές εγκαταστάσεις πρώτου φορητού ραντάρ στο Ξαμμουδοχώρι, Δήμος Πλατανιά
4. Αποθήκες καυσίμων και γερμανικές εγκαταστάσεις στις Βουκολιές, Δήμος Πλατανιά
5. Υπόγειες στοές σε Άνω Πλατανιά, Σιρίλι, Πολεμάρχι, Δήμος Πλατανιά
6. Πυροβολείο στην παραλία του Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
7. Πυροβολείο στον Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
8. Γερμανικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις στους Λάκκους, Δήμος Πλατανιά
9. Σχολή αντιαεροπορικού πυροβολικού και γερμανικές αποθήκες πολεμοφοδίων στην Ιερά Μονή Αγίας Τριάδας Τζαγκαρόλων, Δήμος Χανίων
10. Σημείο εξόρυξης σιδήρου στη Ραβδούχα, για χρήση από τα γερμανικά στρατεύματα, Δήμος Πλατανιά
11. Θέση συμμαχικού ασύρματου στα Κοτσυφιανά, Δήμος Πλατανιά
12. Θέση αεροδιαδρόμου στον Ομαλό για εφοδιασμό γερμανικών δυνάμεων στη Μ.Ανατολή, Δήμος Πλατανιά
13. Φυλακές εξορίστων στη Γαύδο, Δήμος Γαύδου
14. Φαράγγι Ζούρβας, από όπου γινόταν μεταφορά χρυσού στη Μ. Ανατολή από τους Γερμανούς, Δήμος Πλατανιά
15. «Πελεκαπίνα» ή έπαυλη Κ.Μάνου στον Κλαδισό, γραφεία και κατοικία του πρώτου στρατιωτικού διοικητή του «Φρουρίου Κρήτης» Αντρέ, Δήμος Χανίων
16. Οικία και σπήλαιο στον Βατουδιάρη, όπου έλαβε χώρα η πρώτη συνεδρίαση της Α.Ε.Α.Κ., Δήμος Αποκορώνου
17. «Θύλακες» αντίστασης στα Μεσκλά, Δήμος Πλατανιά
18. «Θύλακες» αντίστασης στα Παλαιά Ρούματα, Δήμος Πλατανιά

Μουσεία και ιδιωτικές συλλογές:

1. Ιδιωτική συλλογή Ευτ. Κορκίδη στην Κάνδανο, Δήμος Καντάνου – Σελίνου
2. Ιδιωτική μουσειακή συλλογή στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
3. Συλλογή και αρχείο της ομάδας προφορικής ιστορίας και μνήμης στη Ραμνή, Δήμος Αποκορώνου

Στο κυρίως δίκτυο ή σε υποδίκτυό του θα μπορούσαν μελλοντικά να ενταχθούν και μεγάλα δημόσια κτήρια τα οποία επετάχθησαν από τους Γερμανούς και αποτέλεσαν διοικητικά ή εμπορικά κέντρα κατά την περίοδο της Κατοχής, όπως για παράδειγμα το Δικαστικό Μέγαρο στην πλατεία Ελευθερίας του Δήμου Χανίων.

Κεφάλαιο Β' – Η πρόταση για την συγκρότηση του δικτύου των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων

**Ζητήματα συμπερίληψης και συγκρότηση του
προτεινόμενου δικτύου και των επιμέρους δικτύων**

Έχοντας ως στόχο την εξέταση των σημείων ενδιαφέροντος ως προς την ελκυστικότητα και τις δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος προκύπτουν οι παρακάτω πίνακες:

Μνημεία και μνημειακοί τόποι	Υπαρξη σημαντικού καταλοίπου	Προσβασιμότητα	Γειτνίαση με τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους
Οικισμοί και Μαρτυρικοί τόποι			
Παλαιά Πόλη Χανίων	•	•	
Μάλεμε	•	•	
Ταυρωνίτης	•	•	
Φλώρια	•	•	
Κάνδανος	•	•	•
Κουστογέρακο	•	•	•
Λιβαδάς	•	•	•
Μονή	•	•	•
Κακόπετρος	•	•	
Κοντομαρί	•	•	
Σκινές	•	•	•
Τόποι μαχών και εκτελέσεων			
Πεδίο Μάχης της Παναγιάς	•	•	•
Πεδίο Μάχης Γαλατά	•	•	
Πεδίο Μάχης Στύλου - Μπαμπαλή	•	•	•
Πεδίο Μάχης Βαφέ Αποκορώνου	•	•	•
Πεδίο Μάχης Ανάβου	•		
Πεδίο Μάχης Αγριοκεφάλας - Μεσαυλιών	•		
Πεδίο Μάχης Θερίσου	•		•
Πεδίο Μάχης Αστρικα	•	•	•
Πεδίο Μάχης Κουλκουθιανών	•	•	•
Πεδίο Μάχης στη Γέφυρα του Ταυρωνίτη	•	•	
Τόπος διαφυγής Συμμάχων - Χώρα Σφακίων	•	•	•
Τόπος εκτέλεσης στο Πατελάρι		•	
Τόπος εκτέλεσης στο Κυρτωμάδο		•	
Τόπος εκτέλεσης στον Αλικιανό	•		
Τόπος εκτέλεσης στις Στέρνες	•		
Τόπος εκτέλεσης στα Περβόλια	•		
Τόπος εκτέλεσης στον Κερίτη	•		
Τόπος εκτέλεσης στον Καλλικράτη			
Τόπος εκτέλεσης στη Μαλάθυρο			•
Στρατιωτικές εγκαταστάσεις			
Αεροδρόμιο Μάλεμε	•	•	
Φυλακές Αγυιάς	•	•	
Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών	•	•	
Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό	•		•
Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά	•	•	
Φρούριο Ιτζεδίν	•	•	•
Στρατηγικό Ύψωμα 107 και οχυρό καταφύγιο	•	•	
Γερμανικό πυροβολείο στο Ακρωτήρι Σπάθα	•		•
Γερμανικό πυροβολείο στην Αρχαία Απτέρα	•	•	•
Οικία Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα	•	•	
Ναζιστικά πυροβολεία στο Κολυμβάρι	•		
Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα	•		
Τόποι μνήμης			
Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε	•	•	
Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας	•	•	
Γερμανικό πουλί	•	•	
Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών	•		
Μουσεία και συλλογές			
Ναυτικό Μουσείο Κρήτης	•	•	
Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά	•	•	
Μουσείο Γαλατά	•	•	
Πολεμικό Μουσείο Ασκήφου	•	•	•
Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου	•	•	•
Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών	•	•	•
Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη	•	•	
Αεροπορική συλλογή Μάλεμε	•	•	
Ιστορικό Αρχείο Κρήτης	•	•	

Πιν.1 Εξέταση των ευρημάτων βάσει της ύπαρξης κτηριακού καταλοίπου, την προσβασιμότητα και τη γειτνίαση με τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους

Μνημεία και μνημειακοί τόποι	Αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον	Γειτνίαση με αρχαιολογικό χώρο	Υποστήριξη από "storytelling"
Οικισμοί και Μαρτυρικοί τόποι			
Παλαιά Πόλη Χανίων	•	•	•
Μάλεμε		•	•
Ταυρωνίτης		•	•
Φλώρια	•		•
Κάνδανος	•	•	•
Κουστογέρακο	•		•
Λιβαδάς	•	•	•
Μονή	•	•	•
Κακόπετρος	•		•
Κοντομαρί	•		•
Σκινές	•		•
Τόποι μαχών και εκτελέσεων			
Πεδίο Μάχης της Παναγιάς			•
Πεδίο Μάχης του Γαλατά			•
Πεδίο Μάχης Στύλου - Μπαμπαλή Αποκορώνου	•	•	•
Πεδίο Μάχης Βαφέ Αποκορώνου	•		•
Πεδίο Μάχης Ανάβου	•		•
Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας - Μεσαυλιών	•		•
Πεδίο Μάχης Θερίσου	•		•
Πεδίο Μάχης Άστρικα			•
Πεδίο Μάχης Κουлкуουθιανών	•		•
Πεδίο Μάχης στη Γέφυρα του Ταυρωνίτη	•		•
Τόπος διαφυγής Συμμάχων - Χώρα Σφακίων	•	•	•
Τόπος εκτέλεσης στο Πατελάρι			•
Τόπος εκτέλεσης στο Κυρτωμάδο	•		•
Τόπος εκτέλεσης στον Αλικιανό	•		•
Τόπος εκτέλεσης στις Στέρνες	•		•
Τόπος εκτέλεσης στα Περβόλια	•		•
Τόπος εκτέλεσης στον Κερίτη			•
Τόπος εκτέλεσης στον Καλλικράτη	•	•	•
Τόπος εκτέλεσης στη Μαλάθυρο	•		•
Στρατιωτικές εγκαταστάσεις			
Αεροδρόμιο Μάλεμε		•	•
Φυλακές Αγιάς	•		•
Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών	•	•	
Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό			•
Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά		•	•
Φρούριο Ιτζεδίν	•	•	•
Στρατηγικό Ύψωμα 107 καιοχυρό - καταφύγιο	•	•	•
Γερμανικό πυροβολείο στο Ακρωτήριο Σπάθα		•	
Γερμανικό πυροβολείο στην Αρχαία Απτέρα		•	
Οικία Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα	•	•	•
Ναζιστικά πυροβολεία στο Κολυμβάρι			•
Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα	•	•	•
Τόποι μνήμης			
Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε		•	•
Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας			•
Γερμανικό πουλί			•
Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών			•
Μουσεία και συλλογές			
Ναυτικό Μουσείο Κρήτης	•	•	
Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά	•		•
Μουσείο Γαλατά			•
Πολεμικό Μουσείο Ασκούφου		•	
Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου			•
Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών			•
Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη			•
Αεροπορική συλλογή Μάλεμε			•
Ιστορικό Αρχείο Κρήτης	•		

Πιν.2 Εξέταση των ευρημάτων βάσει του αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, της γειτνίασης με αρχαιολογικό χώρο και της υποστήριξης από το «storytelling»

Από τους δύο πίνακες προκύπτουν μεταξύ άλλων τα εξής συμπεράσματα:

- Οι οικισμοί ανταποκρίνονται σε αρκετές προϋποθέσεις προκειμένου να ενταχθούν σε ένα δίκτυο σε συσχετισμό με άλλα σημεία ενδιαφέροντος του Ν. Χανίων.
- Τα πεδία μαχών και οι τόποι εκτελέσεων είναι άμεσα συνδεδεμένοι με τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, κυρίως της ενδοχώρας του νομού Χανίων και συνοδεύονται από σημαντικά στοιχεία «storytelling». Ωστόσο, υστερούν σε πολλές περιπτώσεις στο ζήτημα της προσβασιμότητας, στην αντιληπτικότητα και τον εντοπισμό του συγκεκριμένου ιστορικού σημείου.
- Οι στρατιωτικές εγκαταστάσεις υπερτερούν, όπως είναι αναμενόμενο, στην ύπαρξη κτηριακού καταλοίπου.
- Οι τόποι μνήμης σε ένα μέρος τους έχουν ήδη αναδειχθεί ως χωρικές μαρτυρίες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.
- Τα μουσεία και οι μουσειακές συλλογές στεγάζονται ως επί το πλείστον σε νεόδμητα κτήρια χωρίς ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον.

Δεδομένης της τυπολογικής κατηγοριοποίησης των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων, το κυρίως δίκτυο των 56 σημείων (Δ), μπορεί διακριθεί σε 5 επιμέρους δίκτυα ως εξής:

- Δ1.1 – Δίκτυο οικισμών
- Δ1.2 – Δίκτυο πεδίων μαχών και τόπων εκτελέσεων
- Δ1.3 – Δίκτυο στρατιωτικών εγκαταστάσεων
- Δ1.4 – Δίκτυο τόπων μνήμης
- Δ1.5 – Δίκτυο μουσείων και ιδιωτικών συλλογών

τα οποία θα συμπεριλαμβάνουν και τα αντίστοιχα σημεία, όπως έχουν παρουσιασθεί στους καταλόγους.

Μια δεύτερη κατηγοριοποίηση μπορεί να ακολουθήσει τους πίνακες 1, 2 και να οργανωθεί βάσει της ελκυστικότητας των σημείων και τις δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων. Έτσι διακρίνονται τρία υποδίκτυα ως εξής:

- Δ2.1 – Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μεγαλύτερη ελκυστικότητα και τις μεγαλύτερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων (ικανοποιούν 5 ή 6 εκ των 6 προϋποθέσεων που τέθηκαν ανωτέρω)
 - Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων
 - Οικισμός «Κάνδανος», Δήμος Καντάνου - Σελίνου
 - Οικισμός «Κουστογέρακο», Δήμος Καντάνου - Σελίνου
 - Οικισμός «Λιβαδάς», Δήμος Καντάνου – Σελίνου
 - Οικισμός «Μονή», Δήμος Καντάνου - Σελίνου
 - Οικισμός «Σκινές», Δήμος Πλατανιά
 - Πεδία Μαχών Στύλου και Μπαμπαλή, Δήμος Αποκορώνου
 - Πεδίο Μάχης Βαφέ, Δήμος Αποκορώνου
 - Πεδίο Μάχης Κουλκουθιανών, Δήμος Πλατανιά
 - Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων
 - Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων
 - Στρατηγικό ύψωμα 107 και οχυρό - καταφύγιο, Δήμος Πλατανιά
 - Οικία Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα, Δήμος Χανίων

ii. Δ2.2 - Τα σημεία ενδιαφέροντος με ενδιαμέση ελκυστικότητα και δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων (ικανοποιούν 3 ή 4 εκ των 6 προϋποθέσεων που τέθηκαν ανωτέρω)

- Οικισμός «Μάλεμε», Δήμος Πλατανιά
- Οικισμός «Ταυρωνίτης», Δήμος Πλατανιά
- Οικισμός «Φλώρια», Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- Οικισμός «Κακόπετρος», Δήμος Πλατανιά
- Οικισμός «Κοντομαρί», Δήμος Πλατανιά
- Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων
- Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων
- Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου - Σελίνου
- Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας – Μεσαυλιών, Δήμος Πλατανιά
- Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων
- Πεδίο Μάχης Άστρικα, Δήμος Πλατανιά
- Πεδίο Μάχης στη Γέφυρα του Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Αλικιανό», Δήμος Πλατανιά
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Στέρνες», Δήμος Χανίων
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Περιβόλια», Δήμος Χανίων
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Καλλικράτη», Δήμος Σφακίων
- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Μαλάθυρο», Δήμος Κισσάμου
- Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
- Αγροτικές Φυλακές Αγουιάς (τέως Στρατιωτικές) – Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων
- Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων
- Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου
- Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά, Δήμος Αποκορώνου
- Γερμανικό πυροβολείο στο Ακρωτήρι Σπάθα
- Γερμανικό πυροβολείο στην Αρχαία Απτέρα
- Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα, Δήμος Καντάνου Σελίνου
- Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά
- Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων
- Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων
- Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων
- Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά
- Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων
- Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου, Δήμος Σφακίων
- Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου, Δήμος Χανίων
- Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών
- Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη
- Αεροπορική συλλογή Μάλεμε
- Ιστορικό Αρχείο Κρήτης

iii. Δ2.3 - Τα σημεία ενδιαφέροντος με την μικρότερη ελκυστικότητα και τις μικρότερες δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στο Ν. Χανίων (ικανοποιούν 1 ή 2 εκ των 6 προϋποθέσεων που τέθηκαν ανωτέρω)

- Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό «Πατελάρι», Δήμος Χανίων
- Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά
- Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά
- Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων

Η δημιουργία ηλεκτρονικού χάρτη έχει ως στόχο την διευκόλυνση του χρήστη που επιθυμεί να ακολουθήσει την πολιτιστική θεματική διαδρομή και να επισκεφθεί τα επιμέρους σημεία ενδιαφέροντος. Παράλληλα, υπάρχει άμεσος συσχετισμός με λοιπά σημεία ενδιαφέροντος του Νομού Χανίων, όπως οι αρχαιολογικοί χώροι. Ο χάρτης ανοίγει με την εφαρμογή Google Earth Pro.

Αναλυτικότερα, στο αρχείο μορφής .kml του χάρτη, εντοπίζονται χωροθετημένα τα σημεία ενδιαφέροντος, με διαφορετικό χρώμα ανά τύπο. Το υπόμνημα χρωμάτων είναι το εξής:

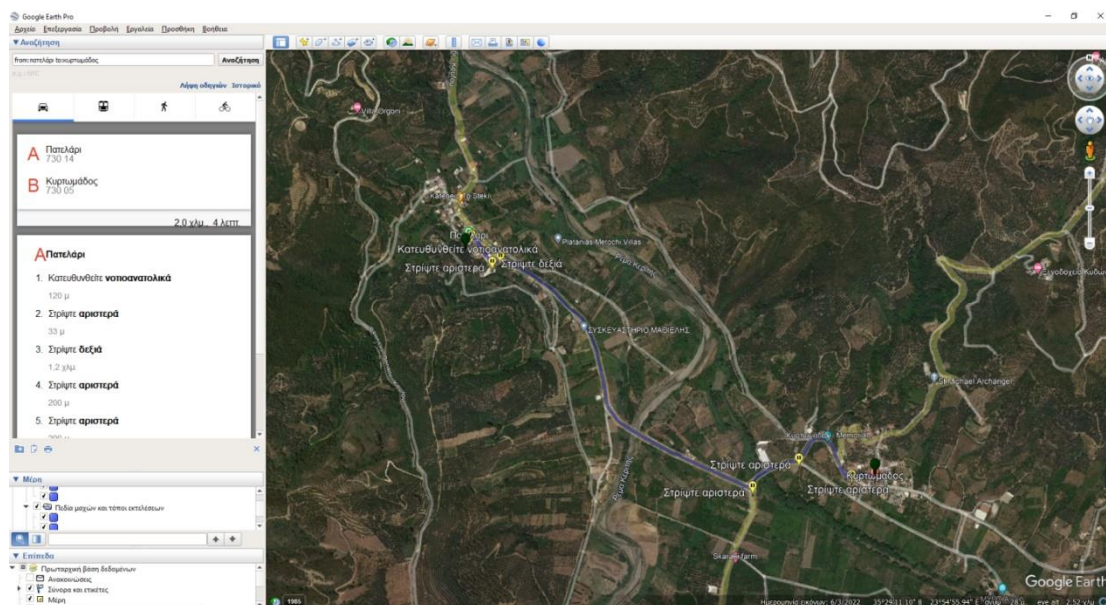
	Οικισμοί
	Πεδία μαχών / Τόποι εκτελέσεων
	Στρατιωτικές εγκαταστάσεις
	Τόποι μνήμης
	Μουσεία / Ιδιωτικές συλλογές

Πατώντας στο εκάστοτε σημείο, ο χρήστης έχει τη δυνατότητα να δει απλοποιημένη την πληροφορία της αντίστοιχης καρτέλας του Παραρτήματος, δηλαδή ιστορικό, υφιστάμενη κατάσταση και φωτογραφίες για αυτό. Οι τύποι των σημείων ενδιαφέροντος είναι κατηγοριοποιημένοι σε φακέλους στο αριστερό μέρος της οθόνης και μπορούν επιλέγοντας το κουτάκι να μην εμφανίζονται. Αυτή η επιλογή δίνει τη δυνατότητα να εμφανίζεται ένας χάρτης για κάθε τύπο σημείων, παραδείγματος χάριν ο χάρτης των τόπων μνήμης. Αντίστοιχα, συμβουλευόμενος την ενότητα της συγκρότησης του δικτύου και συγκεκριμένα την οργάνωση των υποδικτύων Δ2.1, Δ2.2 και Δ2.3, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να «κρύψει» ορισμένα σημεία ενδιαφέροντος ώστε να ακολουθήσει αυτά τα τρία δευτερεύοντα δίκτυα και να τα συνδυάσει με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στον Νομό Χανίων, όπως οι αρχαιολογικοί χώροι και τα Τ.Ι.Φ.Κ.

Στιγμιότυπο από τον ηλεκτρονικό χάρτη, στο οποίο φαίνεται η διαδρομή του κυρίως δικτύου (Δ) σε συσχετισμό με τον Β.Ο.Α.Κ., το ανάγλυφο του εδάφους και ορισμένους εκ των κυριοτέρων οικισμών του Νομού Χανίων

Για την διευκόλυνση του χρήστη, το Google Earth Pro δίνει τη δυνατότητα λήψης οδηγιών για την μετάβαση από ένα σημείο Α σε ένα σημείο Β με διαφορετικά μέσα μετάβασης. Για παράδειγμα, αν ο επισκέπτης επιθυμεί να μεταβεί από τον οικισμό «Πατελάρι» στον οικισμό «Κυρτωμάδο», μπορεί να επιλέξει την λήψη οδηγιών πάνω αριστερά της οθόνης και η εφαρμογή θα του εμφανίσει την χιλιομετρική απόσταση και τον χρόνο μετάβασης με Ι.Χ., ποδήλατο ή πεζός, καθώς και πλήρεις οδηγίες. Το συγκεκριμένο παράδειγμα φαίνεται παρακάτω:

Η επιλογή «Λήψη Οδηγιών» στο Google Earth Pro - Παράδειγμα

Για το σύνολο της διαδρομής του κυρίως δικτύου (Δ) ισχύουν τα παρακάτω στοιχεία:

- i. Συνολική χιλιομετρική απόσταση: 414,7 χλμ ¹²⁵
- ii. Συνολικός χρόνος διάνυσης με Ι.Χ.: 12 ώρες 23 λεπτά
- iii. Σύνολο σημείων ενδιαφέροντος – στάσεων: 52 ¹²⁶

Για το κυρίως δίκτυο των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Νομό Χανίων, εμφανίζεται με πορτοκαλί χρώμα¹²⁷ και η διαδρομή που τα συνδέει, η οποία αποτελεί πρακτικά τον πιο σύντομο τρόπο διάνυσής της βάσει του υφιστάμενου δικτύου οδικής κυκλοφορίας.

¹²⁵Οι αναφερόμενοι χρόνοι και αποστάσεις αναφέρονται στη μετακίνηση με Ι.Χ., με μοναδική εξαίρεση τα σημεία ενδιαφέροντος εντός της Παλαιάς Πόλης των Χανίων, όπου η μετάβαση πραγματοποιείται πιο εύκολα όντας πεζός.

¹²⁶Τα σημεία ενδιαφέροντος είναι 56, αλλά η τοποθεσία ορισμένων ταυτίζεται και δεν προσμετρείται ως ξεχωριστή στάση.

¹²⁷Σημειώνεται ότι η πορτοκαλί γραμμή αποτελεί διαγραμματική απεικόνιση της διαδρομής και δεν ταυτίζεται πλήρως με το υφιστάμενο οδικό δίκτυο.

Είναι προφανές πως η σειρά επίσκεψης των σημείων εξαρτάται από τον επισκέπτη, ωστόσο ο συντομότερος τρόπος για να δει κανείς το σύνολο των σημείων ενδιαφέροντος, διασχίζοντας με αυτόν τον τρόπο μια σχεδόν κυκλική διαδρομή, η οποία διέρχεται από όλους τους Δήμους του Νομού Χανίων και έχει ως αφετηρία τον οικισμό «Κουστογέρακο» του Δήμου Καντάνου – Σελίνου και τερματισμό τον οικισμό της Χώρας Σφακίων του Δήμου Σφακίων.

Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνονται αναλυτικότερα η προτεινόμενη σειρά επίσκεψης των σημείων ενδιαφέροντος και οι μεταξύ τους χιλιομετρικές αποστάσεις, καθώς και ο χρόνος μετάβασης από το ένα στο άλλο με Ι.Χ.

Αριθμός στάσεων	Από	Προς	Απόσταση (χλμ)	Χρόνος μετάβασης (λεπτά με Ι.Χ.)
1 ----> 2	Οικισμός Κουστογέρακου	Οικισμός Λιβαδά	3,5	7
2 ----> 3	Οικισμός Λιβαδά	Οικισμός Μονής	6,1	12
3 ----> 4	Οικισμός Μονής	Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα	27,4	46
4 ----> 5	Οχυρωματικά έργα στην Παλαιόχωρα	Οικισμός Κανδάνου	10,3	12
5 ----> 6	Οικισμός Κανδάνου	Πεδίο Μάχης Ανάβου	9,3	12
6 ----> 7	Πεδίο Μάχης Ανάβου	Οικισμός Φλωρίων	3	18
7 ----> 8	Οικισμός Φλωρίων	Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας - Μεσαυλιών	3,6	5
8 ----> 9	Πεδίο Μάχης Αγριμοκεφάλας - Μεσαυλιών	Οικισμός Κακόπετρου	4,9	8
9 ----> 10	Οικισμός Κακόπετρου	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο	8,5	15
10 ----> 11	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο	Πεδίο Μάχης Άστρικα	7,7	17
11 ----> 12	Πεδίο Μάχης Άστρικα	Πεδίο Μάχης Κουλουθιανών	11,8	21
12 ----> 13	Πεδίο Μάχης Κουλουθιανών	Γερμανικό πολυβολείο στο Ακρωτήρι Σπάθα	34,2	64
13 ----> 14	Γερμανικό πολυβολείο στο Ακρωτήρι Σπάθα	Ναζιστικά πυροβολεία στο Κολυμβάρι	25,3	57
14 ----> 15	Ναζιστικά πυροβολεία στο Κολυμβάρι	Οικισμός Ταυρωνίτη	4,1	5
15 ----> 16	Οικισμός Ταυρωνίτη	Πεδίο Μάχης στη Γέφυρα του Ταυρωνίτη	0,4	1
16 ----> 17	Πεδίο Μάχης στη Γέφυρα του Ταυρωνίτη	Αεροδρόμιο Μάλεμε & Αεροπορική Συλλογή	0,8	1
17 ----> 18	Αεροδρόμιο Μάλεμε & Αεροπορική Συλλογή	Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε	2,2	4
18 ----> 19	Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε	Συμμαχικό Επιτελείο & οχυρό - καταφύγιο	0,7	2
19 ----> 20	Συμμαχικό Επιτελείο & οχυρό - καταφύγιο	Οικισμός Μάλεμε	2,2	5
20 ----> 21	Οικισμός Μάλεμε	Οικισμός Κοντομαρί	2,7	4
21 ----> 22	Οικισμός Κοντομαρί	Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά	6,9	10
22 ----> 23	Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Πατελαρίου	6,7	11
23 ----> 24	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Πατελαρίου	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κυρτωμάδου	2	4
24 ----> 25	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κυρτωμάδου	Τόπος εκτέλεσης στην Γέφυρα του Κερίτη	4,9	8
25 ----> 26	Τόπος εκτέλεσης στην Γέφυρα του Κερίτη	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανού	0,7	2
26 ----> 27	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανού	Οικισμός Σκινέ	3,7	6
27 ----> 28	Οικισμός Σκινέ	Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου	19,5	39
28 ----> 29	Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου	Πεδίο Μάχης Θερίσου	3,2	5
29 ----> 30	Πεδίο Μάχης Θερίσου	Πεδίο Μάχης της Παναγιάς	5,5	11
30 ----> 31	Πεδίο Μάχης της Παναγιάς	Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών	1,3	2
31 ----> 32	Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περιβολίων	11,9	19
32 ----> 33	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περιβολίων	Τέως Στρατιωτικές Φυλακές Αγυιάς	4,2	6
33 ----> 34	Τέως Στρατιωτικές Φυλακές Αγυιάς	Πεδίο Μάχης Γαλατά & Μουσείο Γαλατά	2	3
34 ----> 35	Πεδίο Μάχης Γαλατά & Μουσείο Γαλατά	Γερμανικό πουλί	3,7	7
35 ----> 36	Γερμανικό πουλί	Ιστορικό Αρχείο Κρήτης	3,4	10
36 ----> 37	Ιστορικό Αρχείο Κρήτης	Ναυτικό Μουσείο Κρήτης	2	8
37 ----> 38	Ναυτικό Μουσείο Κρήτης	Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών	0,6	7
38 ----> 39	Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών	Παλαιά Πόλη Χανίων	0,4	5
39 ----> 40	Παλαιά Πόλη Χανίων	Οικία Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα	2,3	7
40 ----> 41	Οικία Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στερνών	11,5	15
41 ----> 42	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στερνών	Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας	11,2	13
42 ----> 43	Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας	Φρούριο Ιτζεδίν	11,6	15
43 ----> 44	Φρούριο Ιτζεδίν	Γερμανικό πυροβολείο στην Αρχαία Απτέρα	5,4	10
44 ----> 45	Γερμανικό πυροβολείο στην Αρχαία Απτέρα	Πεδίο Μάχης Στύλου - Μπαμπαλή	7,2	13
45 ----> 46	Πεδίο Μάχης Στύλου - Μπαμπαλή	Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό	14,3	27
46 ----> 47	Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό	Πεδίο Μάχης Βαφέ	16,2	30
47 ----> 48	Πεδίο Μάχης Βαφέ	Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη	30,2	42
48 ----> 49	Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη	Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά	0,7	2
49 ----> 50	Στρατηγείο της Α.Ε.Α.Κ. στην Ασή Γωνιά	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη	11,3	24
50 ----> 51	Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη	Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου	19,3	33
51 ----> 52	Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου	Τόπος διαφυγής Συμμάχων - Χώρα Σφακίων	22,6	33

Πιν.3 Πίνακας μετάβασης στα σημεία του κυρίως δικτύου (Δ)

Η ευρωπαϊκή εμπειρία

Οι πολιτιστικές θεματικές διαδρομές δεν είναι κάτι νέο στον ευρωπαϊκό χώρο, καθώς ήδη από το 1987 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο (Council of Europe) οργανώνει και εμπλουτίζει αντίστοιχα δίκτυα μνημείων και μνημειακών τόπων, με στόχο την ανάδειξη της ευρωπαϊκής ιστορίας και του πολιτισμικού της πλούτου. Το Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο Πολιτιστικών Διαδρομών - European Institute of Cultural Routes (EICR) δημιούργησε την βάση δεδομένων *Cultural Routes of the Council of Europe Database*, η οποία εμπεριέχει πληροφορίες και διαδραστικούς χάρτες για τις 48 επίσημες πιστοποιημένες πολιτιστικές διαδρομές¹²⁸ στον ευρωπαϊκό χώρο, οι οποίες τείνουν να είναι διακρατικές, και τους 2,000 φορείς που τις οργανώνουν, όπως πολιτιστικά ιδρύματα, μουσεία, ΜΚΟ, πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα¹²⁹. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποικιλομορφία των επιμέρους θεματικών των δικτύων αυτών. Θεματικές οι οποίες αντλούνται άλλοτε από αμιγώς ιστορικά γεγονότα ή περιόδους και άλλοτε από τις τέχνες και από γνωστές προσωπικότητες. Παραδείγματος χάριν εντοπίζονται οι πολιτιστικές διαδρομές «Η Ευρωπαϊκή διαδρομή του α' Artagnan», «Η διαδρομή του Σιδήρου στα Πυρηναία» ή «Η διαδρομή του Alvar Aalto – Αρχιτεκτονική και Σχεδιασμός του 20^{ου} αιώνα». Τα δίκτυα αυτά, δεδομένου ότι έχουν ως έναυσμα σημαντικές στιγμές της ιστορίας, δεν δύνανται να μην συμπεριλαμβάνουν σημεία ενδιαφέροντος ή ολόκληρες διαδρομές άμεσα συσχετιζόμενες με τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πιο συγκεκριμένα, έχουν συγκροτηθεί οι παρακάτω πολιτιστικές διαδρομές:

- «ATRIUM – Η αρχιτεκτονική των ολοκληρωτικών καθεστώτων του 20^{ου} αιώνα στην συλλογική μνήμη της Ευρώπης»
- «Η Ευρωπαϊκή διαδρομή της Εβραϊκής Κληρονομιάς»
- «Η διαδρομή της απελευθέρωσης της Ευρώπης», η οποία θα αναλυθεί εκτενέστερα.

Η «διαδρομή της απελευθέρωσης της Ευρώπης» αποτελεί ένα «διεθνές μνημείο», μια διαδρομή η οποία συνδέει του ιστορικούς τόπους, γεγονότα και αφηγήσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη¹³⁰. Οργανώνεται από 82 φορείς και συγκροτείται από εκατοντάδες σημεία ενδιαφέροντος στον ευρωπαϊκό χώρο, μεταξύ των οποίων τα εξής¹³¹:

- Η Sword Beach, σημείο απόβασης στη Νορμανδία
- Το σπίτι της Άννας Φρανκ στο Άμστερνταμ
- Το Αβαείο Monte Cassino στην Ιταλία, μοναστήρι το οποίο βομβαρδίστηκε από τους Συμμάχους, οι οποίοι πίστευαν ότι χρησιμοποιούταν από τους Γερμανούς ως παρατηρητήριο
- Το «Bastogne War Museum» στο Βέλγιο
- Δεκάδες μουσεία, πεδία μαχών, στρατιωτικές εγκαταστάσεις, χώροι διαμονής, δράσης ή φυλάκισης εξεχουσών προσωπικοτήτων του πολέμου και μνημεία

¹²⁸Οι πολιτιστικές διαδρομές αριθμούν τις 48 έως τον Σεπτέμβριο του 2022.

¹²⁹<https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cultural-routes-database-with-interactive-map-now-online>

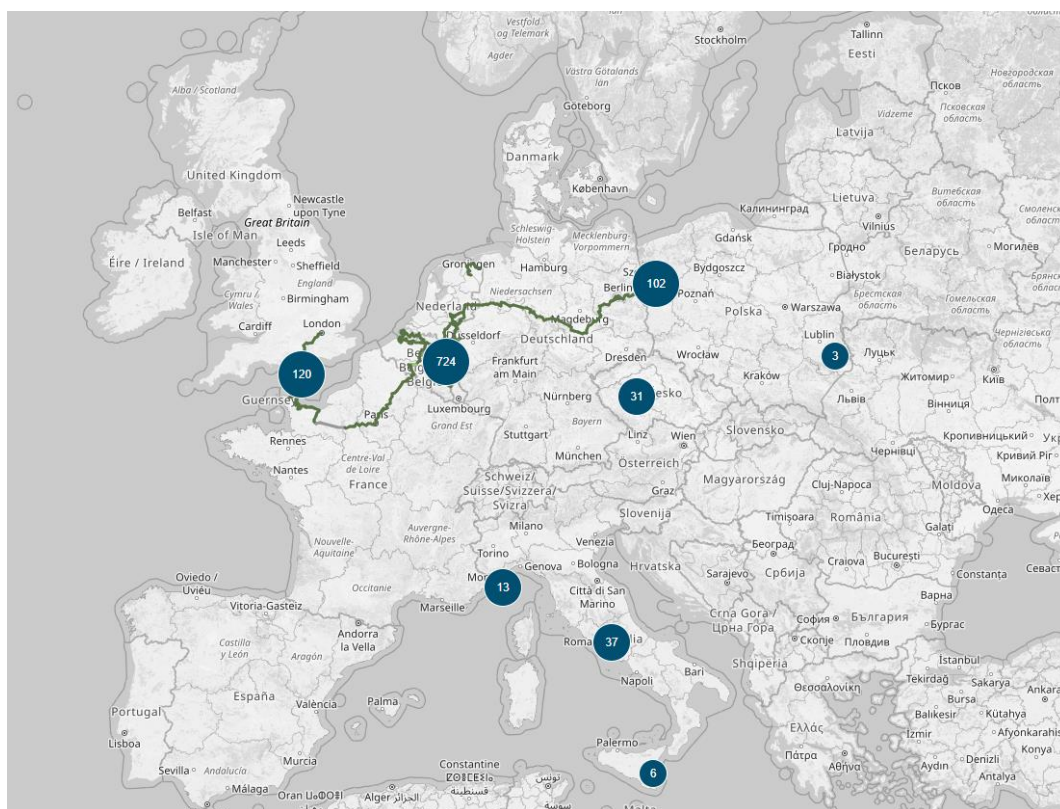
¹³⁰<https://www.liberationroute.com/>

¹³¹Ο.Π.

Λόγω της έκτασης του δικτύου και της διεθνούς του υπόστασης, δημιουργήθηκαν μικρότερες θεματικές διαδρομές, τις οποίες ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ακολουθήσει οδικώς ή πεζός ανά σημεία. Ορισμένες εξ αυτών είναι:

- «Η διαδρομή της καταναγκαστικής εργασίας στο Jersey»
- «Η διαδρομή της απελευθέρωσης του Limburg»
- «Στα βήματα του Sosabowski και των στρατευμάτων του»
- «Η διαδρομή της «Επιχείρησης Market Garden»»

Τόσο το σύνολο του δικτύου όσο και οι επιμέρους θεματικές διαδρομές που το απαρτίζουν έχουν ως κοινό παρονομαστή την ανάδειξη διαφόρων πτυχών του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, είτε βασισμένοι σε αυτά καθαυτά τα ιστορικά γεγονότα είτε στο «storytelling» που είθισται να τα συνοδεύει. Στον παρακάτω χάρτη, γίνεται αντιληπτή η συγκέντρωση σημείων ενδιαφέροντος στο βόρειο τμήμα της Κεντρικής Ευρώπης, ιδιαίτερα στην Γερμανία, για λόγους προφανείς.

Η «διαδρομή της απελευθέρωσης της Ευρώπης»

Παρατηρείται επίσης η μεθοδολογία σύστασης και συγκρότησης της πολιτιστικής διαδρομής βασισμένη σε ιστορικά τεκμήρια. Η αφετηρία της εντοπίζεται στη νότια Αγγλία και τη Νορμανδία και ο τερματισμός της στην Φρανκφούρτη. Ακόμη, σειρά σημείων ενδιαφέροντος συγκεντρώνονται και αλλού στον ευρωπαϊκό χάρτη, ωστόσο ακριβώς λόγω αυτής της συγκέντρωσης δεν κρίνεται απαραίτητος ο προκαθορισμός της διαδρομής, παρά μόνον η συνολική καταγραφή τους, όπως στην περίπτωση της Ρώμης ή της Βαρσοβίας.

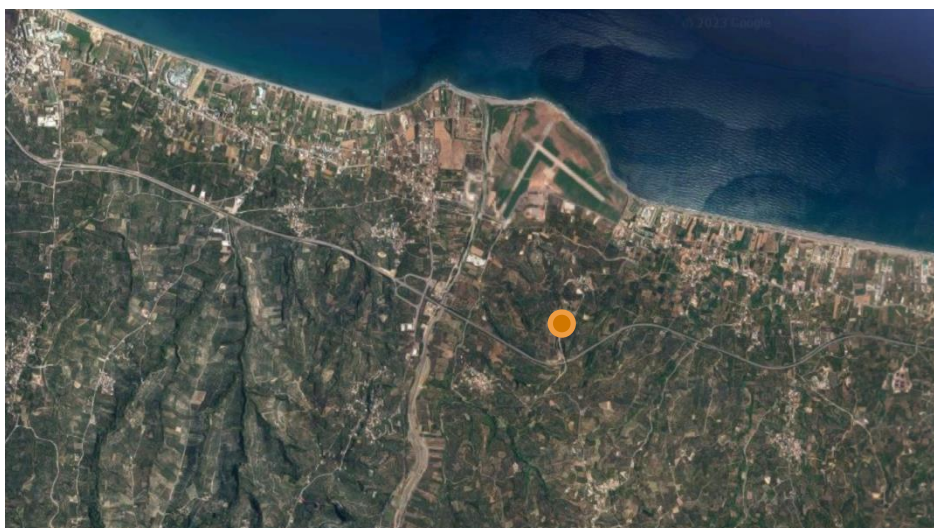
Κεφάλαιο Γ' –Ενδεικτική πρόταση ανάδειξης σε μελέτη περίπτωσης – Το οχυρό - καταφύγιο στο Ύψωμα 107

Η επιλογή του σημείου - Τοποθεσία

Στόχος της πρότασης ανάδειξης σε μελέτη περίπτωσης είναι δημιουργία διακριτού χαρακτήρα του δικτύου, μέσω μορφών, υλικών και φυσικά συνθετικών αρχών. Η επιλογή του οχυρού - καταφυγίου στο Ύψωμα 107 στον Δήμο Πλατανιά ως μελέτη περίπτωσης έγινε αφενός λόγω της υψηλής ιστορικής του σημασίας για τα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης¹³² και αφετέρου διότι ικανοποιεί σχεδόν όλα τα ζητήματα που τέθηκαν ως προς την ελκυστικότητα και τις δυνατότητες συνομιλίας με άλλα σημεία ενδιαφέροντος στον Νομό Χανίων. Συγκεκριμένα:

- Διαθέτει κτηριακό κατάλοιπο
- Είναι εύκολα προσβάσιμο, σε κοντινή απόσταση από τον Β.Ο.Α.Κ.
- Παρουσιάζει αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον ως μικρή υπόσκαφη στρατιωτική κατασκευή
- Γειτνιάζει με αρχαιολογικό χώρο - μινωικό θολωτό τάφο
- Υποστηρίζεται επαρκώς από το storytelling

Η τοποθεσία του Υψώματος 107 εντοπίζεται ελαφρώς νοτιότερα και ανάμεσα στους οικισμούς «Μάλεμε» και «Ταυρωνίτη» και απέχει μόλις 2χλμ από τον καθένα. Η ευρύτερη περιοχή αποτελείται από μεγάλες εκτάσεις ελαιώνων και χαίρει απρόσκοπτης θέας στο παραλιακό μέτωπο μεγάλου μέρους του Δήμου Πλατανιά.

Αεροφωτογραφία της περιοχής και θέση του Υψώματος 107 και του οχυρού - καταφυγίου

Θέση του Υψώματος 107 – Θέα στον Κόλπο των Χανίων και το Αεροδρόμιο του Μάλεμε στο βάθος

¹³²Αναφέρεται ότι το Ύψωμα 107 έχει χαρακτηριστεί ως «Κερκόπορτα» της Μάχης της Κρήτης.

Στο Ύψωμα 107 εντοπίζεται οχυρό - καταφύγιο (bunker), γνωστό στους κατοίκους και στο διαδίκτυο ως Συμμαχικό Επιτελείο, λόγω της τοποθέτησης συμμαχικών δυνάμεων στον λόφο κατά τη Μάχη της Κρήτης. Ωστόσο, κατόπιν εκτεταμένης έρευνας προκύπτει πως μάλλον πρόκειται για κατασκευή των Γερμανών, μετά το πέρας της Μάχης της Κρήτης, με στόχο τη φύλαξη της ευρύτερης περιοχής.

Αναλυτικά, το συγκεκριμένο καταφύγιο δεν εντοπίζεται στην βιβλιογραφία που αφορά στο χρονικό της μάχης. Διαθέτει πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος, το οποίο απαιτεί ορισμένο χρονικό διάστημα για να αποκτήσει την επιθυμητή σύσταση και φέρουσα ικανότητα, και αυτό το χρονικό διάστημα δεν μεσολάβησε ανάμεσα στην απόφαση για την τοποθέτηση συμμαχικών δυνάμεων στον λόφο και την γερμανική επίθεση. Η δομή και τα υλικά (κυρίως οι σπειροειδείς ράβδοι οπλισμού), παραπέμπουν σε γερμανική τεχνοτροπία κατασκευής bunker της εποχής.

Τέλος, ο προσανατολισμός του οικοδομήματος και συγκεκριμένα η ύπαρξη ανοιγμάτων νότια και δυτικά και αντίστοιχα η μη ύπαρξη ανοίγματος στον βορρά (προς τον κόλπο των Χανίων και το αεροδρόμιο του Μάλεμε) εντείνουν το ενδεχόμενο να μην κατασκευάστηκε με στόχο την άμυνα κατά τη Μάχη της Κρήτης, αλλά την φύλαξη της ευρύτερης περιοχής μετέπειτα.

Αεροφωτογραφία του οχυρού - καταφυγίου

Νότια όψη και είσοδος στην περιοχή του καταφυγίου

Σύμφωνα με τα αρχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού, τα γεγονότα της Μάχης της Κρήτης στο Ύψωμα 107 εκτυλίχθηκαν ως εξής¹³³:

Τα ξημερώματα της 20ης Μαΐου 1941 το Ι Τάγμα (μείον του 1ου και 2ου λόχου) προσγειώθηκε στις εκβολές του ποταμού Ταυρωνίτη και ανατολικά του οικισμού «Βλαχερνίτισσα» με αποστολή την εξουδετέρωση των εκεί αντιαεροπορικών μέσων και την κατάληψη του στρατηγικού υψώματος 107. Στις 09:30 προσγειώθηκε και ο Διοικητής του Συντάγματος Εφόδου Υποστράτηγος Μάιντλ και διαπίστωσε ότι το απόσπασμα Κωχ δεν μπόρεσε να καταλάβει το Ύψωμα 107. Αποφασίζει λοιπόν να επιτεθεί με τα τμήματα του ΙΙ και του ΙV Τάγματος. Η επίθεση εκδηλώθηκε από τα δυτικά και τη Γέφυρα του Ταυρωνίτη, που είχε ήδη καταληφθεί, και νότια πλησίον του οικισμού «Βλαχερνίτισσα». Η σκληρή μάχη διήρκησε ως το απόγευμα για να καταφέρουν να πλησιάσουν το ύψωμα σε απόσταση 1.000μ. από βόρεια και νοτιοδυτικά. Ο αντισυνταγματάρχης Άντριου του 22ου Νεοζηλανδικού Τάγματος, που είχε αναλάβει την υπεράσπιση του υψώματος, ζητά στις 17:00 την αντεπίθεση του 23ου Τάγματος για βοήθεια, αλλά αυτό δεν καθίσταται δυνατό λόγω της εμπλοκής του τελευταίου σε μάχη στον τομέα του. Ο αντισυνταγματάρχης κατόπιν αντεπιτίθεται με δυο άρματα μάχης, τα οποία καταστρέφονται και η επιχείρηση αποτυγχάνει. Στις 22:00 καταφθάνει τελικώς ενίσχυση από το 23ο Τάγμα με ένα λόχο. Η πρώτη ημέρα της Μάχης λήγει με σοβαρές απώλειες στα γερμανικά στρατεύματα. Ωστόσο, κατά τις 21:30 ο αντισυνταγματάρχης είχε ήδη ζητήσει τη σύμπτυξη με το 21ο και το 23ο Τάγμα που απωθούσαν επιτυχώς τους Γερμανούς αλεξιπτωτιστές. Η 5η Νεοζηλανδική Ταξιαρχία υπό τον Διοικητή Φράμππεργκ δεν απαγόρευσε τη σύμπτυξη, αλλά ούτε και ενημέρωσε την Γενική Διοίκηση Κρήτης. Η δε απάντηση που έλαβε ο Άντριου από τους προϊσταμένους του θέτοντας το ζήτημα της σύμπτυξης έμεινε στην ιστορία και είναι το εξής: «*Αν πρέπει να το κάνεις, κάν' το / If you must, must*»¹³⁴. Τα μεσάνυχτα εγκατέλειψαν το ύψωμα και συμπύχθηκαν. Στις 08:00 της 21ης Μαΐου προσγειώνεται ο Συνταγματάρχης Ράμκε για να αντικαταστήσει τον Υποστράτηγο Μάιντλ που είχε τραυματιστεί. Ο Συνταγματάρχης καθόρισε ως πρώτο σκοπό την ολοκλήρωση της κατάληψης του Υψώματος 107, το οποίο πραγματοποιήθηκε έως το μεσημέρι. Αργότερα, βρετανικά και νεοζηλανδικά στρατεύματα επιχείρησαν την επανάκτησή του, αλλά δεν κατάφεραν να φτάσουν ως εκεί, λόγω της ηχηρής απόκρουσής τους από τα γερμανικά στρατεύματα.

Ο ηρωισμός και η αυτοθυσία που επέδειξε το 22ο Νεοζηλανδικό Τάγμα έχει αναγνωριστεί διεθνώς. Για τον λόγο αυτόν και η υποστήριξη από το storytelling είναι ηχηρή¹³⁵.

Ιστορική φωτογραφία από την επέλαση στο Μάλεμε

Ο αντισυνταγματάρχης Λέσλι Άντριου

¹³³ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985, σελ.235-237, 243-244, 246.

¹³⁴ Πολιουδάκης, Μάρκος Γ., *Αντίκρουση ανακριθειών, αναληθειών και επισήμανση παραλείψεων για τη Μάχη της Κρήτης (20 έως 30 Μαΐου 1941)*, εκδ. Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Νομού (Τ.Ε.Δ.Κ.) Ρεθύμνου, Ρέθυμνο, 2004, σελ. 28

¹³⁵ Αξιόλογο είναι το οπτικοακουστικό υλικό του παρακάτω συνδέσμου, όπου φαίνεται από εναέριες λήψεις η θέση του Υψώματος 107 σε σχέση με το Αεροδρόμιο του Μάλεμε και τους γύρω οικισμούς - https://www.youtube.com/watch?v=KGUKomVBF_M

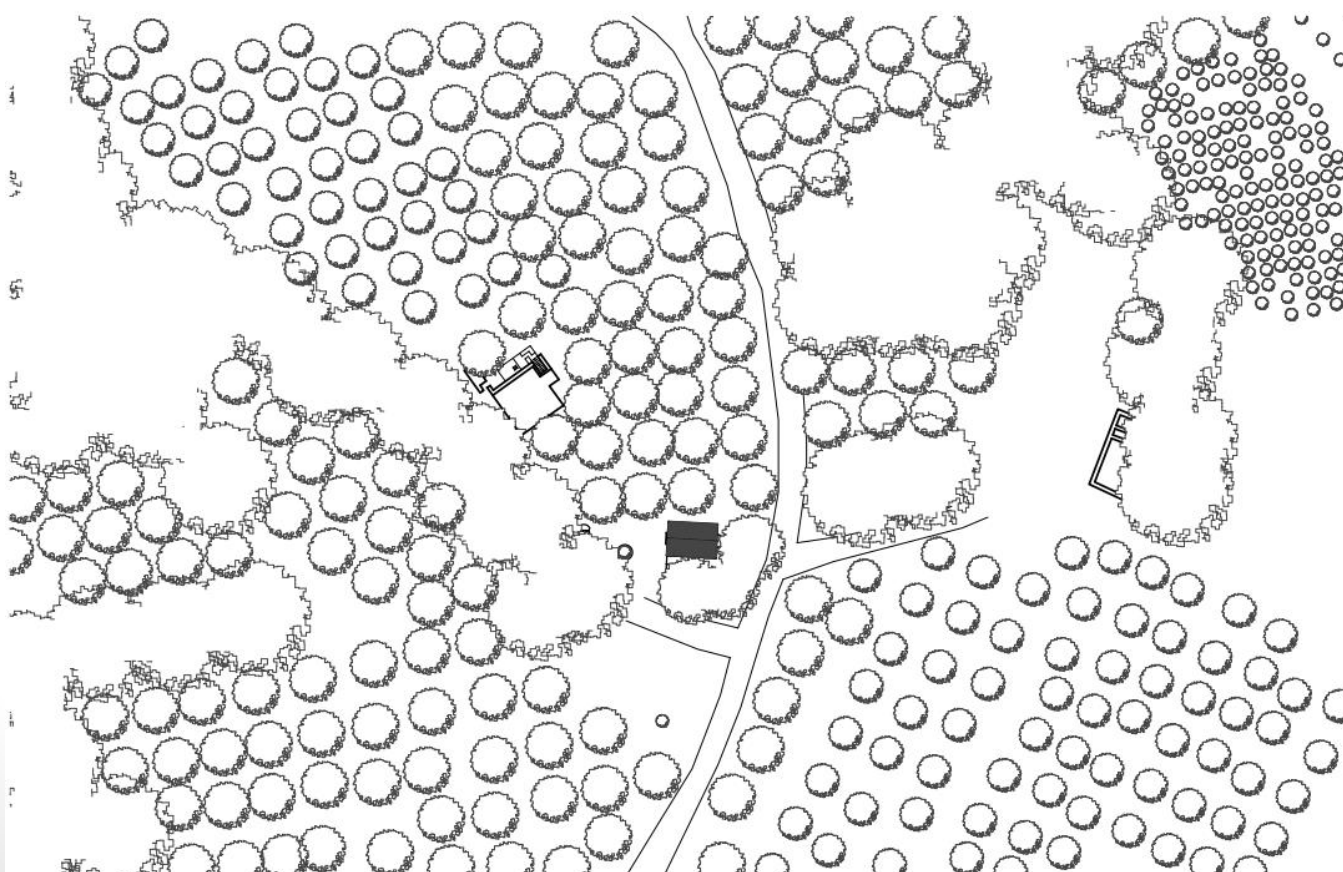
Περιβάλλον χώρος

Η πρόσβαση στο χώρο με όχημα γίνεται από μοναδική καθορισμένη διαδρομή σε χωματόδρομο μικρού πλάτους. Στο πλάτωμα που σχηματίζεται στο τέλος της διαδρομής εντοπίζονται ιδιόκτητος ναός, μνημείο με ξύλινο σταυρό και μια χαμηλή λίθινη στρογγυλή κατασκευή, η οποία λειτουργεί ως υπαίθριο καθιστικό με ένα δέντρο στο κέντρο του.

Η ευρύτερη περιοχή του Υψώματος 107 εμφανίζεται κατάφυτη από ελαιόδεντρα. Πρόκειται για καλλιεργήσιμες ιδιόκτητες εκτάσεις με εμφανείς υδραυλικές εγκαταστάσεις για ύδρευση και άρδευση σε όλη την περιοχή γύρω από το καταφύγιο. Εντοπίζονται μεταλλικές περιφράξεις για τον καθορισμό των ορίων ιδιοκτησίας, οι οποίες όμως ανά σημεία υποχωρούν για να καταστήσουν εφικτή την επίσκεψη στο μνημείο.

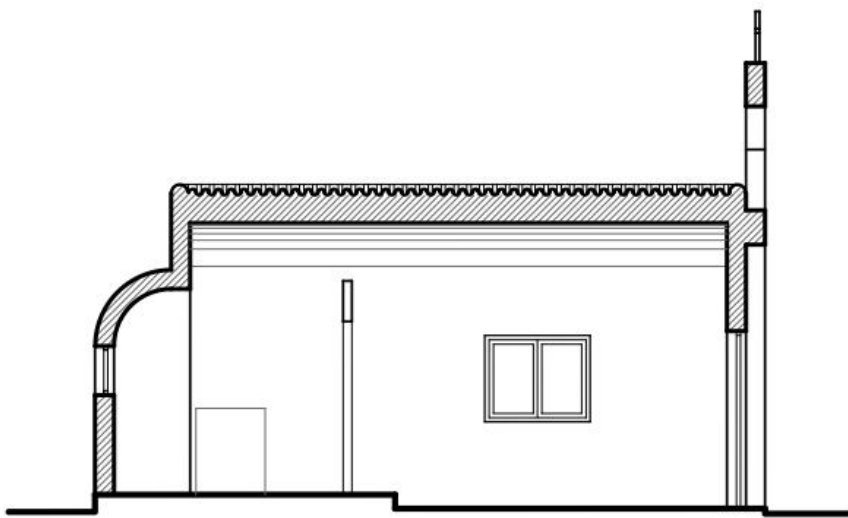
Αεροφωτογραφία της περιοχής μελέτης

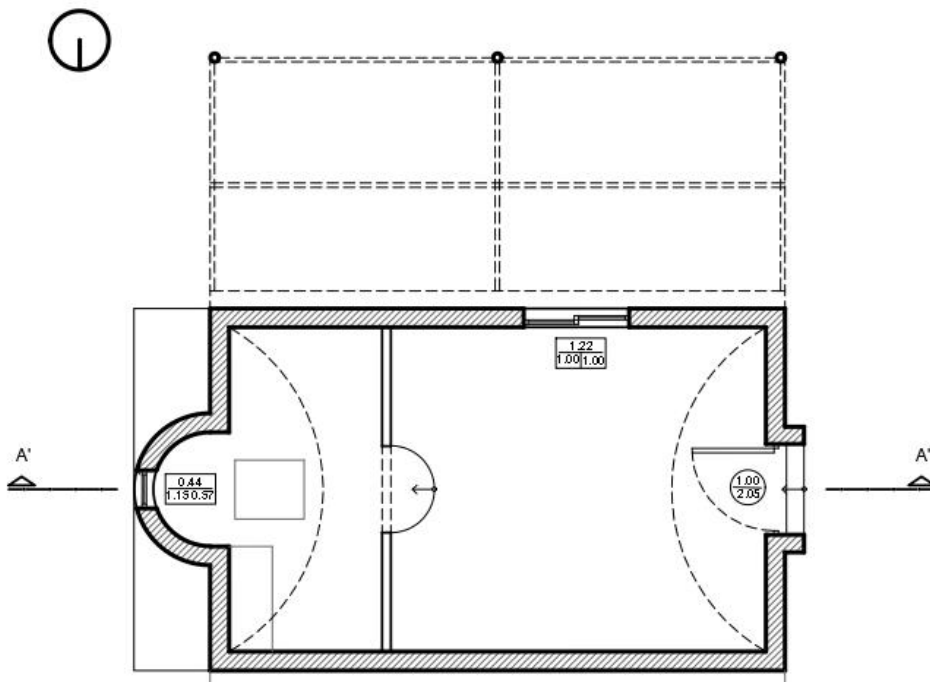
Τοπογραφικό διάγραμμα

Ναός

Ο μικρός ιδιόκτητος ναός βρίσκεται σε απόσταση 20μ. περίπου από το οχυρό - καταφύγιο. Πρόκειται για σύγχρονο θολοσκεπές ναύδριο, κατασκευασμένο από μπετόν. Πλευρικά αυτού εδράζεται μεταλλική κατασκευή τύπου πέργκολας με αναρριχόμενα φυτά. Ο ναός στεγάζεται με δίρριχτη στέγη από κεραμίδια βυζαντινού τύπου, ενώ στη δυτική του όψη ενσωματώνεται μικρό κωδωνοστάσιο. Στο εσωτερικό του ναού εντοπίζεται ο στοιχειώδης εξοπλισμός για να εξυπηρετείται η λειτουργία και ξυλόγλυπτο τέμπλο.

Διαμήκης τομή του ναού

Κάτοψη του ναού

Ο ναός στο Ύψωμα 107

Αύλειος χώρος του ναού

Εσωτερική άποψη του ναού και του τέμπλου

Μνημείο

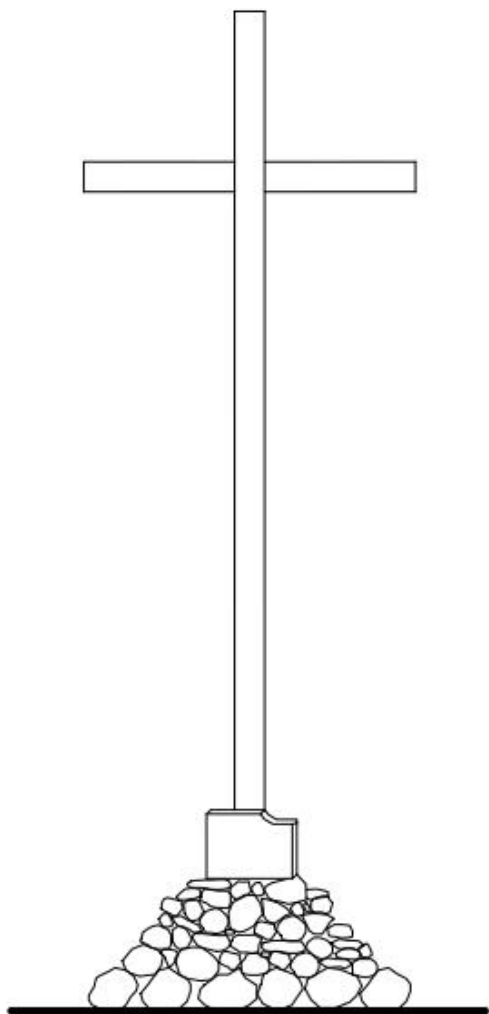
Το αυτοσχέδιο μνημείο έναντι του ναού αποτελείται από έναν ξύλινο σταυρό ύψους περί τα 4,00μ., ο οποίος στερεώνεται στη βάση του σε έναν σωρό από ασβεστωμένους λίθους. Πάνω στους λίθους τοποθετείται μαρμάρινη λαξευτή επιγραφή διατάσεων 40εκ. Χ 30 εκ., στην οποία αναγράφεται η εξής φράση:

«ΤΙΜΗ ΚΑΙ ΔΟΞΑ ΣΤΟΥΣ ΝΕΚΡΟΥΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ – ΥΨΩΜΑ 107

HONOUR AND GLORY TO THE VICTIMS»

Πάνω στους λίθους της βάσης του μνημείου, οι περιπατητές και οι επισκέπτες εναποθέτουν μικρά αντικείμενα όπως σταυρούς ή σφαίρες που εντοπίζονται ακόμη στις εκτάσεις όπου έλαβαν χώρα συμπλοκές τον Μάιο του '41.

Αντίστοιχο μνημείο, αυτήν την φορά με μεταλλικό σταυρό εντοπίζεται και βορειότερα του οχυρού, στο βόρειο άκρο του λόφου.

Σχεδιαστική απόδοση του μνημείου

Το μνημείο στο Ύψωμα 107

Η μαρμάρινη επιγραφή του μνημείου

Δεύτερο μνημείο στο βόρειο άκρο του λόφου

Οχυρό – Καταφύγιο – Αρχιτεκτονική αποτύπωση και φωτογραφική τεκμηρίωση

Το οχυρό – καταφύγιο αποτελεί υπόσκαφη κατασκευή από φέρουσα τοιχοποιία. Η πρόσβαση στο οικοδόμημα πραγματοποιείται μέσα από ιδιόκτητο ελαιώνα νότια του, ενώ η είσοδος – κάθοδος, την οποία συνθέτει μικρή κλίμακα από λίθους και οπτόπλινθους, χωροθετείται στη βόρεια όψη του. Η κλίμακα οδηγεί σε ενιαίο χώρο, ο οποίος διαχωρίζεται νοητά από δυο υποστυλώματα και μια δοκό στο μέσον του. Η νότια όψη του καταφυγίου διαθέτει επίμηκες ορθογωνικής διατομής άνοιγμα, η δυτική μικρότερο άνοιγμα πλευρικά του υποστυλώματος, ενώ στην ανατολική βρίσκεται η κύρια είσοδος (ως κατάληξη της κλίμακας) και δυο εσοχές ίδιων διαστάσεων στην τοιχοποιία. Στο βόρειο τμήμα του καταφυγίου συντίθεται μικρότερος χώρος, ελαφρώς υψηλότερα σε επίπεδο από το δάπεδο του κεντρικού χώρου, ο οποίος διαθέτει μια δευτερεύουσα είσοδο και μια εσοχή στην τοιχοποιία της βόρειας όψης, ένα μικρό άνοιγμα στην τοιχοποιία της δυτικής όψης και μια οπή στο δώμα. Λόγω του κεκλιμένου εδάφους, το δώμα του καταφυγίου είναι βατό από τη νότια όψη, χωρίς να υπήρχε απαραίτητα εξ αρχής πρόθεση για αυτό. Το οικοδόμημα δεν διαθέτει κουφώματα, με αποτέλεσμα να είναι εκτεθειμένο στις καιρικές συνθήκες, ωστόσο δεν είναι σαφές αν κάποια εκ των ανοιγμάτων διέθεταν αρχικά κάποια απλής μορφής κουφώματα. Το δάπεδο του κυρίως χώρου διαθέτει ίχνη από την τοποθέτηση βαρέως πολεμικού εξοπλισμού και πιθανώς συστήματος εξαερισμού, ενώ περιμετρικά των δυο εκ των τεσσάρων τοίχων δημιουργείται φαρδύς αρμός για την απορροή των υδάτων. Τέλος, στο δώμα εντοπίζεται ίχνος τοποθέτησης αντιαεροπορικού πολυβόλου.

Άνοιγμα στη νότια όψη

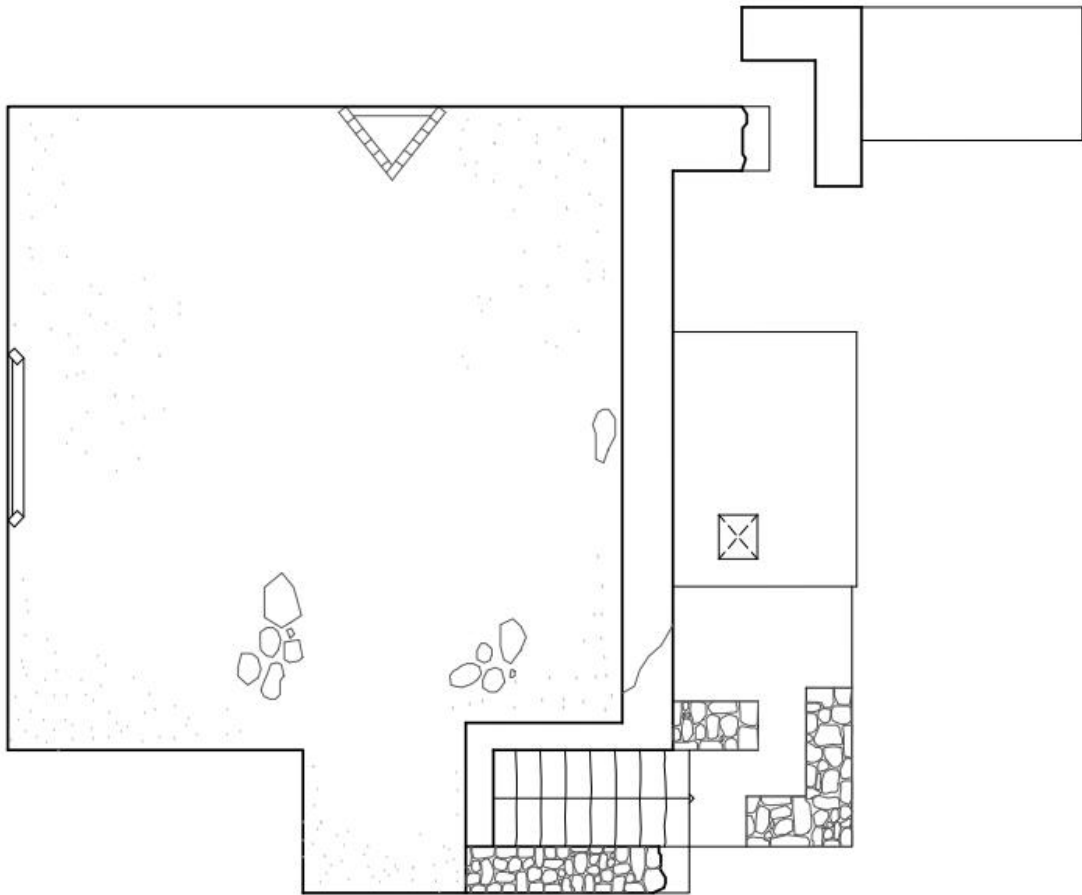
Η βόρεια όψη του καταφυγίου

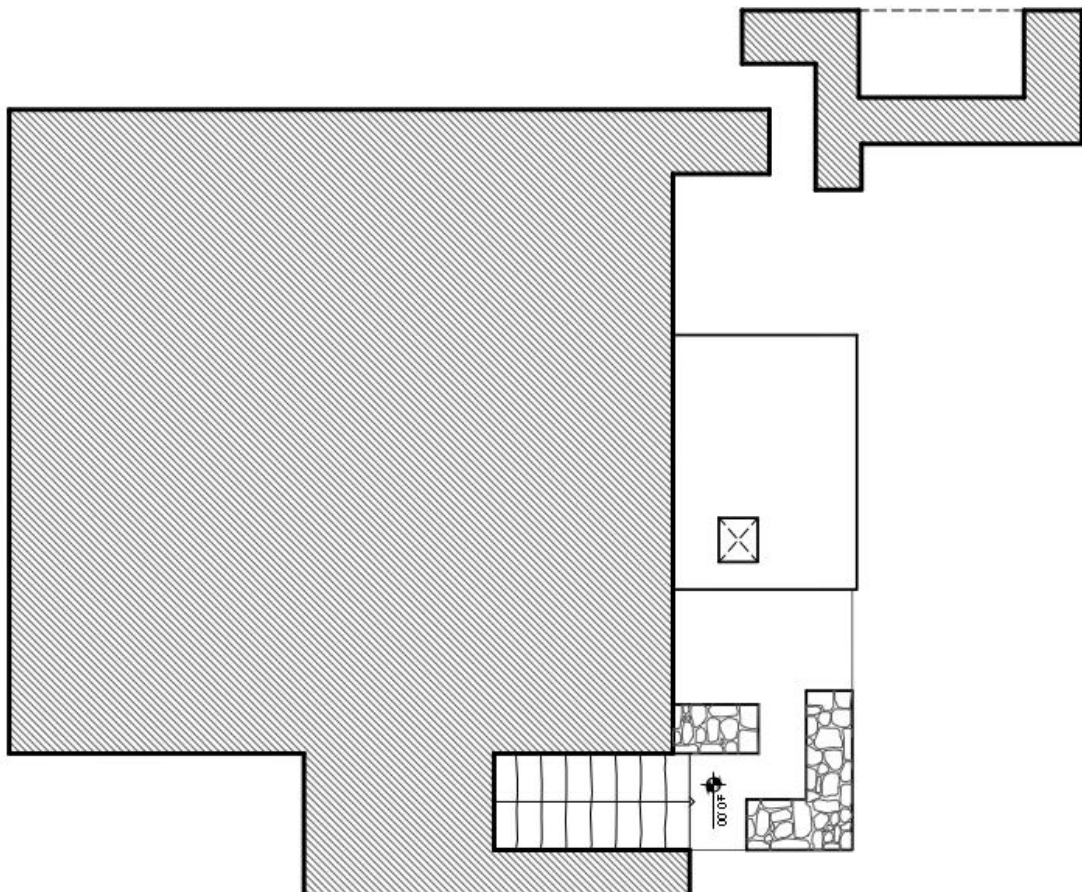
Μικρός χώρος με οπή στην οροφή στην βόρεια όψη του καταφυγίου

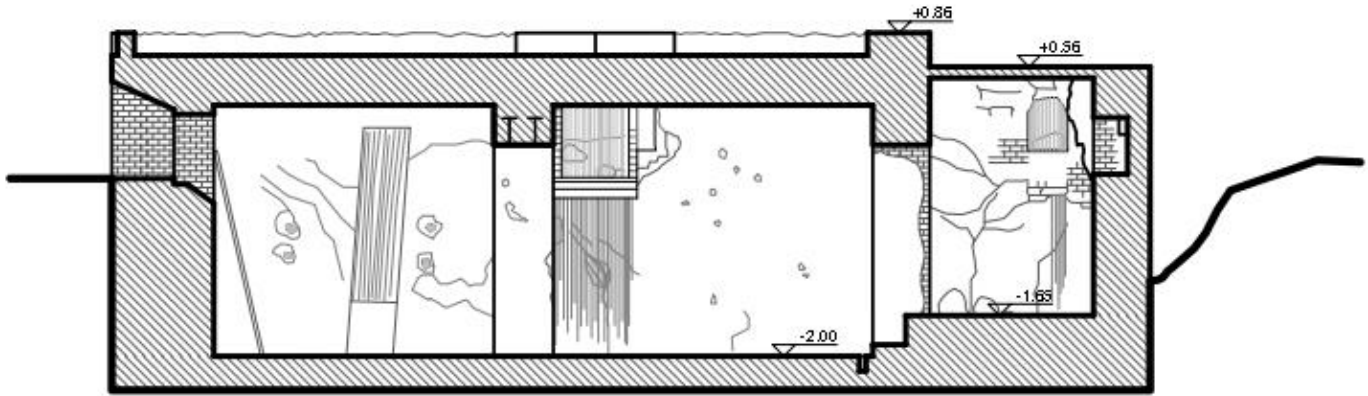
Κεντρική είσοδος στο καταφύγιο

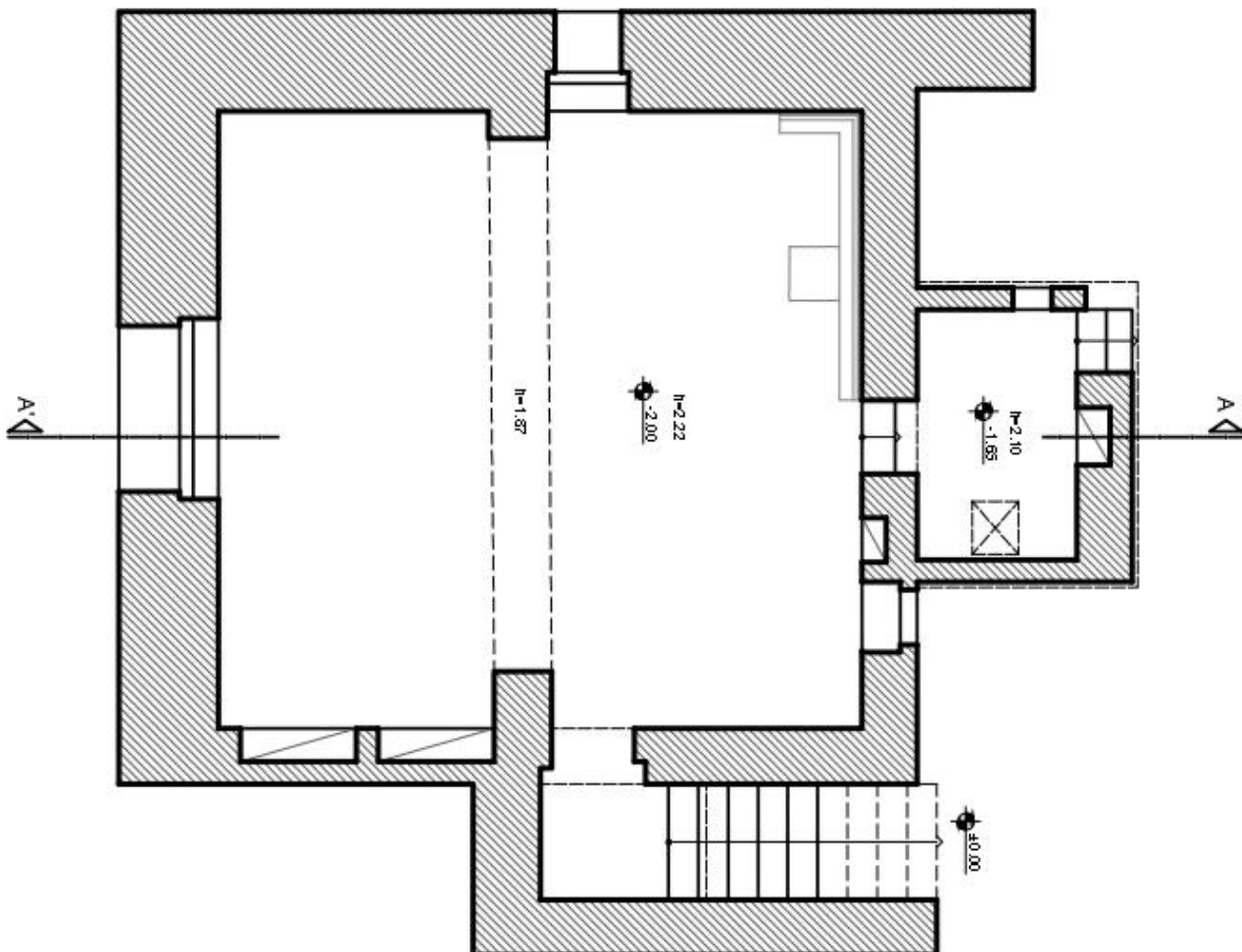
Κάτοψη δώματος (γ)

Κάτοψη (β)

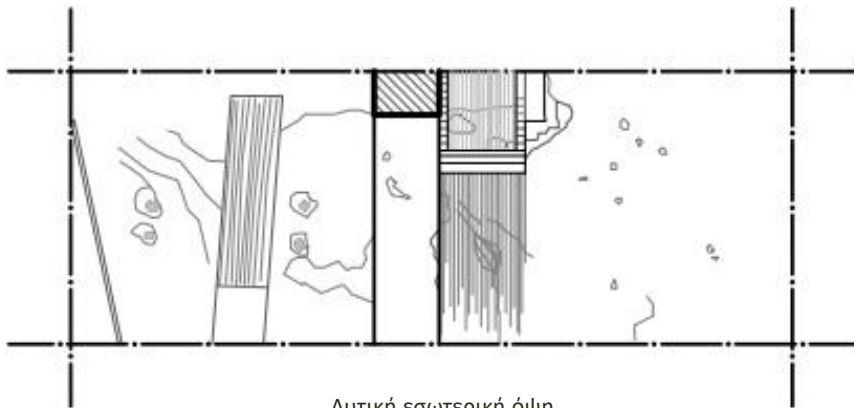

Διαμήκης τομή

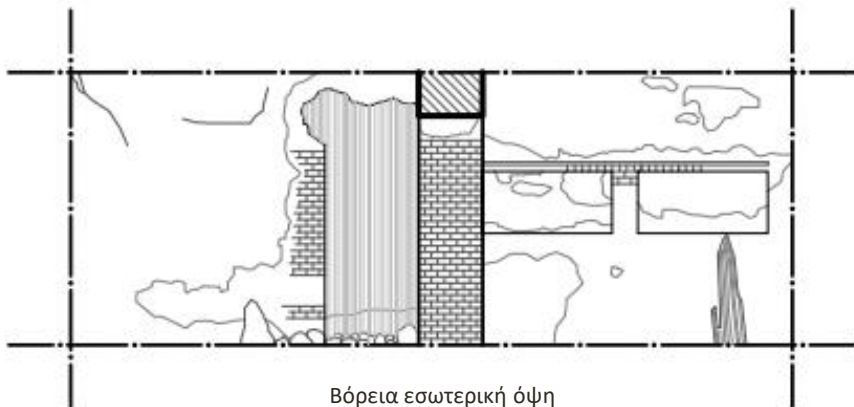

Κάτοψη υπογείου (α)

Οχυρό – Καταφύγιο – Αρχιτεκτονική αποτύπωση και
φωτογραφική τεκμηρίωση

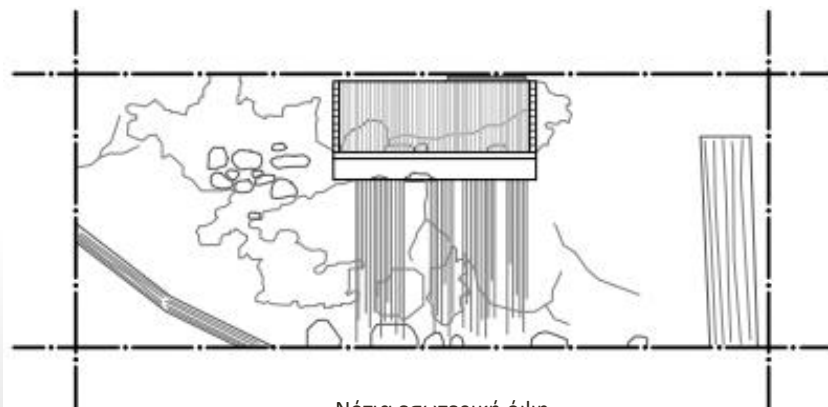
Δυτική εσωτερική όψη

Βόρεια εσωτερική όψη

Ανατολική εσωτερική όψη

Νότια εσωτερική όψη

Μικρό άνοιγμα στη δυτική όψη

Είσοδος στον μικρότερο χώρο της βόρειας όψης

Η κεντρική είσοδος από το εσωτερικό

Το επίμηκες άνοιγμα στη νότια όψη από το
εσωτερικό

Όσον αφορά στα υλικά, η υπόσκαφη κατασκευή διαθέτει υποστηρίξεις από λιθοδομή περιμετρικά, πλήρωση από οπτόπλινθους με τη χρήση συνδετικού κονιάματος και πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος. Το οπλισμένο σκυρόδεμα, κυρίως στην πλάκα της οροφής εμφανίζει μεγάλη περιεκτικότητα σε βότσαλα, πιθανόν προερχόμενα από τον ποταμό Ταυρωνίτη, ενώ ο οπλισμός αποτελείται από σπειροειδείς ράβδους σιδήρου και πλατιές μεταλλικές δοκούς άνωθεν των ανοιγμάτων. Οι περισσότερες επιφάνειες είχαν επιχριστεί με κοκκινωπό κονίαμα σε δυο φάσεις (ψιλοσοβάς και χοντροσοβάς).

Οπτοπλινθοδομή με επίχρισμα

Υποσύλωμα από οπτόπλινθους και δοκός από οπλισμένο σκυρόδεμα

Δάπεδο από μπετόν με οπές για την τοποθέτηση στρατιωτικού εξοπλισμού

Λιθοδομή και οπτοπλινθοδομή

Οπλισμός πλάκας με σπειροειδείς ράβδους σιδήρου

Οπλισμένο σκυρόδεμα με υψηλή περιεκτικότητα ποταμίσια βότσαλα

Λόγω του περιβάλλοντος, η υπόσκαφη κατασκευή εμφανίζει εκτεταμένη βιολογική φθορά, βρύα και λειχήνες. Εντοπίζεται μερική κατάρρευση και πτώση λίθων και οπτόπλινθων, ενώ θραύση λίθων εντοπίζεται κυρίως στα σκαλοπάτια. Δεν απαντώνται σημαντικές ρωγμές στη φέρουσα κατασκευή. Το επίχρισμα και το συνδετικό κονίαμα έχουν υποστεί αποσάθρωση σε μεγάλο βαθμό. Ο οπλισμός της πλάκας της οροφής πάσχει από εκτεταμένη οξείδωση. Τέλος, είναι εμφανής η ανθρωπογενής φθορά, τόσο από χαράξεις στις επιφάνειες των τοίχων, όσο και από την απόσπαση αρχιτεκτονικών μελών όπως τα μεταλλικά πρέκια των θυρών.

Κατάρρευση οπτοπλινθοδομής και έντονη δράση του φυτικού στοιχείου

Θραύση λίθινων σκαλοπατιών

Βιολογικοί παράγοντες φθοράς

Αποσάθρωση συνδετικού κονιάματος

Πτώση λίθων και επιχρίσματος – Ανθρωπογενής φθορά (χαράξεις και απόσπαση πρεκτιού)

Οξείδωση οπλισμού και πτώση επιχρίσματος

Δυνατότητες συνομιλίας με λοιπά σημεία ενδιαφέροντος στην περιοχή

Δυνατότητες συνομιλίας με λοιπά σημεία ενδιαφέροντος στην περιοχή

Το οχυρό – καταφύγιο χωροθετείται σε μια περιοχή υψίστης σημασίας για τα γεγονότα του Μαΐου του 1941, καθώς η Μάχη της Κρήτης ξεκίνησε από την πτώση αλεξιπτωτιστών στο Μάλεμε. Έτσι, όσον αφορά στους μνημειακούς χώρους και τους ιστορικούς τόπους του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων, το οχυρό και το Ύψωμα 107 συνδιαλέγονται με τα παρακάτω σημεία ενδιαφέροντος του Δήμου Πλατανιά:

- Οικισμός «Μάλεμε»
- Οικισμός «Ταυρωνίτης»
- Οικισμός «Κοντομαρί»
- Αεροδρόμιο Μάλεμε
- Μεταλλική Γέφυρα Ταυρωνίτη
- Αεροπορική Συλλογή Μάλεμε
- Ιδιωτική πολεμική συλλογή στο Μάλεμε
- Γερμανικό Νεκροταφείο
- Συμμαχικές εγκαταστάσεις πρώτου φορητού ραντάρ στο Ξαμμουδοχώρι
- Υπόγειες στοές σε Άνω Πλατανιά, Σιρίλι, και Πολεμάρχι
- Μνημείο RAF

Παράλληλα, στην ευρύτερη περιοχή εντοπίζεται κτηριακό κατάλοιπο από γερμανικές κατασκευές¹³⁶. Ενδεικτικά:

- Μικρή αποθήκη πυρομαχικών
- Χώρος φύλαξης αεροπλάνων, εντός καλλιεργήσιμων εκτάσεων
- Ερείπιο κτηρίου που είχαν επιτάξει οι Γερμανοί και μετατρέψει σε λέσχη αξιωματικών
- Κατάλοιπο γερμανικού πυροβολείου στην παραλία του Μάλεμε

Τέλος, σε πολύ μικρή απόσταση εντοπίζεται ο θολωτός τάφος του Μάλεμε.

Μικρή αποθήκη πυρομαχικών, κατασκευασμένη από τους Γερμανούς πλησίον του οχυρού - καταφυγίου

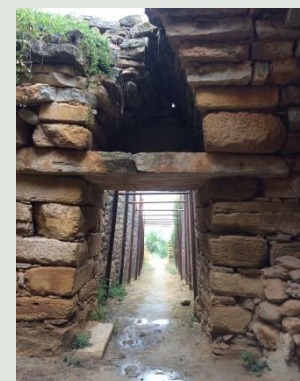
Χώρος φύλαξης αεροπλάνων, εντός καλλιεργήσιμων εκτάσεων

Ερείπιο κτηρίου που είχαν επιτάξει οι Γερμανοί και μετατρέψει σε λέσχη αξιωματικών

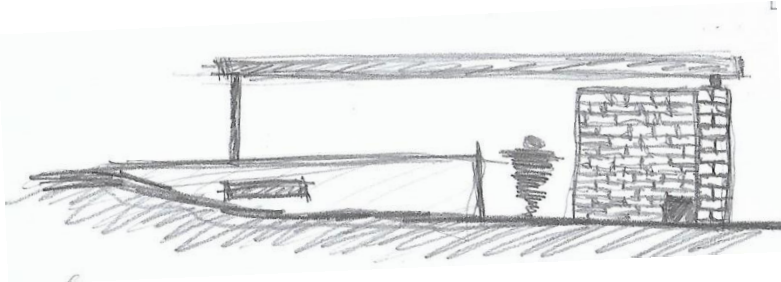
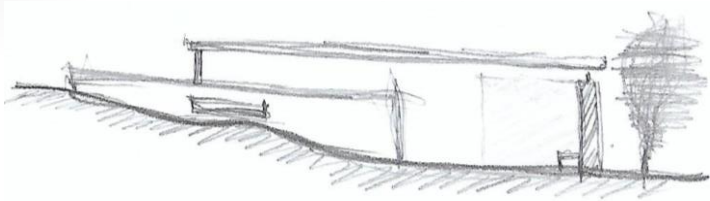
Κατάλοιπο γερμανικού πυροβολείου στην παραλία του Μάλεμε

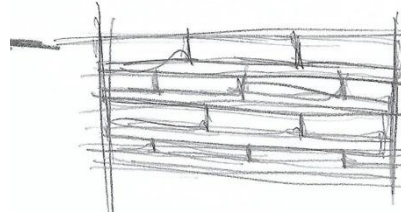
Θολωτός τάφος Μάλεμε

¹³⁶ Οι γερμανικές κατασκευές εντοπίστηκαν μέσω του προσωπικού αρχείου του Μιχαήλ Μάρακα.

**Πρόταση για την εξωτερική διαμόρφωση και τη δημιουργία
εκθεσιακού χώρου**

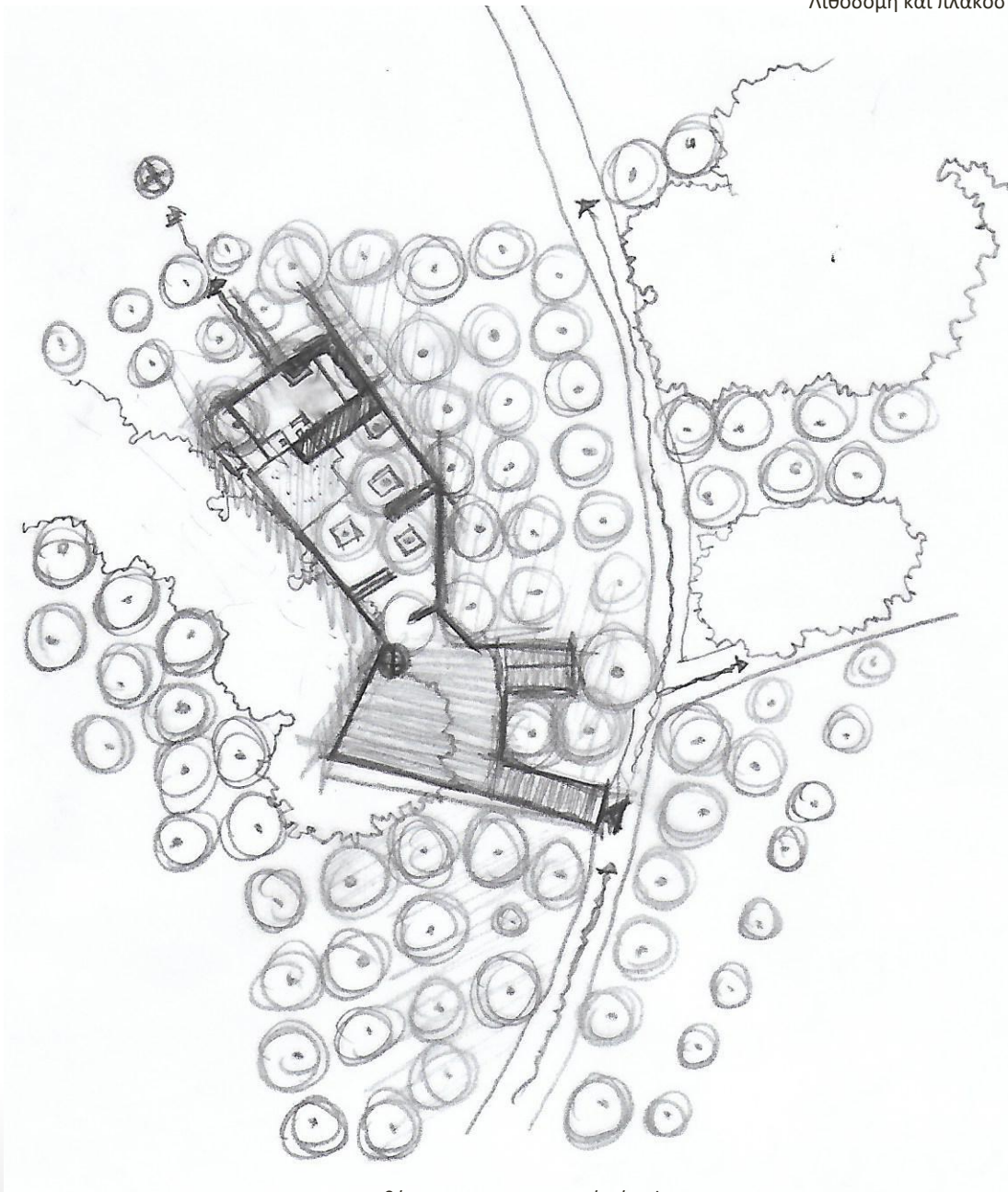

Διατήρηση και προστασία ελαιώνα

Λιθοδομή και πλακοστρώσεις

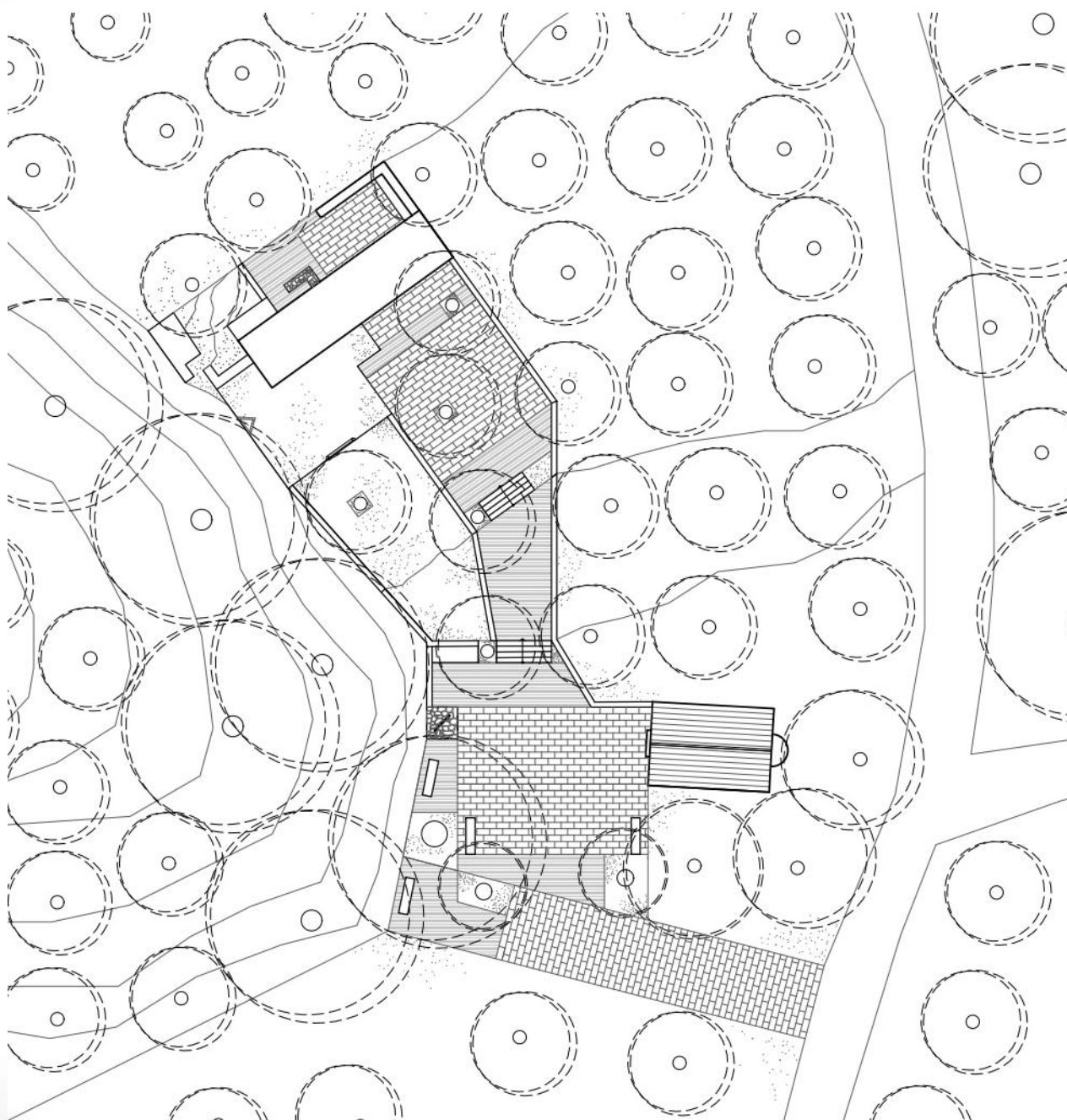
Σχέση οχυρού – καταφυγίου με
στέγαστρο

Προθέσεις – Διαγραμματική κάτοψη
γενικής διάταξης

Πρόταση για την ανάδειξη του περιβάλλοντος χώρου

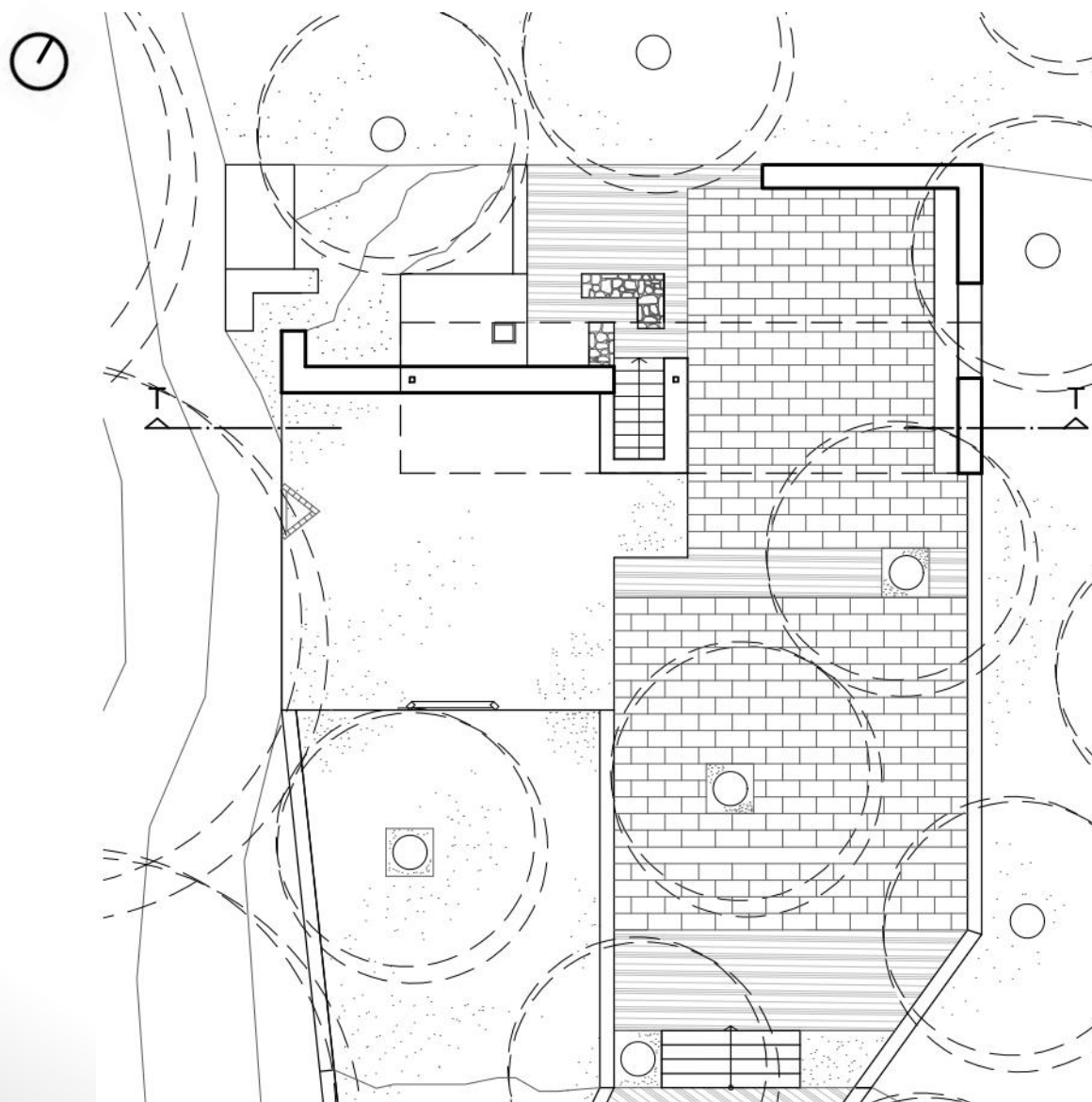
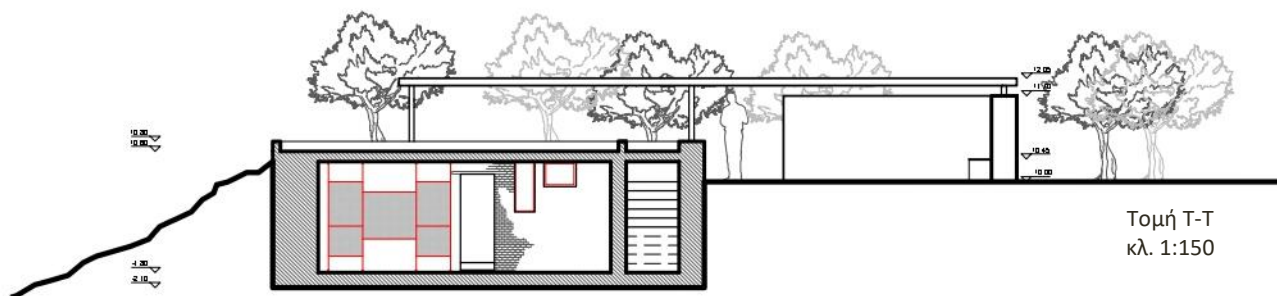
Για την καλύτερη ανάδειξη του μνημειακού χώρου και την ένταξή του στο δίκτυο προτείνεται μια σειρά επεμβάσεων στον περιβάλλοντα χώρο. Συγκεκριμένα, στη διαδρομή προς το οχυρό – καταφύγιο και το πλάτωμα μπροστά σε αυτό διαμορφώνονται σε επιμέρους χώρους από λίθινη πλακόστρωση, πατητή τσιμεντοκονία και φυτεύσεις, ενώ ο κεκλιμένος χώρος του ελαιώνα έως και την είσοδο στο καταφύγιο διαμορφώνεται σε επίπεδα. Καθαιρούνται οι κατασκευές της αυτοσχέδιας μεταλλικής πέργκολας στη νότια όψη του ναού και η λιθόκτιστη ζαρντινιέρα, ενώ παράλληλα απομακρύνεται η μεταλλική περίφραξη με στόχο την απρόσκοπτη πρόσβαση στο μνημείο. Κατόπιν, προτείνεται η δημιουργία στεγάστρου για την προστασία της κλίμακας – εισόδου στο καταφύγιο, καθώς και για την καλύτερη υπόμνησή της, ενώ προβλέπονται και υπαίθρια καθιστικά ως χώροι στάσης των επισκεπτών.

Κάτοψη γενικής διάταξης
κλ. 350

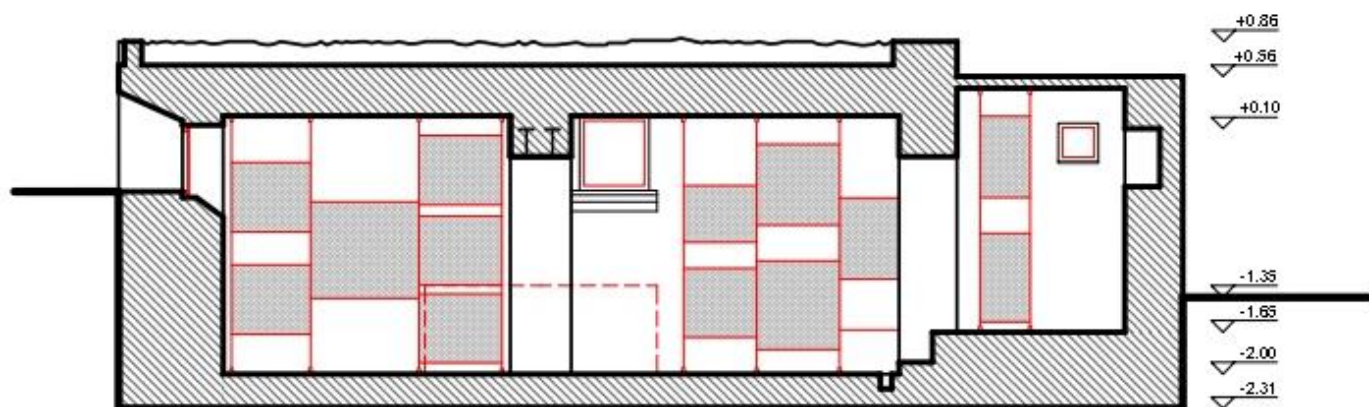
Πρόταση για τη δημιουργία μικρού εκθεσιακού χώρου στο οχυρό - καταφύγιο

Για το οχυρό - καταφύγιο προτείνεται αρχικά η στερέωσή του και οι απαραίτητες ενέργειες για την δομική του αποκατάσταση, όπως συρραφή ρωγμών, ενέματα για την αποκατάσταση του συνδετικού κονιάματος στις φέρουσες τοιχοποιίες, καθαρισμός επιφανειών, αντικατάσταση οξειδωμένων μελών, λίθων που έχουν υποστεί θραύση, κ.ο.κ. Στα σημεία όπου πραγματοποιείται συμπλήρωση υλικού, επιλέγεται να χρησιμοποιηθεί το αυθεντικό υλικό που βρίσκεται ήδη στην περιοχή κατάρρευσης. Εφόσον αυτό δεν καθίσταται δυνατό, μπορεί να χρησιμοποιηθούν λαξευτοί λίθοι, ώστε να είναι διακριτή η αρχική φάση σε σχέση με την επέμβαση. Το δώμα διατηρείται στην υφιστάμενη κατάσταση και δεν μετατρέπεται σε βατό, με στόχο την ανάδειξη των αρχικών προθέσεων της κατασκευής να μην είναι ορατή από αέρος ή από μεγάλες αποστάσεις.

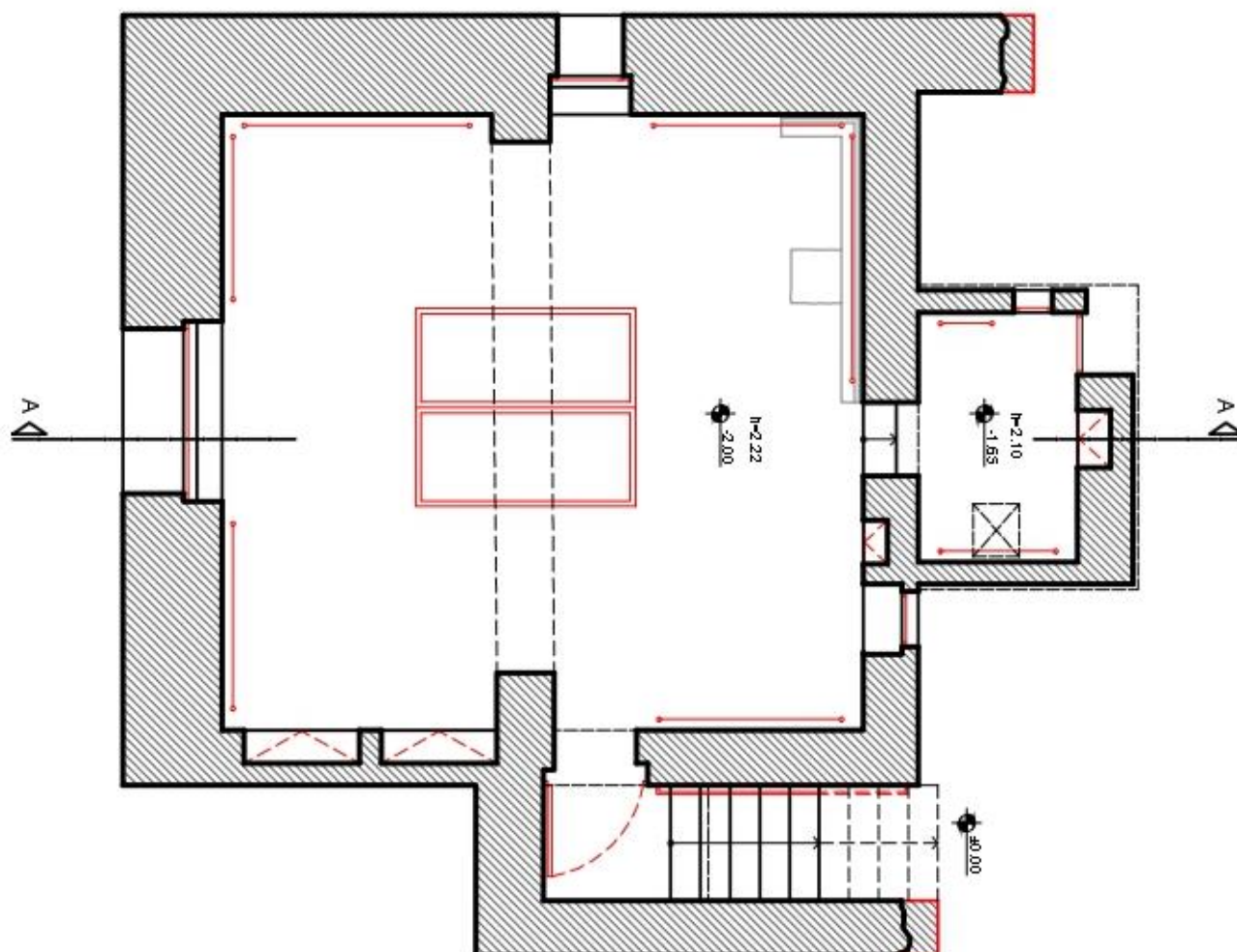

Πρόταση για τη δημιουργία μικρού εκθεσιακού χώρου στο οχυρό – καταφύγιο

Κατόπιν, προτείνεται η τοποθέτηση υαλοστασίων στα ανοίγματα για την προστασία του χώρου από τα όμβρια ύδατα και τα φερτά υλικά, δεδομένου ότι το κτήριο είναι υπόσκαφο. Με στόχο τον αερισμό του χώρου, ορισμένα εκ των υαλοστασίων δύνανται να είναι ανακλινόμενα. Στον μικρό χώρο στο βόρειο τμήμα του καταφυγίου, καταργείται η δεύτερη είσοδος, με την προσθήκη σταθερού υαλοστασίου, καθώς δεν είναι λειτουργική και προσβάσιμη λόγω της υφιστάμενης φύτευσης και της κλίσης του εδάφους. Περιμετρικά του χώρου τοποθετούνται καθ' ύψος συρματόσχοινα για την τοποθέτηση πινακίδων για την έκθεση, η οποία θεματικά μπορεί να σχετίζεται με τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο Ύψωμα 107, τη Μάχη της Κρήτης εν γένει, κ.α. Κεντρικά του χώρου προτείνεται η τοποθέτηση διαδραστικού τραπεζιού (interactive table).

Διαμήκης τομή

Κάτοψη εκθεσιακού χώρου

Πρόταση για τη δημιουργία μικρού εκθεσιακού χώρου στο οχυρό – καταφύγιο – Λεπτομέρειες και αναφορές

Για την πλακόστρωση του περιβάλλοντος χώρου επιλέγονται λαξευτές λίθινες πλάκες διαστάσεων 35x71εκ. Ο τοίχος κάτοψης “Γ” πλευρικά της εισόδου κατασκευάζεται από οπλισμένο σκυρόδεμα, όπως και τα χαμηλά στηθαία οριοθέτησης της περιοχής και οι υπαίθριες κλίμακες.. Το στέγαστρο κατασκευάζεται από οξειδωμένο χάλυβα (corten) και στηρίζεται σε μικρής διατομής ορθογωνικά υποστυλώματα, τα οποία εδράζονται πάνω στον νέο τοίχο κάτοψης “Γ” και το δώμα του καταφυγίου αντίστοιχα. Από το ίδιο μέταλλο κατασκευάζονται και τα υπαίθρια καθιστικά. Τα κουφώματα που προστίθενται στα ανοίγματα του εκθεσιακού χώρου είναι χαμηλού προφίλ για να εξασφαλίζουν την απρόσκοπτη είσοδο φυσικού φωτός στον χώρο. Τέλος, οι πινακίδες της έκθεσης αναρτώνται σε συρματοσχοίνα, ώστε να διευκολύνεται η αντικατάστασή τους σύμφωνα με τις απαιτήσεις της εκάστοτε έκθεσης, ενώ παράλληλα καθιστούν ανά σημεία ορατή την τοιχοποιία του οικοδομήματος.

Κολλάζ πρότασης στεγάστρου

Λεπτομέρεια στήριξης μεταλλικού στεγάστρου

Χρήση corten στις ελαφρές κατασκευές

Αναφορά για υπαίθρια καθιστικά

Αναφορά για την ανάρτηση των πινακίδων της έκθεσης

Αντί επιλόγου

Το ζήτημα της καταγραφής, της κατηγοριοποίησης και της τεκμηρίωσης των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στο Ν. Χανίων αποτελεί δίχως αμφιβολία μια σύνθετη διαδικασία με δυναμικές συνεχούς εμπλουτισμού. Αντίστοιχα, η δημιουργία δικτύου τους απαιτεί την συμβολή των τοπικών φορέων, με στόχο την επιλογή των σημείων ενδιαφέροντος που πληρούν τις προϋποθέσεις για την ένταξη σε αυτό.

Η έρευνα αυτή αποτέλεσε ένα πρώτο εγχείρημα για την καταγραφή και κατόπιν μια πρώιμη πρόταση για την οργάνωση των μνημειακών χώρων και των ιστορικών τόπων σε δίκτυο. Η εισαγωγή για μια μεγάλη «συζήτηση» που δύναται να ξεκινήσει στο Ν. Χανίων γύρω από την ανάδειξη της νεότερης ιστορίας του και την προστασία των μνημείων και των ιστορικών του τόπων. Η συγκρότηση του δικτύου θα συνεισφέρει δραστικά στην τεκμηρίωση της γνώσης που διαθέτουμε για την περίοδο 1941-1945 και ταυτόχρονα θα δημιουργήσει νέες προοπτικές στον τομέα του εναλλακτικού τουρισμού, την επιμήκυνση της τουριστικής περιόδου, τη στροφή του ενδιαφέροντος προς την ενδοχώρα και κυρίως την ανάδειξη της νεώτερης ιστορίας του νησιού και του διαλόγου της με το εξωτερικό.

Η ενδεικτική πρόταση σε μελέτη περίπτωσης είχε ως στόχο την απόδοση ορισμένου χαρακτήρα στο δίκτυο, ώστε μελλοντικά να διευκολυνθεί η συγκρότηση μιας ενιαίας θεματικής πολιτιστικής διαδρομής, η οποία θα είναι διακριτή στον χώρο. Ωστόσο, όπως γίνεται αντιληπτό, προέχει η ιστορική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση κάθε σημείου ενδιαφέροντος, ώστε συνδυαστικά με την προσπάθεια ενοποίησης του δικτύου, κάθε μνημειακός χώρος και ιστορικός τόπος να διατηρήσει και να αναδείξει τη μοναδικότητά του και τα ιδιαίτερα του χαρακτηριστικά, αλλά και τις δυνατότητες συνομιλίας του με λοιπά σημεία ενδιαφέροντος.

Τέλος, σε επόμενο στάδιο και έχοντας ως πιλότο τον Ν. Χανίων, το προτεινόμενο δίκτυο θα μπορούσε να επεκταθεί και στην υπόλοιπη Κρήτη αναδεικνύοντας τη νεότερη ιστορία ολόκληρης της νήσου και βέβαια να διερευνηθεί η ένταξή του ως υποδίκτυο μεγάλων διακρατικών θεματικών διαδρομών στον ευρωπαϊκό χώρο.

- Halbwachs, Maurice, *Η συλλογική μνήμη*, μτφρ Τίνα Πλυτά, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2013
- Legoff, Nora, Zach, Pierre, *Το έργο της ιστορίας*, μτφρ Κλαίρη Μιτσοτάκη, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 1981
- Norberg – Schulz, Christian, *Architecture Presence, Language, Place*, εκδ. Skira, Μιλάνο, 2000
- Psychoundakis, George, *The Cretan Runner*, εκδ. Penguin Books Ltd, Ηνωμένο Βασίλειο, 2009
- Shores, Cull, Malizia, Christopher, Brian, Nicola, *Ο αεροπορικός πόλεμος στην Ελλάδα 1940-41 από την Ήπειρο και την Μακεδονία έως την Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Eurobooks, Αθήνα, 2009
- Ανδριανάκης, Μιχάλης, *Η παλιά πόλη των Χανίων*, εκδ. ΑΔΑΜ, 1997
- Ανδριανάκης, Παπιτσόγλου, Μιχάλης, Κώστας, *Χριστιανικά Μνημεία της Κρήτης*, εκδ. Συνοδική Επιτροπή Θρησκευτικού Τουρισμού της Εκκλησίας της Κρήτης, Ηράκλειο, 2012
- Γιαννικάκης, Νίκος, *Το Θέρισο*, λαογραφική συλλογή
- Βλοντάκης, Σταύρος Γ., *Η οχυρά θέσις της Κρήτης*, εκδ. Αντιγόνη, β' βελτιωμένη έκδοση, Θεσσαλονίκη, 2021
- Γιαννούδης, Τσακίρη, Σωκράτης, Ευφροσύνη, *Χανιά: ψυχογεωγραφικός χαρτογραφικός οδηγός της Παλιάς Πόλης*, εκδ. Τεχνόγραμμα, 2019
- Γρυλλάκης, Νικόλαος Ξ., *Αλίκμπος - Αποκόρωνας : σύντομη ανασκόπηση της μακραίωνης ιστορίας του Αλίκμπο, η ζωή και τα γεγονότα τα δύσκολα χρόνια της γερμανικής κατοχής*, εκδ. Λεξίτυπον, Αθήνα, 2008
- Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού (Γ.Ε.Σ.), *Επίτομη ιστορία του Ελληνοϊταλικού και Ελληνογερμανικού πολέμου 1940-1941*, εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού, Αθήνα, 1985
- Δρουμπούκη, Άννα-Μαρία, *Μνημονικοί τόποι και δημόσια ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα: μια συγκριτική προσέγγιση, διδακτορική διατριβή*, επιβλ. Ομ. Καθ. Χάγκεν Φλάισερ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2014
- Ηλιάκης, Λευτέρης Ι., *Η αντίσταση στο Ν. Χανίων*, Χανιά, 2003
- Θανοπούλου, Μαρία, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου – Διερεύνηση της Συλλογικής Μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στους επιζώντες ενός χωριού της Λευκάδας*, μτφρ Σοφία Θανοπούλου, εκδ. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα, 2000
- Καρποδίνη – Δημητριάδη, Ε., *Κάστρα και Φορτέτσες της Κρήτης – Εικόνες και Μνήμες*, εκδ. ΑΔΑΜ, Αθήνα, 1995
- Κλάδου – Μπλέτσα, Αιμιλία, *Τα Χανιά 100 χρόνια από την Ένωση στο 2013 – Η πόλη, τα γεγονότα, ο πολιτισμός, οι μηχανικοί, τα έργα*, εκδ. Τ.Ε.Ε., Χανιά, 2015
- Κλάδου – Μπλέτσα, Αιμιλία, *Τα Χανιά έξω από τα τείχη*, εκδ. Τ.Ε.Ε., Αθήνα, 1998
- Κουλετάκης, Εμμανουήλ Ν., *Άστρικας – Άνθρωποι, Ιστορία, Αναμνήσεις*, εκδ. Οσελότος, 2019
- Κριάρης, Αριστείδης, *Αθιβολές : του χωριού, της πολιτείας, της Τουρκοκρατίας, της Μάχης της Κρήτης*, εκδ. Κνωσός, Αθήνα, 1979
- Κωτσάκη, Αμαλία, *Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014
- Λαμπουριάκης, Ευτύχης Ι., *Το Σέλινο στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. Ευτυχίου Ι. Λαμπουριάκης, Χανιά 2021
- Μαλεφάκης, Ευτ., *Μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα*, εκδ. Μπουκουμάνης, Χανιά, 1981
- Ντουκάκης, Μάρκος, *Ένας στρατιώτης θυμάται-- : τον πόλεμο στην Αλβανία, τη μάχη της Κρήτης, τα στρατόπεδα αιχμαλώτων, τη ζωή, την κατοχή και την εθνική αντίσταση*, εκδ. Ένωσης Φρεδιανών Η Παναγία των Δυο Βράχων, Σύλλογος Φρεδιανών Αττικής Η Ευαγγελίστρια, Καλλιτεχνικός Όμιλος Ο Αποκόρωνας, 1991
- Παναγιωτάκης, Γεώργιος, *50 χρόνια (1941-1991) – Αφιέρωμα στη Μάχη της Κρήτης*, εκδ. KRITI, Ηράκλειο, 1991
- Παναγιωτάκης, Γεώργιος Ι., *Κρήτη Ιστορία – Εικόνες*, Τόμος Γ' 50 Χρόνια από τη Μάχη της Κρήτης, Ηράκλειο 1991
- Πλουμιστάκης, Νικόλαος Α., *Γερμανική Κατοχή*, εκδ. Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Ρεθύμνης, Ρέθυμνο, 2004
- Πολιουδάκης, Μάρκος Γ., *Αντίκρουση ανακριβειών, αναληθειών και επισήμανση παραλείψεων για τη Μάχη της Κρήτης (20 έως 30 Μαΐου 1941)*, εκδ. Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Νομού (Τ.Ε.Δ.Κ.) Ρεθύμνου, Ρέθυμνο, 2004

- Σταυρίδης, Σταύρος, *Μνήμη και Εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006
- Συλλογική έκδοση, Χανιά – *Ο κινηματογράφος στα χρόνια της Κατοχής*, σειρά Μικρά Τετράδια, υπεύθυνος έκδοσης Ματθαίος Φραντζεσκάκης, εκδ. Πυξίδα, Χανιά, 2021
- Τσίβης, Γιάννης Δημ., *Χανιά 1941-1945 Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Έρεισμα, Χανιά, 2015
- Χαρωνίτη, Β., Δρουδάκη, Αλεξ., *Ιστορικοί τόποι της Κρήτης*, εκδ. Σμυρνωτάκης, Αθήνα, 1990
- Χατζηπατέρας, Φαφαλιού, Κώστας, Μαρία, *Μαρτυρίες – Κρήτη 1941*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1993
- <http://www.maleme.info/el/istoria.html>
- <http://kokkinosfakelos.blogspot.com/2014/03/1944.html>
- <https://apokoronas.scanmy.net/category/villages/asi-gonia/?lang=el>
- <https://www.ertnews.gr/anadromes/ta-egklimata-ton-nazi-stin-kantano-stis-3-ioynioy-1941/>
- <https://book.coe.int/en/cultural-heritage/6426-cultural-routes-management-from-theory-to-practice.html>
- <https://elyros.org.gr/%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%BF/>
- <https://www.chania.gr/archive/souda/www.souda.gr/visitor/cemetery-for-allies/cemetery-for-allies.html>
- <https://www.dmko.gr/martyrikes-polis-2/martyrikes-polis/kakopetros/>
- <https://agonaskritis.gr/%CE%BA%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82-%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD-24-5-1941-%CF%84%CE%BF-%CF%80%CF%81%CF%8E%CF%84%CE%BF-%CE%BF%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CF%8D%CF%84-2/>
- <https://www.haniotika-nea.gr/mnimes-apo-ton-vomvardismo-ton-chanion/>
- <https://www.haniotika-nea.gr/o-naos-tou-agiou-fragkiskou-ton-fragkiskanon-monachon/>
- <https://www.etz-hayyim-hania.org/el/%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CE%AF%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%B7/>
- https://www.researchgate.net/publication/307789011_Cultural_Routes_and_Networks_of_Knowledge_the_Identity_and_Promotion_of_Cultural_Heritage_The_Case_Study_of_Piedmont
- <https://www.patris.gr/2022/05/16/katochi-antistasi-to-selino-sti-machi-tis-kritis/>
- <https://www.newsit.gr/topikes-eidhseis/kriti-o-vythos-ekryve-mystika-70-xronon-deite-ta-nayagia-toy-v-pagkosmiou-polemoy-kai-diavaste-tin-istoria-ton-ploion/1563955/>
- <https://www.dmko.gr/martyrikes-polis-2/martyrikes-polis/kakopetros/>
- <https://www.patris.gr/2022/06/06/machi-kritis-i-ektelesi-ton-10-patrioton-stis-sterne-akrotirioy/>
- <http://malathiros.blogspot.com/>
- <https://www.neakriti.gr/article/kriti/hania/1662922/exereunisan-to-nauagio-tou-pier-luigi-eduposiasmenoi-oidutes-tis-leshis-autoduton-hanion/>
- <https://hania.news/2016/04/24/3639/>
- <https://www.ertnews.gr/perifereiakoi-stathmoi/chania/apeleytheronontai-exi-naya-gia-ploi-on-kai-aeroplanon-gia-organomenes-katadyseis-sta-chania/>
- <https://www.newsit.gr/topikes-eidhseis/kriti-o-vythos-ekryve-mystika-70-xronon-deite-ta-nayagia-toy-v-pagkosmiou-polemoy-kai-diavaste-tin-istoria-ton-ploion/1563955/>
- <http://mar-mus-crete.gr/to-moyseio/genika-kai-idrysi/>
- <https://www.archaiologia.gr/blog/2018/05/22>
- <https://www.warmuseumaskifou.com/gr/about.html>
- <https://www.archaiologia.gr/blog/photo>
- <https://kriti360.gr/ston-galata-ena-polemiko-mousio-sta-chania-ftiagmeno-apo-meraki-ke-tin-orexi-tou-idioktiti-tou-pics/>
- <https://apokoronas.gov.gr/index.php/armeni/78-sample-data-articles/former-communities/1009-stylos>
- <https://agonaskritis.gr/1944-%CE%B7-%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7%CF%86%CF%8C%CF%81%CE%BF%CF%82-%CE%BC%CE%AC%CF%87%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B2%CE%B1%CF%86%CE%AD/>

- <https://www.haniotika-neia.gr/121455-topos-thusias-kai-marturiou/>
- https://www.pentapostagma.gr/politismos/istoria/7025536_fylakes-agias-hanion-se-psifiako-moyseio-ta-12-kelia-ton-mellothanaton
- <https://agonaskritis.gr/>
- <http://defenceline.gr/index.php/diaphora/item/4564-pyrovoleia>
- <https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=itzedin>
- <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/-/cultural-routes-database-with-interactive-map-now-online>
- <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/cultural-routes-database-main-page>
- <https://pe-kritis.gr/i-teleytaia-mahi-astrikas-1945/>
- <https://eparxiakofos.gr/mnimi-pesonton-sta-koyloykoythiana-ka/>
- https://nicelocal.gr/crete/cultural_places/istoriko_polemiko_mouseio_kerameion/
- <https://www.haniotika-neia.gr/moyseio-gia-ton-giorgi-psychoyntaki-stin-asi-gonia/>
- <https://maleviziotis.gr/2022/11/10/%CE%B3%CE%B9%CF%8E%CF%81%CE%B3%CE%B7%CF%82-%CF%88%CF%85%CF%87%CE%BF%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%BA%CE%B7%CF%82-%CE%BF-%CE%B5%CE%B3%CE%B3%CE%BF%CE%BD%CF%8C%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BF%CE%BC%CE%AE/>
- <https://www.haf.gr/structure/ata/115pm/istorikos-choros-mnimis-maleme-machi-tis-kritis-1941/>
- <http://gak.chan.sch.gr/>
- <https://www.mixanitouxronou.gr/ayti-einai-i-quot-kerkoporta-quot-poy-kathorise-tin-machi-tis-kritis-to-moiraiio-lathos-toy-neozilandoy-dioikiti-sto-maleme-na-egkataleipsei-to-ypsoma-107-eno-oi-germano-i-apodekatizontan/>
- <https://www.daynight.gr/kriti/chania/akrotirio-spatha-hania-video/>
- <https://eparxiakofos.gr/stin-archea-aptera-metaxi-ton-archeon-ktismaton-ki-ena-neotero-tou-v-pagkosmiou-polemou/>
- <http://www.libraryoac.gr/el/%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%AD%CF%82/item/101-%CE%B3%CE%AD%CF%86%CF%85%CF%81%CE%B1-%CF%84%CE%B1%CF%85%CF%81%CF%89%CE%BD%CE%AF%CF%84%CE%B7>
- <https://www.venizelos-foundation.gr/el/mouseia/oikia-mouseio-venizelou/to-spiti-tis-halepas/>

Πηγές εικονογράφησης

- **Παλαιά Πόλη Χανίων, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/2017/10/18558797_1456767107679005_4819895475057931274_o-33v5rjvhg9vsv1mbtx56-1280x720.jpg

Εικ.2 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2015/05/palio_limani.jpg

Εικ.3 https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/bfi_thumb/3Re7ntFt-3dki3za0m8r31z47dvgnwq.jpg

Εικ.4 <https://www.haniotika-nea.gr/media/2018/10/374.jpg>

Εικ.5,6 Googlemaps.com

Εικ..7,8 <https://www.helpis.gr/wp-content/uploads/2018/06/%CE%A3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CF%89%CE%B3%CE%AE-%CE%95%CF%84%CE%B6-%CE%A7%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%BC.jpg>

Εικ.8 Κωτσάκη, Αμαλία, *Κρήτη 1913 -2013 Αρχιτεκτονική και Πολεοδομία μετά την Ένωση*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Χανίων, Χανιά, 2014, σελ.113

- **Οικισμοί Μάλεμε και Ταυρωνίτη, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1,2 Googlemaps.com

Εικ.3 <https://mapio.net/images-p/1041030.jpg>

- **Οικισμός Φλώρια, Δήμος Καντάνου - Σελίνου**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 Φωτογραφία της γράφουσας

- **Οικισμός Κάνδανος, Δήμος Καντάνου - Σελίνου**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 <https://cityportal.gr/wp-content/uploads/2021/06/kandanos-Massacre-of4.jpg>

Εικ.3 <https://cdn.sansimera.gr/media/photos/main/Kandanos.jpg>

Εικ.4 Φωτογραφία της γράφουσας

- **Οικισμός Κουστογέρακο, Δήμος Καντάνου - Σελίνου**

Εικ.1 <https://www.patris.gr/wp-content/uploads/2020/06/41856.jpg>

Εικ.2 Googlemaps.com

Εικ.3 <https://kriti360.gr/wp-content/uploads/2019/10/mnimeio-koustogerako-1920x1440.jpg>

- **Οικισμοί Λιβαδάς και Μονή, Δήμος Καντάνου - Σελίνου**

Εικ.1,2 Googlemaps.com

- **Οικισμός Κακόπετρος, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 <https://www.dmko.gr/wp-content/uploads/2016/08/%CE%9A%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%81%CE%BF%CF%82.jpg>

- **Οικισμός Κοντομαρί, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://armynow.gr/wp-content/uploads/2022/06/%CE%97-%CE%A3%CF%86%CE%B1%CE%B3%CE%AE-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%9A%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%BF%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%AF-%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD.jpg>

Εικ.2 <https://i1.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2020/03/1-47.jpg?resize=700%2C525&ssl=1>

- **Οικισμός Σκινές, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://www.kriti24.gr/wp-content/uploads/2019/07/skines2.jpg>

Εικ.2 <https://www.dmko.gr/wp-content/uploads/2016/08/skines.jpg>

- **Κεραμειά και Πεδίο Μάχης της Παναγιάς, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://www.haniotika-nea.gr/media/2019/11/1-PANAGIA-KERAMEION.jpg>

- **Πεδίο Μάχης του Γαλατά, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://mikiisguide.gr/wp-content/uploads/2021/05/1941-5-25_%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7-%CE%9C%CE%AC%CF%87%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%93%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%AC_15.jpg

Εικ.2 <https://greece.terrabook.com/wp-content/uploads/5/galatas-2.jpg>

- **Πεδίο Μάχης Ανάβου, Δήμος Καντάνου – Σελίνου**

Εικ.1 <https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2016/08/anav0s.jpg>

- **Πεδίο Μάχης Θερίσου, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 Φωτογραφία της γράφουσας

- **Πεδίο Μάχης Άστρικα, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://pe-kritis.gr/wp-content/uploads/2022/04/i-teleytaia-mahi-astrikas-1945-h-1660x620_c.jpg

- **Πεδίο Μάχης Κουλουκουθιανών, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2022/05/23-4-696x496.jpg>

- **Πεδίο Μάχης στη Γέφυρα του Κερίτη**

Εικ.1 <https://s1.neakriti.gr/images/1542x770/files/2023-03-27/chania.jpg>

- **Τόπος συμπλοκών και διαφυγής συμμαχικών στρατευμάτων στη Χώρα Σφακίων, Δήμος Σφακίων**

Εικ.1,2 Φωτογραφία της γράφουσας

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Πατελάρι, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://i0.wp.com/cultureinchania.gr/wp-content/uploads/2022/05/PATELARI.jpg?ssl=1>

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Κιρτωμάδο, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2022/06/kirtomados_chanias-9.png

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Αλικιανό, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://topo.directory/eorder/imaps/area_photos/640_480/78820-78820http__12.jpg

Εικ.2 <https://i1.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2019/10/38-%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%99%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A3.jpg>

<https://i1.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2019/10/38-%CE%91%CE%9B%CE%99%CE%9A%CE%99%CE%91%CE%9D%CE%9F%CE%A3.jpg>

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Στέρνες, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://kriti360.gr/wp-content/uploads/2019/06/%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%BD%CE%B5%CF%82.jpg>

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Περβόλια, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 <https://i0.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2019/10/03mnimeia.jpg>

- **Τόπος εκτέλεσης στη Γέφυρα του Κερίτη, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://www.cretanbeaches.com/images/stories/history/architecture/bridges/keritis/DSCN3107.JPG>

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Καλλικράτη, Δήμος Σφακίων**

Εικ.1 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2019/10/olokautoma_kallikrati-4-e1571055619735.jpg

- **Τόπος εκτέλεσης στον οικισμό Μαλάθυρο, Δήμος Κισσάμου**

Εικ.1 <https://i0.wp.com/ellinismos.gr/wp-content/uploads/2021/05/%CE%9C%CE%91%CE%9B%CE%91%CE%98%CE%A5%CE%A1%CE%9F%CE%A3.jpg?fit=515%2C386&ssl=1>

- **Αεροδρόμιο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://www.historical-quest.com/images/stories/Issue_14/Maleme_1.jpg

Εικ.2 Googlemaps.com

- **Στρατιωτικές Φυλακές Αγυιάς (τέως Αγροτικές)– Τόπος εκτέλεσης και κράτησης αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://maleviziotis.gr/wp-content/uploads/2021/07/%CF%86%CF%85%CE%BB%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%91%CE%B3%CE%B9%CE%AC%CF%82-%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD-750x375.jpg>

Εικ.2 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/07/221747679_360708072345854_8490493978205050372_n-1.jpg

Εικ.3 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/07/218488242_255110329404271_2908322756774889308_n.jpg

- **Μονή Αγίου Φραγκίσκου των Φραγκισκανών – Τόπος κράτησης Ρώσων αιχμαλώτων, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://i1.wp.com/www.haniotika-nea.gr/media/2017/05/%CE%91%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%85-%CE%A6%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%B9%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%85-4-%CE%B5%CE%BE%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81..jpg>

Εικ.2 <https://i0.wp.com/hania.news/wp-content/uploads/2020/09/ARXAIOLOGIKO-MOYSEIO-XANION-PALIO3.jpg?resize=814%2C543&ssl=1>

- **Γαλαρία των Ναζί στο Κόκκινο χωριό, Δήμος Αποκορώνου**

Εικ.1 https://www.cretanbeaches.com/images/stories/history/modern/drapanokefala/56426967_10215585980815228_6041487516098363392_n.jpg

Εικ.2 <https://www.cretanbeaches.com/images/stories/history/modern/drapanokefala/DSC07552.jpg>

Εικ.3 <https://www.cretanbeaches.com/images/stories/history/modern/drapanokefala/DSC07553%20.jpg>

- **Φρούριο Ιτζεδίν, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://www.kastra.eu/pics/intzedin1.jpg>

- **Στρατηγικό ύψωμα 107 και Συμμαχικό Επιτελείο στη Βλαχερωνίτισσα, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://i.ytimg.com/vi/KGUKomVBF_M/maxresdefault.jpg

- **Γερμανικό πυροβολείο στο Ακρωτήρι Σπάθα, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 <https://www.daynight.gr/wp-content/uploads/2021/08/%CE%B9%CE%B9%CE%B9-768x521.jpg>

Εικ.2 <https://www.daynight.gr/wp-content/uploads/2021/08/Capture-2-768x457.jpg>

- **Γερμανικό πυροβολείο στην Αρχαία Απτέρα, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://eparxiakofos.gr/wp-content/uploads/2016/01/eparxiakofos_gr_00033.jpg

- **Οικία Ελευθερίου Βενιζέλου στη Χαλέπα, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://elenahalivelaki.files.wordpress.com/2017/04/img_1656.jpg

Εικ.2 <https://clioturbata.com/wp-content/uploads/2017/03/6-750x410.jpg>

- **Ναζιστικά πολυβολεία στο Κολυμβάρι, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/bfi_thumb/bb770c20872c48c70ddd2f8750cab08_L-3dki49gerxc5wktl1frwq.jpg

Εικ.2 <https://www.haniotika-nea.gr/media/2019/10/1-KOLYMPARI-EYELPIDON-1.jpg>

- **Γερμανικό νεκροταφείο στο Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/04/German_Military_Cemetery_at_Maleme_%28GR%29_2005_a_View_across_the_Memorial_down_to_RWYs_of_Old_RAF_airport.jpg

- **Συμμαχικό νεκροταφείο στον Βλητέ Σούδας, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 Googlemaps.com

Εικ.2 <https://i.ytimg.com/vi/aM8Pvdn5k9o/maxresdefault.jpg>

- **Γερμανικό πουλί, Δήμος Χανίων**

Εικ.1

https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/2015/04/Chania_Fallschirmj%C3%A4ger_Memorial_1940s.jpg

Εικ.2 https://agonaskritis.gr/wp-content/uploads/2015/04/450px-Chania_Germaniko_Pouli.jpg

- **Ναυάγια πλοίων και αεροσκαφών σε διαφορετικές περιοχές του Νομού Χανίων**

Εικ.1 <https://www.newsit.gr/files/Image/13-05/vretanika-nayagia-1-620x330.jpg>

Εικ.2 <https://www.ertnews.gr/wp-content/uploads/2021/03/%CE%9A%CE%A1%CE%97%CE%A4%CE%97-Arado-Ar-196.jpg>

- **Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://greece.terrabook.com/wp-content/uploads/5/naytiko-mouseio-03-1024x767.jpg>

Εικ.2 <http://mar-mus-crete.gr/wp-content/uploads/2018/04/maxitiskritis02.jpg>

- **Μουσείο – Καταφύγιο Άνω Πλατανιά, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/05/mouseio_platania.jpg

Εικ.2 <https://www.newsbeast.gr/image/s320x/file/files/1/2016/12/katafygio3.jpg>

- **Μουσείο Γαλατά, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/05/mouseio-galata-1.jpeg>

- **Πολεμικό Μουσείο Ασκύφου, Δήμος Σφακίων**

Εικ.1 Φωτογραφία της γράφουσας

Εικ.2 <https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2021/05/home-slide-2.jpg>

- **Μουσείο Εθνικής Αντίστασης 1941-1945 Θερίσου, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://www.cretanbeaches.com/media/k2/items/cache/4dd49f543acc8ace84597190e2fd4dcf_L.jpg

- **Ιστορικό Πολεμικό Μουσείο Κεραμειών, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 https://pr0.nicelocal.gr/qbZk0XoY6i415VGMRTJhHg/2400x1350,q75/4px-BW84_n0QJGVPszge3NRBsKw-2VcOifrJlJPYFYkOtaCZxxXQ2UU7dP7EkjkoLYEYajc4mirroLM7rnH1faO5uoKUZScbDCW-NSwCQSHjf7JDDxMA

Εικ.2 <https://www.cretanbeaches.com/images/stories/museums/historical/keramia/2021-08-04.jpg>

- **Μουσείο για τον Γιώργη Ψυχουντάκη, Δήμος Αποκορώνου**

Εικ.1 https://eparxiakofos.gr/wp-content/uploads/2022/09/DSC_0116_5.jpg

Εικ.2 <https://i0.wp.com/rethemnos.gr/wp-content/uploads/2019/01/mantatoforos.jpg?fit=831%2C1200&ssl=1&w=640>

- **Αεροπορική συλλογή Μάλεμε, Δήμος Πλατανιά**

Εικ.1 https://www.haf.gr/wp-content/uploads/2022/11/MALEME_PHOTO-696x260.jpg

- **Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Δήμος Χανίων**

Εικ.1 <https://www.zarpanews.gr/wp-content/uploads/2022/10/%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF-%CE%9A%CF%81%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%82.jpg>

- **Χάρτης σελ. 90**

<https://www.liberationroute.com/explore?q=&zoom=5&ne=57.657157596582984,52.99804687500001&sw=32.21280106801518,-31.376953125000004>

- **Υπόβαθρο χαρτών θέσεων και δικτύων**

Googlemaps.com

- **Εικόνα εξωφύλλου**

https://i.ytimg.com/vi/KGUKomVBF_M/maxresdefault.jpg

- **Εικόνα σελ. 109**

<https://i2.wp.com/www.mixanitouxronou.gr/wp-content/uploads/2019/01/Maleme-collage.jpg?resize=703%2C485&ssl=1>

- **Εικόνες σελ. 110**

https://i.ytimg.com/vi/KGUKomVBF_M/maxresdefault.jpg

Προσωπικό αρχείο γράφουσας

- **Εικόνα σελ. 112**

<https://i1.wp.com/www.mixanitouxronou.gr/wp-content/uploads/2019/01/Andrew-collage.jpg?resize=768%2C530&ssl=1>

- **Εικόνες σελ. 115**

Προσωπικό αρχείο γράφουσας

- **Εικόνες σελ. 116**

<http://www.maleme.info/images/stories/hill107/4%20height%20107.jpg>

Προσωπικό αρχείο γράφουσας

- **Εικόνες σελ. 117**

Προσωπικό αρχείο γράφουσας

<http://www.maleme.info/images/stories/hill107/2%20height%20107.jpg>

- **Εικόνες σελ. 120**

Προσωπικό αρχείο γράφουσας

- **Εικόνες σελ. 121**

Προσωπικό αρχείο γράφουσας

- **Εικόνες σελ. 122**

Προσωπικό αρχείο γράφουσας

- **Εικόνες σελ. 124**

Προσωπικό αρχείο γράφουσας

Προσωπικό αρχείο Μιχαήλ Μάρακα

VISIT CRETE – Φοίβος

https://3.bp.blogspot.com/-a6OdSAwdd6U/Wedk3UrY9fI/AAAAAAAAEpU/G4D5qwn4WZEkbPBbm-kb-ITbPHivhTzZACEwYBhgL/s1600/IMG_2463.JPG

- **Εικόνες σελ. 130**

<https://i.pinimg.com/564x/d5/16/d5/d516d5c04520d550354cd5332701b547.jpg>

<https://i.pinimg.com/736x/de/da/22/deda2200b7251893e0812cb10de08272.jpg>

<https://i.pinimg.com/564x/8e/63/91/8e6391c1464437f1681a17ab5090befc.jpg>

